

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
СЕКЦІЯ СУСПІЛЬНИХ І ГУМАНІТАРНИХ НАУК

**НАЦІОНАЛЬНИЙ
СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

Національна доповідь

Київ
2011

УДК 321.011(477)(042.5)
ББК 67.9(4Укр)400я9
Н35

Редакційна колегія:

Геєць Валерій Михайлович — академік НАН України, віце-президент НАН України (голова)

Онищенко Олексій Семенович — академік НАН України, академік-секретар Відділення історії, філософії та права НАН України

Левенець Юрій Анатолійович — академік НАН України, директор Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (керівник авторського колективу)

Жулинський Микола Григорович — академік НАН України, академік-секретар Відділення літератури, мови та мистецтва НАН України

Лібанова Елла Марленівна — академік НАН України, академік-секретар Відділення економіки НАН України

Мамутов Валентин Карлович — академік НАН України, директор Інституту економіко-правових досліджень НАН України

Пахомов Юрій Миколайович — академік НАН України, директор Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України

Шемшученко Юрій Сергійович — академік НАН України, директор Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

Національний суверенітет України в умовах глобалізації: Національна доповідь. — Н35 К.: Парламентське вид-во, 2011. — 112 с.
ISBN 978-966-611-821-2.

Ця книга є третьою у серії запланованих Національною академією наук України щорічних доповідей з актуальних проблем соціально-економічного, суспільно-політичного та культурного розвитку України. Авторами на основі сучасних теоретичних концепцій, що стосуються загальних тенденцій еволюції національного суверенітету в умовах глобалізації, проаналізовано стан і проблемні аспекти національного суверенітету України, запропоновано шляхи його зміцнення відповідно до реальних можливостей країни. Йдеться про наповнення концепції національного суверенітету новим змістом, впровадження додаткових механізмів забезпечення внутрішньої і зовнішньої суверенності України.

Книга адресована владній та політичній еліті країни, працівникам сфери державного управління, науковцям, усім зацікавленим у зміцненні потенціалу та авторитету Української держави.

УДК 321.011(477)(042.5)

ББК 67.9(4Укр)400я9

ВСТУП

Визначальним підсумком 20-річного життя України у статусі незалежної національної держави стало загальне міжнародне визнання її суверенності, утвердження її повноправним членом світового співтовариства.

Першим кроком на цьому шляху стало прийняття 16 липня 1990 р. Декларації про державний суверенітет України, який визначався як верховенство, самостійність, повнота і неподільність української влади в межах території тоді ще Української Радянської Соціалістичної Республіки та незалежність і рівноправність УРСР у зовнішніх зносинах.

Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р., розвиваючи положення Декларації, урочисто проголосив створення самостійної держави — України, заснованої на принципах незалежності, неподільності й недоторканності її території.

Вирішення Україною завдання нормативно-правового конституювання національного суверенітету відбувалося на трьох якісно пов'язаних рівнях:

- внесення змін і доповнень до Конституції УРСР 1978 р.;
- паралельне прийняття окремих законів у галузі конституційного законодавства;
- творення нової Конституції України.

Прийнята у 1996 р. Конституція України проголосила Україну суверенною і незалежною державою (Ст. 1), а народ України носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні (Ст. 5).

Створення нормативно-правових передумов для утвердження національного суверенітету в Україні здійснювалося шляхом як правової легітимації прерогативи держави щодо суверенного здійснення нею своїх функцій, так і встановлення запобіжників проти перевищення повноважень самою державою, недержавними структурами і окремими громадянами. Відповідно до такої правової логіки прийнята у 1996 р. Конституція України вмістила корпус прав і свобод громадян, конституювала обов'язки держави, визначила функції її окремих органів, утвердила класичні демократичні принципи — народовладдя, верховенство права, права та свободи громадян, політичний плюралізм, поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову. Було запроваджено конституційну юстицію, незалежне судочинство, інститут омбудсмена тощо. Поряд зі створенням власної Конституції і супутніх законів Україна ратифікувала міжнародні пакти, що стосуються прав людини.

Конституцією також було визначено формулу розв'язання протиріччя між необхідністю надання пріоритетності суверенітету влади заради мобілізації

суспільства та забезпеченням пріоритету суверенності народу. Конституцією України закріплено суверенітет народу як єдиного джерела влади, свободу об'єднань громадян, у т. ч. політичних партій, визнано принципи місцевого самоврядування, свободи слова і незалежності засобів масової інформації.

Не менш важливою групою факторів, що мали сприяти утвердженню демократичного формату національного суверенітету, були нововведення, спрямовані на забезпечення економічної незалежності громадян — конституювання приватної власності, законодавче забезпечення процесу приватизації, захисту власності (у т. ч. інтелектуальної) суб'єктів підприємницької діяльності, прав споживачів тощо.

Легітимізована на вищому державному рівні ідея суверенітету України була позитивно сприйнята її громадянами. Разом з тим суверенний статус України не супроводжувався досягненням мети, заради якої він утверджувався — прискорений розвиток продуктивних сил і забезпечення на цій основі високих стандартів життя населення. Як наслідок, реалізація національного суверенітету в Україні характеризується:

— дисонансом між реальним забезпеченням прав і свобод громадян, між демократичними очікуваннями суспільства та якістю сформованої владної моделі;

— обмеженням можливостей впливу громадян на прийняття суспільно значущих рішень як загальнонаціонального, так і місцевого рівня;

— поглибленням розбіжностей між формальними положеннями Конституції та «параконституційною» практикою їх застосування.

Зазначена розбіжність між метою і результатом породжує у частини суспільства сумніви щодо самого суверенного статусу України, які стимулюються загальною атмосферою глобалізованого світу, в якій суверенітет держав набуває нових форм. Виникають концепції про неминучість розмивання національного суверенітету і навіть про його недоцільність.

Протягом 20-річного незалежного існування Україна не зазнавала серйозних зазіхань на свій суверенітет.

Незалежність України, її суверенний статус були у 1994 р. гарантовані Сполученими Штатами Америки та Російською Федерацією в обмін на згоду нашої країни позбутися ядерної зброї, що залишилася після розпаду Радянського Союзу. Серед дій, що їх можна вважати спробою обмежити український суверенітет, була ухвала Державної думи Російської Федерації про російську приналежність міста Севастополя (1996 р.), намір в односторонньому порядку змінити державний кордон України будівництвом дамби від російського узбережжя до українського острова «Коса Тузла» у Керченській

протоці (2003 р.). На нинішньому етапі можуть вважатися опосередкованими діями з певного обмеження суверенітету України примушування українського керівництва до підписання Харківських угод, тиск на нього з боку європейських структур з питання внутрішнього судочинства.

У цілому національний суверенітет України не перебуває в загрозовому стані, не спостерігається прямих дій з його обмеження і тим більше руйнування. Водночас, загальна світова тенденція, міжнародні й внутрішні процеси спроможні утворити ситуації, в яких можуть з'явитися актори, здатні загрожувати національному суверенітету України. В цьому сенсі питання захисту і зміцнення національного суверенітету може вважатися «щоденно актуальним». І хоча вирішення цього питання покладено на плечі політичного і державного керівництва, воно не меншою мірою потребує наукового аналізу і осмислення як у прогностичному, так і в рекомендаційному аспектах.

На вирішення цього науково-практичного завдання спрямована дана аналітична доповідь, підготовлена фахівцями академічних науково-дослідних установ гуманітарного профілю Національної академії наук України — Інституту світової економіки і міжнародних відносин, Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса, Інституту держави і права імені В. М. Корецького, Інституту економіко-правових досліджень, Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка та Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського за участі запрошених експертів.

Доповідь являє собою аналіз сучасної теорії національного суверенітету, відповідного понятійного апарату, особливостей утвердження суверенності України, а також чинників, що впливали і продовжують впливати на цей процес, реального стану забезпечення національного суверенітету країни, шляхів вирішення проблемних питань, пов'язаних із зміцненням національної суверенності. Доповідь завершується рядом рекомендаційних положень, спрямованих на зміцнення ресурсів захисту і зміцнення національного суверенітету України у складних ситуаціях, що їх породжує глобалізація нинішнього світу.

1. СУВЕРЕНІТЕТ І СУВЕРЕННІСТЬ: ФЕНОМЕНОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ

Семантичне оформлення терміном «суверенітет» (у перекладі — верховна влада) певного політико-правового статусу національної держави і суспільства, що утворило її, зводить це поняття у найбільш загальному вираженні до незалежності його носіїв в ухваленні і втіленні в життя політичних постанов, що стосуються їхніх внутрішніх і зовнішніх справ¹.

Відповідно розрізняють суверенітет внутрішній — верховенство, єдність та неподільність, тобто повнота державної влади всередині країни, і зовнішній — повна свобода держави від іноземного втручання в її внутрішню і зовнішню політику. Національний суверенітет як повнота владних функцій держави має абсолютний характер, не ділиться та не передається, за винятком добровільної згоди на це держави та громадян.

У політологічній і правознавчій літературі останніх років набуло популярності розмежування між державним і національним суверенітетами, другий з яких розуміється як суверенітет нації, народу. На нашу думку, таке розмежування призводить до термінологічної плутанини. Основним суб'єктом сучасних міжнародних відносин визнається національна держава (нація-держава), а тому прикметник «національний» має бути застосований до того суверенітету, носієм якого вона виступає. Тобто в рамках категорії «національна держава» терміни «національний суверенітет» і «державний суверенітет» мають вважатися тотожними. Саме у такому значенні фігурує термін «національний суверенітет» у пропонованій доповіді. Що ж до суверенітету сукупності громадян держави, її «народу» або, згідно з популярним терміном, «суспільства», то він у даній доповіді розглядається тією мірою, якою може зміцнювати або, навпаки, послаблювати національний суверенітет.

Будучи політико-правовою категорією², суверенітет при цьому перебуває у прямій залежності від стану тих суспільних сфер, якими забезпечується ресурс його захисту і зміцнення, насамперед економічної, оборонної, духовної, культурної, комунікативної та інших. У сучасному світі зазіхання на національний суверенітет найчастіше здійснюється каналами економічного тиску, що вимагає від держав приділяти особливу увагу зміцненню своєї

¹ Короткий Оксфордський політичний словник / За ред. І. Макліна й А. Макмілана; пер. з англ. — К., 2005. — С. 665.

² Державний суверенітет: теоретико-правові проблеми: монографія / За ред. Ю. П. Битяка, І. В. Яковюка. — Х., 2010. — С. 6.

конкурентоспроможності як здатності самостійно вирішувати свої життєво важливі проблеми, як право і можливість державної влади ухвалювати і практично втілювати в життя рішення, якими реалізується економічний інтерес суверенного суб'єкта. При цьому нижньою межею економічного суверенітету держави є її економічна безпека, а верхньою — конкурентоспроможність її економіки. Треба мати також на увазі, що у майбутньому суверенітет держав у певних сферах (насамперед в економічній) буде звужуватися, а в деяких (етномовній, культурній, соціальній) навпаки — розширюватися³.

Торкаючись питання про повноту влади як ознаку суверенітету держави, треба брати до уваги, що в англійській мові влада може позначатися термінами і «power», і «authority». Причому другий термін може розумітися і як власне «влада», і як «авторитет», який у свою чергу може розумітися не тільки як оцінка влади населенням, а також як одна з форм здійснення влади і як одне з її джерел, тобто як самонародження влади: вона і творить авторитет, і утворюється ним. Тому ключовим складником і чинником національного суверенітету є легітимність держави в очах власних громадян та влади і громадськості інших держав. Визнання держави та влади легітимними або зменшує опір, або підсилює внутрішню та зовнішню підтримку їхніх рішень та дій.

Похідним від поняття «суверенітет» є поняття «суверенність», яке означає такий рівень забезпечення суверенних прав певної соціальної спільноти, який відповідає її можливостям. В умовах інтенсифікації глобальної взаємодії, фактичної неможливості здійснення державами економічної автаркії, суверенність національних держав проявляється їхньою відмовою від ряду своїх прерогатив і повноважень і передаванням їх позадержавним або наддержавним акторам. Тобто рівень суверенності визначається характером реального суверенітету держави. «Ця міждержавна система, — писав І. Валлерстайн, — являє собою систему обмежень, які лімітують можливості окремих державних машин, навіть найсильніших серед них, приймати рішення. Ідеологією цієї системи є рівність суверенітетів, але насправді держави є ані суверенними, ані рівними. Держави насамперед нав'язують одна одній — і не тільки сильні слабким, а й сильні сильним — обмеження на спосіб політичних (а тим самим і військових) дій, і ще більш вражаючі обмеження на їхні можливості справляти вплив на дію закону вартості, який лежить в основі капіталізму»⁴.

³ Див.: *Гринин Л. Е.* Национальный суверенитет и процессы глобализации (вводные замечания) / Л. Е. Гринин // *Полис*. — 2008. — № 1. — С. 129.

⁴ *Валлерстайн И.* Анализ мировых систем и ситуация в современном мире / Пер. с англ. / И. Валлерстайн — СПб., 2001. — С. 408–409.

Суверенність забезпечується застосуванням міжнародно-правових засобів — поточної дипломатії, союзницької підтримки, участі в міждержавних об'єднаннях, у крайніх випадках — збройної сили. Найбільш розповсюдженим засобом зміцнення національної суверенності є так звана колективна суверенність — передавання державами-учасниками міжнародних об'єднань частини своїх компетенцій керівним союзним інституціям. Зокрема, сучасна трансформація національного суверенітету в частині обсягів повноважень, що залишаються за державною владою, пов'язана у т. ч. з глобальним рухом за права людини, складовою частиною якого є приєднання держав до відповідних міжнародних пактів разом із зобов'язанням виконувати не тільки їх положення, а й рекомендації наддержавних інституцій, утворених для контролю за їх імплементацією у національних державах. Найбільш розповсюдженою формою колективної суверенності є участь у міжнародних альянсах та міжнародних організаціях з наддержавними координаційними центрами або співпраця з ними, участь у міжнародних конвенціях. Виходячи з цього, суверенітет сучасних національних держав, особливо новоутворених, визначатиметься здатністю та вмінням державної влади утримувати баланс між добровільним обмеженням атрибутів суверенності і життєво важливими національними інтересами.

Україна, поставши в результаті останньої хвилі демократизації і розпаду Радянського Союзу, задекларувала в Основному законі свою суверенність. Відповідно до Ст. 5 Конституції України носієм суверенітету в Україні є народ. Він здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Право визначати і змінювати конституційний лад належить виключно народові й не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами. З іншого боку, ніхто не може узурпувати і державну владу. Від імені всього народу може виступати виключно Верховна Рада України. Жодна політична партія, громадська організація, інше угруповання чи окрема особа не можуть виступати від імені усіх громадян України, тобто привласнювати національний суверенітет, тим більше, що в Конституції України суб'єктом суверенітету названі як українська нація, так і Український народ, до якого відносяться громадяни України всіх національностей.

Статус України як суверенної, незалежної держави є політико-правовим фактом, що не може піддаватися сумніву. Разом з тим, вона мусить постійно і прагматично доводити та відстоювати свою реальну суверенність і рівноправність, свою державну спроможність.

2. СУВЕРЕННІСТЬ УКРАЇНИ У ВИМІРІ ЗОВНІШНІХ І ВНУТРІШНІХ ЧИННИКІВ

2.1. Національна суверенність України під зовнішнім впливом

Національний суверенітет проявляє себе найбільшою мірою своєю зовнішньою стороною, у стосунках із зовнішнім середовищем і найчастіше саме із зовнішнього середовища зазнає зазіхань щодо себе. У навколишньому світі у будь-який момент можуть з'явитися державні, міждержавні або позадержавні актори, чії дії позначені загрозою національним суверенітетам. Дії таких акторів відбуваються, як правило, у вигляді застосування воєнних чи економічних засобів. Останнім часом до числа цих засобів дедалі частіше додаються засоби гуманітарного характеру.

Загальна зовнішньополітична і воєнно-політична атмосфера навколо України не позначена наявністю прямих загроз її суверенітету. Насамперед це стосується ситуації навколо кордонів держави. Безпосередні сусіди України не виявлять ознак намірів втручатися в її внутрішнє життя або обмежувати її зовнішній суверенітет, а тим більше нищити його. Принаймні, саме це випливає із змісту офіційних документів, якими визначаються їхні стратегії національної безпеки та воєнні доктрини.

Положення стратегій (концепцій) національної безпеки держав-сусідів України, важливих з точки зору збереження української суверенності¹:

Росія — прагнення розвивати потенціал регіональної і субрегіональної інтеграції і координації на просторі держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав у рамках угод про колективну безпеку, які справляють

¹ Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года // [Електронний ресурс: <http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>]; Военная доктрина Российской Федерации // [Електронний ресурс: http://news.kremlin.ru/ref_notes/461]; Концепция национальной безопасности Республики Беларусь // [Електронний ресурс: <http://www.mod.mil.by/koncep.html>]; Военная доктрина Республики Беларусь // [Електронний ресурс: <http://www.mod.mil.by/doktrina.html>]; Государственная стратегия безопасности Республики Польша // [Електронний ресурс: <http://constitutions.ru/archives/5604>]; Стратегия безопасности of the Slovak Republic 2005 Словацкой Республики // [Електронний ресурс: <http://translate.googleusercontent.com/translate75>]; (*unofficial translation*) Стратегия обороны of the Slovak Republic Словацкой Республики approved by // [Електронний ресурс: <http://translate.googleusercontent.com/translate>]; Стратегия национальной безопасности Венгерской Республики // [Електронний ресурс: <http://translate.google.com.ua/translate>]; Концепция национальной безопасности Республики Молдова // [Електронний ресурс: <http://lex.instice.md/ru328010>]; The national security strategy of Romania // [Електронний ресурс: <http://English.mapn.ro/documents/nssr.pdf>].

стабілізувальний вплив на загальну обстановку в регіонах, що межують з учасницями СНД;

Білорусь — розвиток по периметру своїх зовнішніх кордонів смуги добросусідства у всіх його вимірах: військовому, політичному, культурному, інформаційному, соціальному та економічному. При цьому жодна держава не вважається потенційним суперником;

Польща — розвивати партнерські відносини з Україною, Молдовою, країнами Балканського блоку і державами Південного Кавказу з метою зміцнення їхніх демократичних починань;

Словаччина — підтримка України як незалежної і суверенної держави у її нинішніх кордонах, розвиток її плюралістичної демократії та економічної стабільності, підтримка активного діалогу з Україною як важливим партнером у транзиті стратегічної сировини; активна участь у сприянні миру і стабільності у світі, зміцнення міжнародної довіри;

Угорщина — досягнення тривалої стабільності у Центральній, Східній і Південно-Східній Європі, в т. ч. на основі демократичного вибору України та Росії;

Молдова — тривале і конструктивне партнерство з Україною, пріоритет у відносинах із сусідніми державами європейських цінностей, поваги їхньої незалежності, суверенітету і територіальної цілісності; співробітництво з Україною як інтенсивний політичний діалог на всіх рівнях, консультації з проблем міжнародної безпеки та обмін інформацією; встановлення щільних дружніх відносин з державами регіону, взаємна допомога в разі загрози колективній безпеці;

Румунія — співпраця у сфері безпеки з організаціями, частиною яких є Румунія, з союзними, партнерськими і дружніми державами, співробітництво з усіма державами Чорноморського регіону.

Не спостерігається наявності масових антиукраїнських настанов у суспільній свідомості майже всіх країн-сусідів нашої держави. Однак і у тих країнах, де відзначені антиукраїнські настанови частини населення², ос-

² Найбільший рівень упередженості щодо України спостерігається у російському суспільстві. Так, якщо у 2007 р. (за даними фонду «Общественное мнение») Україну вважали недружньою державою 37 % росіян, а 23 % вбачали в українцях ворогів (дані «Левада-центру»), то у 2009 р. понад 60 % росіян ставилися до України в основному погано або дуже погано. Дослідження «Левада-центру», проведене у січні 2011р., засвідчило, що кількість тих, хто негативно ставиться до України, серед росіян зменшилася і становить на сьогодні 18 %. Невеликий антиукраїнський сегмент існує і в Румунії, де 2 % населення (за даними Румунського інституту досліджень і стратегії IRES) «головним ворогом» своєї країни

танні не втілюються в урядові програми та ідеї, ворожі українській суверенності.

Найбільш надійні збройні гарантії національного суверенітету в сучасному світі надає НАТО, заснована на принципах колективної оборони своїх держав-членів. Україна поки що не може розраховувати на такий рівень гарантій своєї суверенності, але їй суттєво допомагає у зміцненні почуття безпеки Хартія партнерства із США, які є ядром цієї організації. Документ відображає позицію США щодо України, у тому числі підтримку її суверенітету, незалежності, територіальної цілісності й непорушності кордонів, визнання важливості її здатності до самозахисту визначається внеском у безпеку та процвітання і її самої, і усієї Європи³.

Критика з боку США на адресу негативних явищ в українському політичному і державному житті не є тотожною намірам втручатися в її внутрішні справи або залишити без підтримки перед лицем можливих загроз її суверенітету. Тим більше, що у самих США посилюється критика з боку республіканців на адресу президента-демократа за відкладання на невизначений термін питання про вступ України до НАТО⁴. Така тенденція, незалежно від можливостей її реалізації у найближчій перспективі, зміцнює сподівання України на те, що у своїх зусиллях із збереження суверенності вона зможе знайти підтримку в американських політичних і державних колах.

Сприятливо для України у плані зміцнення її суверенності розвиваються її відносини з Європейським Союзом в рамках сповідуваної і здійснюваної ним політики Східного партнерства, яка базується на Європейській стратегії безпеки, метою якої є співпраця з країнами-партнерами у побудові безпечного середовища у просторі, на який розповсюджується чинність цієї стратегії⁵.

Як і у випадку з НАТО, участь України у Східному партнерстві не передбачає її участі у системі прийняття рішень у безпекових структурах ЄС,

у 2011 р. назвали Україну (Див.: Негативне сприйняття українців сусідами // Український тиждень. — 2011. — № 24 (17–23 червня). — С. 13; 25.02.2009. Россияне об Украине, украинцы о России. — Режим доступу: <http://www.levada.ru/press/2009022501.html>; Динаміка ставлення населення України і Росії одне до одного. — Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/ua/news/view-53.html>).

³ Хартія Україна — США про стратегічне партнерство // [Електронний ресурс: <http://ukrainian.ukraine.usembassy.gov/uk/char ter.html>].

⁴ Курникова Ю. Енергія і новації у зовнішньополітичному курсі США: вплив передвборчої компанії. Аналітична записка [Електронний ресурс: <http://niss.gov.ua/articles/549>].

⁵ Малін В. М. Політика східного партнерства ЄС в контексті європейської інтеграції [Електронний ресурс: <http://www.social-science.com.ua/jornal-content/156/political-problems>].

а відтак не є повною гарантією її суверенності. В той же час, співпраця з ЄС відкриває Україні певні можливості брати участь у запобіганні явищам, які створюють небезпеку для її суверенності — тероризм, піратство, хакерство, енергетична загроза і т. п.⁶

Серед небезпечних для українського суверенітету чинників, що посилили свої дії останнім часом, звертає на себе увагу заохочення сусідніми державами українських громадян або надання таким особам спеціального статусу, що може стати підставою для втручання цими державами у внутрішні справи України під приводом «захисту співвітчизників» у формі «гуманітарної інтервенції». Найбільш активно таку практику здійснюють Угорщина, Румунія, Росія. Характерно, що пошук іноземними державами соціальної бази для створення таких осередків починає виходити за межі етнічності. Так, в угорське законодавство внесено зміни, за якими угорське громадянство може надаватися не лише угорцям, а й особам з іншою етнічністю, предки яких жили на території Австро-Угорської імперії. Приміром, так званий зелений паспорт Угорщини, який дає право на роботу і проживання у цій країні без реєстрації, пільгове навчання у вузах, медичне обслуговування, отримали близько 300 тис. мешканців Закарпаття, хоча етнічних угорців в області тільки 156 тис. чоловік⁷.

Появу акторів, здатних створювати збройну загрозу суверенітету національних держав, можна очікувати у зв'язку із змінами у топографії світової міжнародної системи. Такими акторами можуть стати аномічні держави, диктаторські режими, чийм останнім доводом у протистоянні демократичному світові нерідко буває загроза використання зброї масового знищення, а також терористичні угруповання, які погрозами намагаються диктувати урядам ті або інші дії, тим самим обмежуючи їх в ексклюзивному праві на прийняття та імплементацію рішень.

Збройний напад на країну є найбільш швидким та ефективним засобом обмеження чи знищення її суверенітету. Але в сучасних умовах, коли міжнародна система функціонує (або, принаймні, намагається функціонувати) на принципах міжнародного права, такі випадки є поодинокими — дії такого роду можуть дозволити лише ті потужні держави, які впевнені у неможливості «дзеркальної відповіді» щодо них самих.

⁶ Яворська Г. М. Відносини Україна — ЄС у новому геополітичному контексті // Стратегічна панорама. — 2009. — № 2. <http://www.niisp.gov.ua/panorama/sp2009-pdf>.

⁷ Золотухина І. Двойное дно двойного гражданства // Сегодня. — 2011. — 8 сентября; Золотухина И. «Стану венгром в обмен на Шенген» // Сегодня. — 2011. — 6 сентября.

Найчастіше вживані засоби тиску на держави з вимогами їхнього добровільного обмеження свого суверенітету перебувають в економічній сфері. В ситуації боротьби за світові економічні ніші одні країни можуть нав'язувати іншим не тільки свою конфігурацію господарських відносин та взаємодій, а й потрібну їм модель світового господарського устрою, яка суттєво впливатиме на політичний устрій інших держав, підриватиме їхню економічну самостійність, позбавляти їх такого статусу, який асоціюється з поняттям «економічний суверенітет». Такого роду тактика дає найкращий результат стосовно держав, які не мають вагомого економічного потенціалу, належної економічної самодостатності та конкурентоспроможності, а відтак і фактичної рівності у міжнародних відносинах.

У ситуаціях світової економічної кризи найбільш економічно потужні держави прагнуть послабити її наслідки для себе за рахунок менш потужних. Але й економічне пожвавлення також не забезпечує неконкурентоспроможні держави від зазіхань на їхній економічний суверенітет.

За оцінками українського Національного інституту стратегічних досліджень, найближчим часом слід очікувати щорічне зростання світової економіки на рівні 4,5 % (у розвинутих країнах — 2,5 %, у країнах, що розвиваються, — 6,5 %), активізації фінансових ринків, у вигляді переважно портфельних інвестицій, кредитів та облігацій, зростання попиту на нафту в ситуації скорочення пропозиції цього продукту у зв'язку з подіями у Лівії, а відтак і зростання ціни на неї (можливо, на 35 %), зменшення на світовому ринку пропозицій і зростання цін на продовольство і на метали⁸. З великою часткою вірогідності можна припустити, що знайдуться держави, які захочуть скористатися низькою конкурентоспроможністю України.

Глобалізація посилює міжнародну роль ще одного актора, який має важелі економічного тиску на держави, — транснаціональних корпорацій. Експертами ООН до ТНК віднесено понад 80 тисяч фірм різних країн, але тільки близько 500 з них із щорічним обсягом збуту понад 1 млрд дол. США (70 найбільших ТНК взагалі мають сукупний щорічний обсяг продаж від 10 до 125 млрд дол. США) становлять ядро світогосподарської системи.

Інколи саме ТНК характеризуються як найбільша загроза національним суверенітетам, навіть як справжні правителі світу, які фактично керують урядами і всією міжнародною системою. Такі оцінки зумовлені наявною питомою вагою транснаціональних корпорацій у світовій економіці.

⁸ Економіка України у 2011 році, прогноз динаміки, виклики та ризики. — К., 2011. — С. 4.

Потенціал ТНК у світі⁹:

Світове промислове виробництво	— 50 %
Міжнародна торгівля	— 68 %
Володіння патентами і ліцензіями на нову техніку, ноу-хау	— 80 %
Прямі іноземні інвестиції	— 90 %

Гігантські можливості економічного впливу ТНК на національні уряди не в останню чергу зумовлені тим, що вони не так здійснюють разові господарські або фінансові проекти, як охоплюють собою реальний виробничий сектор економіки різних країн.

Галузева структура ТНК у світі¹⁰:

Промислове виробництво	— 60 %
Сфера послуг	— 37 %
Видобувна промисловість і сільське господарство	— 3 %

Разом з практично необмеженими фінансовими ресурсами, які дозволяють застосовувати корупційні схеми впливу на державне життя країн розташування своїх підприємств, ТНК дійсно можуть підпорядковувати своїм інтересам правлячий прошарок, коли він позбавлений моральних принципів і почуття національної відповідальності.

Особливо небезпечно для суверенітету національних держав те, що ТНК контролюють найбільш життєво важливий для життєдіяльності продукт, яким є нафта і газ, які в силу своєї найвищої ефективності залишаються найбільш затребуваними у світі енергоносіями попри те, що їхні сумарні запаси серед природних енергоносіїв складають у світі не більше 20 % (в той час як вугілля — 80 %) ¹¹. Контроль над нафтою та газом без перебільшення дає можливість вирішувати питання життя і смерті країн, позбавлених природних джерел цих енергоносіїв, і через це може ставити їх перед дилемою обміну свого суверенітету на ці продукти.

Помітний прояв глобалізації у гуманітарній сфері — рух за права людини, учасниками якого є і громадські організації, і демократичні уряди. Гуманістичний зміст руху спонукає держави до добровільної участі в ньому заради

⁹ Денисова Е. Ю. Исследование финансовых стратегий глобальных ТНК в Украине http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc-gun/prvs/2011_2/tom2/090.pdf.

¹⁰ Там само.

¹¹ Середа Е. Ю. Проблеми енергетичної безпеки України у контексті трансформації європейського енергетичного ринку. — С. 208.

зміцнення свого міжнародного авторитету. Реалізація завдань руху у вигляді міжнародних пактів і створення моніторингових структур має своїм наслідком те, що добровільна участь у ньому означає добровільне обмеження національного суверенітету у вигляді підпорядкування національного права вимогам положень міжнародних пактів і згоду на зовнішній контроль за їх імплементацією всередині країни. Тим самим міжнародне право стає потужним чинником впливу на стан національної суверенності. Зазначений чинник має свій вплив і на Україну, яка підписанням різноманітних зовнішньополітичних актів пов'язала себе із 173 країнами світу та 77 міжнародними організаціям¹² як планетарного (на зразок ООН, Світової організації торгівлі, Всесвітньої організації охорони здоров'я та їм подібних), так і регіонального (Європейський Союз, СНД, Чорноморське економічне співробітництво) та галузевого (Європейський банк реконструкції та розвитку, Європейський інвестиційний банк, Європейський суд з прав людини тощо) характеру, а також взяла на себе зобов'язання, які регламентують її поведінку не тільки у сфері зовнішньополітичних відносин, а й у сфері внутрішньої політики.

На дотримання й виконання зобов'язань за численними міжнародними договорами націлює Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» (2010 р.), у якому, зокрема, вказується, що зовнішня політика держави ґрунтується на принципах виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань та пріоритету загальноновизнаних норм і принципів міжнародного права перед нормами і принципами національного права¹³. Відповідно до цих принципів Україною надано можливість Європейській комісії за демократію через право («Венеціанській комісії»), моніторити та аналізувати національні проекти законодавчих актів. За нашими підрахунками, у 2010 р. Венеціанська комісія 16 разів розглядала питання, які стосувалися України, з початку 2011 р. — 4 рази¹⁴, серед них питання конституційного процесу,

¹² Див. список «Країни та міжнародні організації», з якими Україна впродовж останніх двадцяти років укладала угоди, підписувала конвенції, хартії, «положення», «принципи» і т. ін. на сайті «Законодавство України». — [Електронний ресурс: <http://zakon1.rada.gov.ua/>].

¹³ Верховна Рада України; Закон від 01.07.2010 № 2411-VI Про засади внутрішньої і зовнішньої політики. — [Електронний ресурс: <http://zakon1.rada.gov.ua/>].

¹⁴ Див., зокрема: висновки комісії, прийняті у січні — березні 2011 р.: CDL-AD(2011)008 Opinion on the Draft Law on languages in Ukraine adopted by the Venice Commission at its 86th Plenary Session (Venice, 25–26 March 2011); CDL-AD(2011)002 Opinion on the concept paper on the establishment and functioning of a constitutional assembly of Ukraine — Adopted by the Venice Commission at its 86th Plenary Session (Venice, 25–26 March 2011); CDL-REF(2011)012 Concept paper for the establishment and functioning of a constitutional assembly of Ukraine; CDL-REF(2011)001 Draft law on languages in Ukraine and explanatory note

мовного законодавства тощо. Аналогічні можливості надано Парламентській асамблеї Ради Європи, яка приділяє пильну увагу виборчому законодавству України, дотриманню прав людини, судочинству тощо.

Захист прав людини стає одним з інструментів не тільки демократизації країн, а й тиску на них у питаннях, що відносяться до їхньої ексклюзивної юрисдикції. Одне з таких питань — стан мовного, культурного і соціального розвитку національних меншин на їхніх територіях. Державні органи країн походження, посилаючись на міжнародні пакти з прав людини, інколи не лише звертаються до національних урядів країн проживання цих меншин, а й ставлять вимоги з питань, які є внутрішньою справою цих країн. Прикладом прояву цього зовнішнього чинника можна назвати заяву Генерального консула Російської Федерації у Криму наприкінці жовтня 2011 р., що у Криму російська мова повинна користуватися широкими правами, порівняними з правами державної мови, і навіть наділив себе правом визначати кількість російськомовних шкіл у кримській автономії¹⁵.

Рух за права людини, у т. ч. за права меншин, розгортається на тлі збільшення міжнародної міграції, яка несе із собою суттєві зміни культурного ландшафту країн. Такі зміни суттєво послаблюють можливості держав у забезпеченні суверенітету держав у культурній сфері, ставлячи під сумнів припущення, що саме у цій сфері він має зростати. Масові міграції ведуть за собою розповсюдження та укорінення у приймаючих державах нових культурних зразків. Крім того, з'являються спільноти, що об'єднані транснаціональними електронними комунікаціями, тобто з ідентичностями, заснованими на інших культурних моделях, ніж їх впроваджує держава як спільні для своїх громадян. Наголос міжнародного руху за права людини на максимальному збереженні культурної і мовної специфіки різних суспільних сегментів за всієї гуманістичної спрямованості має зворотною стороною те, що в сучасному світі все наполегливіше заявляє про себе «новий регіоналізм», який використовує місцеву культурну специфіку для того, щоб апелювати від локального до глобального, оминаючи національне з усіма наслідками для національного суверенітету¹⁶.

and comparative table. — Режим доступу: http://www.venice.coe.int/site/dynamics/N_Country_ef.asp?C=47&L=E.

¹⁵ Москва требует «широких прав» для русского языка в Крыму // [Електронний ресурс: <http://podrobnosti.ua/power/2011/10/28/800450.html>].

¹⁶ Малахов В. С. Национальное государство, национальная культура и культурный суверенитет // Вопросы философии. — 2011. — № 9. — С. 90.

Зовнішньополітичне середовище на даний час не містить прямих зазіхань на національний суверенітет України. Разом з тим утвердження Україною своєї суверенності в умовах впливу на неї чинників, породжених глобалізацією, супроводжується виникненням ряду проблем, найбільш помітними з яких є такі:

— входу України в сферу міжнародно-правових відносин, встановлених під контролем і насамперед в інтересах розвинутих держав з усталеними демократіями;

приєднання України до міжнародних пактів зобов'язувального і рекомендаційного характеру, що стосуються прав людини, за обставин, коли у ній зберігається ряд рудиментів тоталітарної політичної культури, робить її постійним об'єктом критики з боку міжнародних інституцій і дає підстави для втручання в її внутрішнє життя; взяття Україною зобов'язань щодо захисту національних меншин використовується деякими їхніми історичними батьківщинами для морального і політичного тиску на українську владу.

— технологічне відставання України від рівня світових лідерів; необхідність виходу на світовий ринок з продукцією, конкурентоспроможність якої залежить від імпорту енергетичних та інших ресурсів, веде до того, що, приєднуючись до різних міжнародних організацій глобального і регіонального рівня, вона не може забезпечити собі там рівноправне становище, що створює умови для політичного та економічного тиску на неї з боку потужніших держав;

— збільшення вірогідності безпосереднього впливу на державну владу з боку транснаціональних корпорацій, чия активність в Україні має ознаки зростання і в активізації діяльності яких в Україні зацікавлена сама держава.

Розвиток глобалізації, що не важко передбачити, призведе до виникнення різноманітних геополітичних, гео економічних та геокультурних ситуацій, які під впливом зазначених чинників можуть стати середовищем появи прямих загроз національному суверенітету держав, у т. ч. України. Асимптотичний характер глобалізації не дає змоги наперед конкретно спрогнозувати такого роду ситуації і загрози, їхній успіх або неуспіх, тим більше, що зовнішні чинники впливу на національний суверенітет перебувають у прямій взаємодії з чинниками внутрішнього порядку.

2.2. Внутрішньодержавні чинники суверенітету України

Чинники, які із середини країни впливають на національний суверенітет, перебувають у прямій залежності від його суб'єктності: вони прямо або опосередковано впливають на повноту прерогатив і повноважень державної

влади, а влада, у свою чергу, дозволяє або не дозволяє цей вплив, виходячи зі свого розуміння національних інтересів і з оцінки своїх можливостей. Реакцією влади на внутрішні виклики її суверенності визначається потенціал їх спроможності посилювати або послаблювати суверенітет держави. Характер цієї системної взаємодії насамперед залежить від якості влади, ефективності і доцільності її дій.

В експертному і науковому середовищі переважають критично-негативні оцінки державної влади в Україні. Найчастіше вказують на такі її вади, якими послаблюється її здатність відстоювати національний суверенітет.

1. Збереження проблеми розподілу влади, а саме:

— зосередження значного обсягу повноважень в руках глави держави, що веде до персоніфікації державного суверенітету і відкриває можливість для встановлення режиму керованої демократії;

— послаблення ролі парламенту, девальвація представництва в ньому інтересів суспільства;

— зменшення можливостей парламентського опозиційного контролю;

— зменшення впливу громадянського суспільства на діяльність виконавчої влади;

— виникнення небезпеки (підсиленої Законом «Про Кабінет Міністрів України» від 7 жовтня 2010 р.) втрати урядом свого конституційного статусу вищого органу виконавчої влади¹⁷.

Відсторонення народу України від прийняття найважливіших державних рішень. Зокрема, чинною Конституцією не закріплене право народу на законодавчу ініціативу, прийняття Конституції і законів всеукраїнським референдумом, здійснення контролю за діяльністю державних органів. Народне виявлення під час виборів підміняється виборчими маніпуляціями і фальсифікаціями. Нехтування суверенітетом самого його носія врешті рещт може девальвувати і суверенність держави, уповноваженої уособлювати національний суверенітет у його зовнішньому прояві.

2. Відсутність програмних засад вироблення внутрішньої і зовнішньої політики. Спроби, що мали місце на початку 1990-х років, визначити довгострокову стратегію розвитку країни, були витіснені практикою існування «від бюджету до бюджету», що в обставинах економічного і соціального занепаду спричинило серед населення настрої пригніченості й безнадії, чим

¹⁷ Жданов І. Рік опозиції: місце під холодним сонцем / І. Жданов // Дзеркало тижня. — 2011. — № 10. — 18 березня; Тимощук В., Коліушко І. Адміністративна реформа, або Назад в СРСР / В. Тимощук, І. Коліушко // Дзеркало тижня. — 2011. — № 5. — 11 лютого.

послаблюється утвердження національної суверенності як цільової цінності. Навіть ті спроби національного програмування, що мали місце, так чи інакше підлаштовувалися під ту чи іншу партію та її лідера, що перебували при владі, а тому мали короткотерміновий характер, підпорядковувалися скороминущим прагненням правлячих еліт і соціальних груп, інтереси яких вони представляли. В Україні за останні 12–13 років прийнято як закон близько п'ятдесяти загальнодержавних цільових програм у різних сферах, однак жодна з них не була реалізованою навіть наполовину. Понад те, відсутня взагалі практика регулярного контролю і звітів про їх виконання, про використання виділених на них людських і матеріальних ресурсів, бюджетних коштів.

Відсутність у держави далекострочкових цілей готує ґрунт для втрати нею свого суверенітету, оскільки країна стає об'єктом планування інших держав, їхніх довгострокових стратегій розвитку. Відмова від довгострокового та середньострокового предметного планування або програмування може стати рівнозначною відмові від економічної та політичної самостійності і суверенності.

3. Запровадження в Україні псевдо-ліберальної економічної моделі, яка функціонує за правилами здобуття політичної ренти. Зазначена модель не тільки підтримується державною владою, а й сама є джерелом її походження, внаслідок чого влада може стати безпорадною перед лицем економічних суб'єктів, спроможних впливати на неї через канали підкупу.

До таких суб'єктів відносяться великі фінансово-промислові корпорації, особливо транснаціонального характеру, як внутрішнього, так і зовнішнього походження. Поки що зарубіжні ТНК віддають перевагу промислово розвинутим країнам, де ними розміщено 80 % своїх материнських компаній і близько 33 % афілійованих, в той час як у колишніх соціалістичних державах відповідно 0,5 і 17 %¹⁸.

Попри загальновизнану непривабливість України для ведення бізнесу, на її території діють ряд західних ТНК, зокрема — «Нестле», «Проктер енд Гембл», «Джонсон енд Джонсон», «Кока-кола», «МакДональдс», а також російських — «Лукойл», «ТНК ВР», «Альянс», «ТАТ Нефть». Під їхній контроль перейшли Одеський, Лисичанський, Херсонський, Кременчуцький нафтопереробні заводи. Починаючи від 2000 р. під іноземний контроль перейшло виробництво в Україні цементу. Вже на середину першого десятиліття ХХІ ст. російський капітал встановив контроль над 83 % активів в українській

¹⁸ Карпенко В. Г. Фінансові механізми транснаціональних корпорацій у системі сучасної світової економіки / Карпенко В. Г. // Наукові праці НДФІ. — 2009. — № 1 (46). — С. 42.

нафтопереробній промисловості, майже 67 % — у кольоровій металургії загалом і 90 % у виробництві алюмінію, 36 % усіх приватизованих обласних енергетичних компаній, 33 % — у машинобудуванні і банківському секторі, 20 % — у чорній металургії і стільки ж у газовій промисловості, 30 % ринку молочної продукції і майже 50 % ринку телереклами і мобільного зв'язку. Загальний обсяг прямих іноземних інвестицій в Україну на 1 січня 2011 р. становив 44 млрд 708 млн дол. США, в той час як такі самі інвестиції з України в інші країни світу становили у 2010 р. 7 млрд 2 млн дол., причому переважно у вигляді втечі капіталу¹⁹.

Аналогом ТНК в Україні мусять вважатися фінансово-промислові групи (ФПГ), такі як «СКМ», «Індустріальний союз Донбасу» та інші. Український політиком, який є постачальником носіїв влади, погодився на свою підпорядкованість бізнес-еліті, що за умови досягнення у країні критичного показника рівня олігархізації економіки, який, за деякими даними, перевищує 70 %²⁰, має своїм наслідком те, що втручання держави в економіку відбувається переважно заради перерозподілу активів та створення монополій (приміром, в енергетиці, нафтогазовому, хімічному або в аграрному секторах) на користь підтримуваних олігархів.

Про характер діяльності українських ФПГ свідчить, за висновком фахівців, структура і динаміка українських потоків прямих закордонних інвестицій, спрямованих насамперед на отримання швидкого прибутку, у т. ч. за допомогою фінансових зловживань і відмивання коштів. Це, зокрема, підтверджується:

- наявністю високої частки інвестицій, що здійснюються у негрошовій формі (у формі нематеріальних активів);
- високою часткою офшорних інвестицій (від 16 до 23 %);
- високою часткою офшорів у відтоку прямих інвестицій з України (до 17 %).

Тотожність відтоку і притоку іноземних інвестицій свідчить про «дублювання» інвестицій, тобто про вивіз капіталу з України з метою наступного анонімного «іноземного інвестування» на пільгових умовах²¹.

¹⁹ Див.: *Бабенко В. Н.* Україна — Росія (1991–2010 гг.): через противостояние к сотрудничеству?: Аналитический обзор / РАН. ИНИОН. — М., 2010. — С. 55; Україна у цифрах 2010. Статистичний збірник. — К., 2011. — С. 148.

²⁰ Див.: *Данилишин Б.* Шлях розвитку — тільки через порозуміння // Дзеркало тижня. Україна. — 2011. — № 23. — 25 червня. — С. 7.

²¹ *Семенов А. А., Крижанівська В. В.* Діяльність ТНК в Україні та їх вплив на економічний розвиток країни [Електронний ресурс: http://www.rusnauka.com/10_NPE_2008/Economics/28839.dos.htm].

На тлі поступового, але впевненого зростання економічної ваги ТНК і ФПГ українська державна влада не демонструє належної суверенності щодо них, не робить спроб примусити їх до радикальної технологічної модернізації промислового та аграрного секторів (варто нагадати, що низька ефективність радянської економіки фактично і розвалила СРСР попри майже безмежну суверенність центральної влади).

Економічною наукою відзначається, що українська держава опікується не регулюванням економіки, а стимулюванням комерціалізації²². Державна влада індіферентно спостерігає, як українські бізнес-еліти фактично відмовляються від виконання підприємницьких функцій на користь спекулятивних практик, пов'язаних з розпродажем матеріальних, природних та людських ресурсів країни. Наслідком їхніх дій є жалюгідний стан української промисловості, особливо галузей, пов'язаних із сектором високих технологій, на фоні розквіту приватного фінансового сектору.

Фактичне зрощення влади з великим бізнесом має своїм наслідком кричуще технологічне відставання країни, що найбільш наочно проявляється в особливо чутливій для економіки сфері енергоспоживання. І сама чутливість цієї сфери також породжена радянською технологічною відсталістю, законсервованою олігархічним веденням бізнесу.

Про залежність економіки України від споживання енергоносіїв промовляють такі дані.

Таблиця 1

**Споживання енергетичних матеріалів
та продуктів перероблення нафти**
(млн т)

	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Вугілля	63,3	66,9	65,9	63,9	70,6	71,0	70,4	63,0	67,8
Газ природний, млрд м ³	68,4	71,2	71,1	71,5	70,6	66,8	63,5	50,1	55,9
Нафта (включаючи газовий конденсат)	9,4	22,5	22,4	18,8	14,9	14,3	10,8	11,3	11,3
Бензин моторний	2,9	3,6	3,7	3,7	4,4	4,8	5,1	4,7	4,6

²² Мамутов В. К. Проблеми загальнодержавного планування соціально-економічного розвитку країни / В. К. Мамутов // Держава і право у світлі сучасної юридичної думки: Збірник наукових праць на пошану академіка Юрія Сергійовича Шемшученка. До 75-річчя від дня народження. — К.: Юридична думка, 2010. — С. 268.

Продовження таблиці 1

Газойлі (паливо дизельне)	4,9	5,2	5,6	5,1	5,6	6,1	6,2	5,3	5,7
Мазути топкові важкі	1,2	0,8	0,7	0,7	1,1	1,2	1,2	2,1	0,8
Гас	0,2	0,1	0,1	0,1	0,4	0,3	0,4	0,2	0,3
Торф неагломерований паливний, млн т умовної вологості	0,4	0,5	0,4	0,4	0,5	0,3	0,3	0,4	0,4
Дрова для опалення, млн м ³ щільних	2,6	3,3	3,0	2,7	2,7	2,5	2,7	2,7	2,5

Джерело: Україна у цифрах 2010. Статистичний збірник. — К., 2011. — С. 67.

Підприємства металургійної промисловості при виробництві 1 тони чавуну споживають втричі більше енергії ніж у західних країнах²³. Відсутні масштабні заходи з оновлення, реконструкції та модернізації устаткування, вдосконалення існуючих технологій, що веде до зменшення конкурентоспроможності вітчизняного експорту.

Протягом 2007–2011 рр. Україна за Індексом глобальної конкурентоспроможності²⁴ втратила 17 позицій, опустившись у рейтингу з 72 до 89 місця. Україна поступається у рейтингу усім колишнім соціалістичним країнам та радянським республікам, і цей розрив збільшується.

Негативно впливають на місце України у рейтингу глобальної конкурентоспроможності:

— низький рівень розвитку інституцій (134 місце), що пояснюється недостатнім захистом прав власності на землю, корпоративних прав та інтелектуальної власності, практикою ігнорування та невиконання норм законодавства; низьким рівнем державного управління в Україні, високим рівнем бюрократизації та неефективністю державних фінансів; надмірною політичною залежністю судової системи, що призводить до значних витрат бізнесу на судовий захист;

²³ Жданко Е. С. Сырьевой гнет металлургов / Е. С. Жданко // ГМК-Экспертиза. — 2005. — 24 октября.

²⁴ The Global Competitiveness Report 2010–2011. — [Електронний ресурс: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2010-11.pdf].

— брак макроекономічної стабільності (139 місце), який полягає у незбалансованості зведеного бюджету (134 місце), низькому рівні національних заощаджень (96 місце), кредитного рейтингу країни (99 місце), високому рівні інфляції (134 місце) та високому рівні процентного спреду (91 місце).

— неефективність внутрішнього ринку товарів (129 місце) та низький рівень конкуренції на ньому; конкуренція підринається втручанням держави у роботу ринків, нерівномірним розподілом податкового навантаження та вибірконим застосуванням норм податкового законодавства.

Фактичний стан економічної безпеки України за більшістю показників суттєво гірший порівняно з пороговими значеннями (табл. 2).

Таблиця 2

Показники економічної безпеки України

		Порогові значення	1998		2005		2011	
			Фактичний стан в Україні	Співвідношення фактичного і порогового значень	Фактичний стан в Україні	Співвідношення фактичного і порогового значень	Фактичний стан в Україні	Співвідношення фактичного і порогового значень
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Обсяг валового внутрішнього продукту від середнього по «Сімці» (Канада, Франція, Німеччина, Італія, Японія, Великобританія, США) на душу населення	50 %	11,0 %	0,22	15,7 %	0,31	17,7 %	0,35
2	Обсяг валового внутрішнього продукту від середньосвітового рівня, на душу населення	100 %	45,8 %	0,46	63,1 %	0,63	63,9 %	0,64

Продовження таблиці 2

3	Частка в промисловому виробництві переробної промисловості	70 %	62,1 %	0,89	75,8 %	1,08	69,8 %	1,00
4	Частка в промисловому виробництві машинобудування	20 %	12,4 %	0,62	12,7 %	0,64	11,8 %	0,59
5	Обсяги капітальних інвестицій, % до ВВП	25 %	13,4 %	0,54	25,2 %	1,01	13,9 %	0,55
6	Витрати на наукові дослідження, % до ВВП	2 %	1,2 %	0,60	1,0 %	0,50	0,7 %	0,36
7	Рівень безробіття (за даними МВФ)	10 %	11,3 %	1,13	7,2 %	0,72	7,8 %	0,78
8	Рівень інфляції	7 %	10,5 %	1,51	13,5 %	1,94	9,3 %	1,33
9	Валовий зовнішній борг, на кінець періоду у % до ВВП	25 %	25,0 %	1,00	45,9 %	1,84	84,1 %	3,36
10	Валовий державний борг у % до ВВП	55 %	48,1 %	0,88	17,7 %	0,32	39,3 %	0,72
11	Державний та гарантований державою внутрішній борг у % до ВВП	30 %	14,0 %	0,47	4,3 %	0,14	28,7 %	0,96
12	Дефіцит бюджету, % до ВВП	3 %	2,2 %	0,73	1,8 %	0,60	0,9 %	0,30
13	Грошова маса (M2), % до ВВП	50 %	11,2 %	0,22	43,8 %	0,88	н/д	н/д
14	Тривалість життя населення, років	70	68,3	0,98	67,5	0,96	68,5	0,98
15	Рівень злочинності (кількість злочинів на 100 000 населення)	5000	5800	1,16	1044	0,21	н/д	н/д
16	Співвідношення рівня мінімальної та середньої заробітної плати, %	60 %	н/д	н/д	41,2 %	0,69	36,7 %	0,61

Закінчення таблиці 2

17	Квінтільний коефіцієнт фондів — співвідношення сумарних доходів 20 % найбільш та 20 % найменш забезпеченого населення	4	н/д	н/д	4,6	1,15	н/д	н/д
----	---	---	-----	-----	-----	------	-----	-----

Джерело: [<http://www.imf.org>], [<http://ukrstat.gov.ua>]; [<http://www.minfin.gov.ua>, <http://www.me.gov.ua>]; [http://www.mlsp.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=34940, <http://www.moz.gov.ua>]; [http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=85057].

Зниження конкурентоспроможності вітчизняних підприємств у результаті високої енергоємності і, як наслідок, падіння попиту на їхню продукцію на зовнішньому ринку має негативні наслідки як для самих підприємств, так і для держави, зокрема, у вигляді пропорційного зменшення податкових відрахувань у бюджет²⁵. Тим самим обмежуються економічні спроможності держави ефективно впливати на господарські процеси, впевнено почувати себе на міжнародній арені, уникати зовнішніх запозичень, що можуть бути використані для обмеження її суверенності.

Державою не вживається першочергових заходів з диверсифікації джерел енергоносіїв та скорочення обсягів їх споживання за рахунок внутрішніх ресурсів, зокрема таких заходів, як:

— активізація розробки покладів сланцевого газу, обсяги якого оцінюються іноземними експертами (зокрема, Геополітичним агентством США) у 1,5–2,5 трлн кубометрів;

— масштабний і ретельний облік, контроль і регулювання споживання паливно-енергетичних ресурсів, у т. ч. при виробництві продукції;

— запровадження стандартизації й нормування, покликаних встановити «еталонний» обсяг раціонального енергоспоживання;

— налагодження контролю енергоефективності об'єктів будівництва з метою недопущення зведення будинків, експлуатація яких вимагає значних енергозатрат;

— розвиток альтернативної енергетики;

²⁵ Джумагельдієва Г. Д. Правовое регулирование энергетического планирования: сущность и проблемы // Экономико-правовые исследования в XXI веке: правовое обеспечение рационального использования природных ресурсов в сфере хозяйствования: материалы Третьей международ. науч.-практ. конф. / Науч. ред. В. К. Мамутов. — Донецк, 2009. — С. 64–69.

— досягнення технологічної самодостатності у виробництві тепловиділяючих елементів (ТВЕЛ) для атомних електростанцій (зокрема, перемога у тендері на будівництво в Україні заводу із виробництва ядерного палива російської компанії ТВЕЛ дозволила експертам говорити про марність зусиль України, які докладалися у попереднє десятиріччя, щодо диверсифікації ринку ядерного палива²⁶).

Україна не може нейтралізувати чинник своєї невисокої економічної конкурентоспроможності внаслідок того, що владно-олігархічною системою законсервовано радянську традицію розриву між науково-технічним потенціалом країни та масштабами його реалізації у виробничій сфері.

Про рівень науково-технічного потенціалу України свідчать дані таблиць 3–8.

Таблиця 3

**Обсяг наукових та науково-технічних робіт,
виконаних власними силами організацій (підприємств),
за видами
(у фактичних цінах, млн грн.)**

	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Усього	1978,4	3319,8	4112,4	4818,6	5354,6	6700,7	8538,9	8653,7	9867,1
фундаментальні дослідження	266,7	491,2	629,7	902,2	1141,0	1504,1	1927,4	1916,6	2188,4
прикладні дослідження	436,6	429,8	573,7	708,8	841,5	1132,6	1545,6	1412,0	1617,1
розробки	1106,3	1900,2	2214,0	2406,9	2741,6	3303,1	4088,2	4215,9	5037,0
науково-технічні послуги	168	98,6	695,0	800,7	630,5	761,0	977,7	1109,2	1024,6

Джерело: Україна у цифрах 2010. Статистичний збірник. — К., 2011. — С. 162.

²⁶ В уряді України віддали перевагу російській компанії ТВЕЛ. — [Електронний ресурс: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/2150993.html>].

Таблиця 4

Кількість спеціалістів, які виконували науково-технічні роботи
(тис.)

	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Усього	120,8	104,8	106,6	105,5	100,2	96,8	94,1	92,4	89,6
у тому числі мають науковий ступінь доктора наук	4,1	4,0	4,1	4,2	4,3	4,4	4,5	4,4	4,5
кандидата наук	17,9	16,8	17,0	17,0	17,0	17,0	17,1	17,1	17,0
Допоміжний персонал	35,6	34,6	33,7	32,0	30,2	28,9	28,0	27,1	26,0
Працівники, зайняті науково-технічною роботою за сумісництвом	53,9	63,4	65,6	68,5	74,9	76,9	75,8	71,8	69,4

Джерело: Україна у цифрах 2010. Статистичний збірник. — К., 2011. — С. 162.

Таблиця 5

Кількість наукових організацій за галузями наук

	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Усього	1490	1487	1505	1510	1452	1404	1378	1340	1303
технічні науки	881	804	806	800	740	692	666	631	576
природничі науки	404	441	455	462	449	443	435	431	446
з них									
медичні	75	76	80	79	80	84	82	84	83
сільсько-господарські	186	176	182	185	174	169	164	162	168
гуманітарні науки	25	26	30	31	32	35	40	44	47
суспільні науки	106	137	137	143	146	146	147	143	150

Продовження таблиці 5

наукові установи та вищі навчальні заклади, що мають багатогалузевий профіль	74	79	77	74	85	88	90	91	84
--	----	----	----	----	----	----	----	----	----

Джерело: Україна у цифрах 2010. Статистичний збірник. — К., 2011. — С. 162.

Таблиця 6

Обсяг наукових та науково-технічних робіт, виконаних власними силами організацій (підприємств), за галузями наук
(у фактичних цінах; млн грн.)

	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Усього	1978,4	3319,8	4112,4	4818,6	5354,6	6700,7	8538,9	8653,7	9867,1
технічні науки	1440,6	2354,0	2854,6	3133,3	3328,7	3990,7	4894,1	5181,4	6019,9
природничі науки	374,0	671,4	901,8	1236,5	1444,4	1885,7	2571,6	2443,6	2741,1
з них									
медичні	60,5	104,0	128,2	166,2	197,2	263,9	343,4	358,9	422,7
сільсько-господарські	85,0	154,6	200,3	273,7	310,7	368,9	492,6	478,7	556,1
гуманітарні науки	14,2	18,9	27,0	35,0	45,8	72,7	94,0	97,5	134,7
суспільні науки	63,9	121,4	151,4	184,7	240,1	326,5	426,7	399,5	466,1
наукові установи та вищі навчальні заклади, що мають багатогалузевий профіль	85,7	154,1	177,6	229,1	295,6	425,1	552,5	531,7	505,3

Джерело: Україна у цифрах 2010. Статистичний збірник. — К., 2011. — С. 162.

В той же час, динаміка впровадження науково-технічних інновацій різюче відставала, що видно з таких даних.

Таблиця 7

Частка промислових підприємств, що впроваджували інновації
(відсотків до загальної кількості обстежених)

	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Усього	14,8	11,5	10,0	8,2	10,0	11,5	10,8	10,7	11,5
у тому числі									
здійснювали комплексну механізацію та автоматизацію виробництва	1,7	3,2	3,7	3,3	5,1	8,7	7,6	7,0	7,9
впроваджували нові технологічні процеси	4,1	4,9	4,9	4,1	2,7	5,0	4,8	4,1	4,9
освоювали виробництво інноваційної продукції	13,7	9,4	7,8	6,4	4,7	5,5	6,2	5,6	5,8

Джерело: Україна у цифрах 2010. Статистичний збірник. — К., 2011. — С. 166.

Таблиця 8

Впровадження інновацій на промислових підприємствах

	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Впроваджено нових технологічних процесів	1403	1482	1727	1808	1145	1419	1647	1893	2043
з них маловідходних, ресурсозберігаючих і безвідходних	430	606	645	690	424	634	680	753	479
Освоєно виробництво нових видів техніки, найменувань	631	710	769	657	786	881	758	641	663

Джерело: Україна у цифрах 2010. Статистичний збірник. — К., 2011. — С. 166.

Не буде перебільшення визнати, що науково-технічний потенціал держави, внаслідок економічної політики і поведінки влади, як чинник зміцнення національного суверенітету або, принаймні, нейтралізації загрозливих для суверенітету чинників, діє мінімально. З цієї причини, наприклад, витрати на нафту зможуть виявитися більшими за прибуток, який очікується експертами²⁷ від зростання цін на традиційні товари українського експорту, у т. ч. на чорні метали, продовольство та добрива.

4. Вкрай небезпечним чинником для національного суверенітету України є збіг тенденцій — збільшення питомої ваги в економіці ТНК і ФПГ і збереження високого рівня корумпованості усіх рівнів влади.

Згідно зі звітом «Барометр глобальної корупції — 2009», оприлюдненим міжнародною організацією Transparency International, Україна визнана найбільш корумпованою серед 69 «нових незалежних країн». Рівень корупції в Україні експерти оцінили в 4,3 бала за 5-бальною шкалою, де 1 бал означає найнижчий рівень корупції, а 5 балів — найвищий²⁸. Звертається увага на те, що переважна більшість нормативно-правових актів в Україні не встановлюють відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією, а містять лише загальні декларації щодо її подолання. Із посадових осіб, які притягуються до адміністративної відповідальності за корупційні правопорушення, близько 40 % становлять державні службовці місцевого самоврядування 5–7 категорії, тобто представники найнижчої ланки. Експерти Світового банку оцінюють річну суму хабарів в Україні на рівні двомісячного торгового обороту країни. Кримінальні справи щодо випадків хабарництва є не системою, а скоріше винятком, і часто використовуються як не зміцнення державності та авторитету влади, а як інструмент політичної боротьби і бізнес-конкуренції.

Загальний правовий нігілізм у державі, безконтрольність олігархії, безкарність корупції та злочинності, особливо економічної, спричинили розбіжність між закріпленою у Конституції характеристикою її як правової держави і масовим правовим нігілізмом²⁹.

²⁷ Економічна Україна у 2011 році: прогноз динаміки, виклики та ризики. — К., 2011. — С. 4, 22.

²⁸ Див.: Запобігання та боротьба з корупцією: політичні декларації замість реальних заходів і дій. — К.: Центр громадської експертизи, 2009. — 72 с.

²⁹ Шемшученко Ю. С. 20 років пошуків і сподівань // Держава і право суверенної України: проблеми теорії і практики: Матеріали наукової конференції до 20-ї річниці незалежності України (Київ, 21 червня 2011 р.) / За ред. академіка НАН України Ю. С. Шемшученка; Упоряд. В. П. Горбатенко, І. О. Кресіна. — К., 2011. — С. 5.

5. Невирішеність комплексу проблем у відносинах між центром і регіонами являє собою чинник, який заважає державі визначитися з межами та обсягом свого внутрішнього суверенітету. Переважання в Україні державоцентристського, централізаторського підходу до організацій влади та управління має своїм наслідком:

— неімплементованість європейських принципів адміністративного права, запровадження яких має сприяти зміцненню авторитету центральної влади в очах периферії;

— незавершеність адміністративної реформи та процесу формування інститутів місцевого самоврядування;

— декларативність у застосуванні положень Європейської Хартії місцевого самоврядування до вітчизняних реалій;

— централізаторська сутність фінансово-бюджетних відносин між державною і місцевою владою та органами місцевого самоврядування, застарілість податкової системи, що породжує, з одного боку, економічну неспроможність переважної більшості територіальних громад, органів місцевого самоврядування щодо здійснення владних і делегованих повноважень, а з іншого — споживацькі настрої у депресивних регіонах;

— брак чіткого розподілу повноважень між рівнями, органами та посадовими особами місцевого самоврядування;

— недостатня наполегливість центральної влади у вимогах виконання на місцях прийнятих нею рішень, а з іншого боку — послаблення серед місцевої влади авторитету центру як гаранта її правової і політичної захищеності.

У ситуації, коли повнота суверенітету держави не адекватна її підтвердженню на місцевому рівні, регіональна еліта шукає ресурсів для вирішення місцевих проблем шляхом відкриття шлюзів для інвестицій — як внутрішніх, так і зовнішніх. Зменшення у такий спосіб фінансової залежності регіонів від центральної влади може породити виклики останній щодо обсягу і меж її суверенності. Дія цього чинника, як можна припустити, змусить владу до вибору між інструментами утвердження своєї суверенності, якими можуть бути або морально-політичний авторитет у поєднанні з правовим контролем, або посилення адміністративної централізації.

6. Брак системної єдності при прийнятті рішень у відповідь на виклики державному суверенітету, що великою мірою спричинено нерозвиненістю комунікації як між інституціями влади, так і між громадянами і владою, а також між самими громадянами. На сьогодні в Україні практично всі міністерства і відомства створили інформаційні мережі з інтернет-вузлами і банками даних. Однак, відомча розрізненість призводить до дублювання робіт,

марнування часу на збирання первинної інформації, збільшення вартості розробок та експлуатації систем, ускладнює процес обміну інформацією і доступ до неї. З усіх інформаційних ресурсів в електронному вигляді, які потребують міжвідомчого використання, лише незначна частина має доступ у дистанційному режимі.

Державні відомства часто будують свої інформаційно-комунікаційні системи (ІКС) незалежно та ізольовано одне від одного, орієнтуючись виключно на власні потреби. Діючі відомчі корпоративні мережі працюють відокремлено і неузгоджено. Такий підхід забезпечує захищеність цих систем, проте робить проблематичною організацію міжвідомчої (горизонтальної) взаємодії на будь-якому рівні адміністративно-територіального устрою держави (відомство, регіон, область, район, місто, селище). При цьому відбувається розпорошення значних фінансових і матеріальних коштів, багатократне введення і обробка інформації, дублювання інформації (приміром, паралельне ведення двох систем реєстрації населення: однієї — Податковою адміністрацією та Пенсійним фондом, іншої — МВС), втрачається повна картина соціально-економічного і фінансового стану країни і окремих її територій.

Залишаються невирішеними два основні завдання, що стоять перед більшістю корпоративних систем в Україні — узгодження форматів і протоколів даних для взаємного обміну між суб'єктами господарювання, органами державної влади і місцевого самоврядування та застосування ефективних алгоритмів аналізу накопиченого у корпоративній системі інформаційного ресурсу для обґрунтування управлінських рішень.

7. Недостатній фаховий рівень частини управлінських кадрів, що зумовлено погіршенням якості підготовки фахівців, загальною девальвацією освіти, зниженням критеріїв оцінювання знань. Некомпетентність багатьох випускників, які потрапляють на державну службу, становитиме загрозу функціонуванню держави.

8. Брак рішучості влади в остаточному і незворотному визначенні геостратегічного курсу країни, проєвропейська риторика державної влади сполучена з присутністю у ній адептів концепції України як невід'ємної частини «Русского мира», із загальною пасивністю в питанні зміцнення конкурентоспроможності країни та її підготовки до функціонування у європейському ринковому просторі. Внаслідок цього бракує чіткості й у формуванні оборонної складової геостратегічної концепції, у виборі між самостійною чи союзницькою моделлю гарантій національного суверенітету в разі виникнення йому загроз, про можливість яких попереджає експертне середовище, наприклад таких, як виникнення збройного конфлікту на кордоні України через,

зокрема, незавершеність його договірно-правового оформлення, висування до нашої держави територіальних претензій, активізація «заморожених» конфліктів, спровокована ззовні внутрішня нестабільність на національному, етнічному чи релігійному підґрунті, нарешті, пряма збройна агресія з метою заміни чинної влади, встановлення контролю над її економічною, військовою, інформаційною інфраструктурами³⁰.

Не завершено реформування силового блоку держави, який має вчасно реагувати на випадки зазіхання на національний суверенітет і нейтралізувати чинники, спроможні його обмежувати. Натомість у суспільстві дедалі більше утверджується точка зору, що міліція, СБУ, прокуратура перетворилися не на структури захисту національного суверенітету, а скоріше на структури сервісного обслуговування владних потреб та інтересів³¹.

До основних внутрішніх чинників, що обумовлюють рівень національної суверенності України, відносяться:

— брак національної консолідації, зумовлений уповільненим становленням національної ідентичності, недостатньою увагою влади до ресурсів громадянського суспільства;

— невизначеність з цивілізаційним орієнтиром України, з вибором форми участі у системі колективної безпеки;

— надмірна зовнішня орієнтованість інтересів, егоїзм національного правлячого і бізнес-класів, їхня індиферентність до внутрішніх проблем;

— підпорядкованість держави вітчизняному олігархатові, чим закладено вірогідність її підпорядкування у подальшому транснаціональним корпораціям;

— нерозвиненість мережі комунікації між інституціями влади, недостатність ресурсів інформаційного забезпечення дій зі зміцнення національного суверенітету;

— низький рівень обороноздатності країни.

Найбільшою небезпекою від дії названих чинників є перспектива падіння авторитету держави як носія національного суверенітету, а відтак вірогідність його делегітимації народом, яка може відкрити шлях до делегітимації суверенітету України зовнішнім світом.

³⁰ Єрмолаєв А., Тютюнник В., Горовенко В. Реформа збройних сил України: актуальність, міжнародний досвід, національні особливості та пріоритети. Збройні сили в епоху Нового Модерну (XXI) // Дзеркало тижня. Україна. — 2011. — № 25 (9–15 липня). — С. 4.

³¹ Чумак В., Пресняков І., Бугрий М. Силовий блок — вне границ реформы? // Зеркало недели. — 2010. — № 46. — (11–17 декабря).

3. СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ У ПРАКТИЧНИХ ВИМІРАХ

3.1. Проблема збереження і зміцнення національної ідентичності та національної солідарності: комунікативні механізми вирішення

Національний суверенітет є атрибутом незалежної держави і незалежної нації. Наполеглива діяльність з утвердження й захисту національного суверенітету має своїм морально-політичним підґрунтям суспільну волю — визнання суверенного статусу найвищою неминуючою цінністю як народом, так і політичним класом.

У 1991 р. найадекватнішим показником ступеня підтримки народом національного суверенітету була частка правомочного дорослого населення, що позитивно проголосувала на референдумі на підтримку Акту державної незалежності України: тоді 76 % (90,3 % від 84,2 % тих, що взяли участь у голосуванні) всього дорослого населення України висловилися «за».

Разом з тим, ідея незалежності тоді ще не стала загальнонаціональною цінністю у повному сенсі: так, не у всіх адміністративних регіонах число прихильників незалежності перевершувало число її противників — прикладом, в Автономній Республіці Крим частка тих громадян, які на референдумі підтримали державну незалежність України, була лише дещо більшою від третини її дорослого населення (36,6 %), а більше чверті її населення (28,5 %) проголосувало проти.

Загальноукраїнські опитування, приведені Київським міжнародним інститутом соціології з 1991 р. по 2011 р., виявили, що хоча інколи підтримка незалежності зменшувалася, але з 1994 р. переважала тенденція зростання позитивного ставлення до неї: у другому десятилітті коливання щодо підтримки незалежності були у півтора рази меншими, ніж у першому десятилітті, а за останні п'ять років у двічі меншими, ніж у перші п'ять років незалежності.

При цьому означилися симптоми змін у мотивації тих, хто ставить до незалежності з суто прагматичних міркувань. Так, коли через дії Росії у 2003 р. в районі острова Коса Тузла виникла загроза територіальній цілісності України, то протягом лише жовтня місяця, під час зростання напруженості в українсько-російських відносинах, чисельність прихильників незалежності України збільшилася від 71,5 % до 77,6 %. І лише через місяць,

коли ситуація вгамувалася, цей показник скоротився до 72,2 %. Другий випадок трапився у 2008 році, коли під час військового конфлікту Росії з Грузією протягом лише серпня місяця було зафіксовано ще значніше зростання підтримки державної незалежності України — від 71,5 % до 82,8 %. Тобто і ті громадяни, які не виявляють підтримки державній незалежності без відчутних до цього прагматичних спонук, у ситуаціях виникнення можливих загроз національному суверенітету починають усвідомлювати його як важливу політичну цінність.

Нарешті, від 2008 року у всіх без винятку адміністративних регіонах чисельність прихильників незалежності ставала більшою не лише за чисельність її противників, а й за половину їхнього дорослого населення. Зокрема, в АРК чисельність громадян, які підтримують державну незалежність України, у 2008 року склала 62,1 %, а у 2010 році цей показник зріс до 78,7 %, в той час як лише 18,0 % висловлювалися проти державної незалежності України. Такі дані дозволяють зробити висновок, що наприкінці другого десятиліття державної незалежності України її суверенітет утвердився як справжня загальнонаціональна цінність серед переважної більшості суспільства.

Визнання суспільством цінності суверенного статусу має підпиратися національною солідарністю, сформованою на основі національної ідентичності. В умовах плюралістичного суспільства перед державою у якості постійного, щоденного буде стояти завдання досягти «єдності у різноманітності» — такої єдності, яка б виділяла український поліетнічний соціум серед людства і давала б історичне обґрунтування його суверенному статусу. Усіма своїми діями держава повинна демонструвати розуміння того, що захист суверенітету неможливий без творення й підтримання національної ідентичності, невиразність якої зумовлює і невиразність національного суверенітету. При цьому сам термін «національна ідентичність» має розумітися не тільки у мовно-культурному (хай і дуже важливому) значенні, а у значенні спільного громадянства своєї держави.

Поліетнічна солідарна нація українських громадян перебуває у стадії формування. Головним чинником націотворення є держава, яка має запропонувати стратегію розвитку країни, формулу національної ідеї, забезпечити механізми захисту національного суверенітету, реалізації національних інтересів. Одна з умов здійснення державою цієї функції — довіра до неї з боку населення. На жаль, за роки суверенного існування української держави жодна з її інституцій не здобула високого рівня довіри своїх громадян, що ілюструються такими даними: переважно і цілком довіряли Л. Кравчуку — 16,1 %,

Л. Кучмі у 2004 р. — 15 %, В. Ющенку у 2008 р. — 23,3 %, В. Януковичу у 2010 р. — 30,8 %. У 2010 р. переважно і цілком довіряли Верховній Раді — 14,2 %, Уряду — 19,6 %, місцевим органам влади — 17,9 %¹.

Важко очікувати зростання усвідомлення важливості суверенітету серед людей з депресивними настроями, притаманними українцям. За даними всесвітньої організації охорони здоров'я, Україна є найбільш депресивною країною в Європі.

Таблиця 9

Які почуття у Вас переважають, коли Ви думаєте про Ваше власне майбутнє? (відзначте всі відповіді, що підходять)

	2010
1. Оптимізм	28,3
2. Байдужість	2,0
3. Радість	5,1
4. Безвихідність	6,2
5. Впевненість	14,7
6. Розгубленість	12,1
7. Задоволення	5,4
8. Песимізм	4,0
9. Надія	58,8
10. Тривога	26,4
11. Інтерес	20,2
12. Страх	12,9
13. Інше	1,2
14. Важко відповісти	8,7
Не відповіли	0,1

Джерело: Українське суспільство 1992–2010. — Соціологічний монітор. — К. 2010. — С. 623.

Таблиця 10

Які почуття у Вас переважають, коли Ви думаєте про майбутнє України? (відзначте всі відповіді, що підходять)

	2006	2010
1. Оптимізм	25,5	25,1
2. Байдужість	2,8	2,4

¹ Результати національних щорічних моніторингових опитувань // Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг. — К., 2010. — С. 513–514.

Продовження таблиці 10

3. Радість	4,8	3,1
4. Безвихідність	11,2	13,3
5. Впевненість	9,8	11,2
6. Розгубленість	16,0	17,1
7. Задоволення	3,4	3,3
8. Песимізм	7,2	7,8
9. Надія	50,7	56,4
10. Тривога	34,4	29,1
11. Інтерес	17,0	19,7
12. Страх	11,0	16,4
13. Інше	0,5	1,1
14. Важко відповісти	7,1	7,2
Не відповіли	0,1	0,2

Джерело: Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг. — К. 2010. — С. 622.

Інтегральний Індекс Соціального Самопочуття в Україні за останні п'ятнадцять років ніколи не доходив до середнього значення. У 2010 р. 63,8 % опитаних зізналися, що їм не вистачає впевненості у майбутньому².

Соціальний песимізм не зменшується попри зростання валового внутрішнього продукту і доходів населення.

Таблиця 11

ВВП і доходи населення в Україні

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Валовий внутрішній продукт (у фактичних цінах), млрд грн.	170,07	441,4	544,1	720,7	948,05	913,3	1094,6
у розрахунку на одну особу, грн.	3436	9372	11630	15496	2049	19832	23863
Доходи населення, млрд грн.	128,7	381,4	472,06	623,2	845,6	894,2	1101,01

Джерело: Україна у цифрах у 2010 році. Статистичний збірник. — К., 2011. — С. 21.

² Там само. — С. 546.

Значну розбіжність між макропоказниками і настроями людей не можна вважати соціальним парадоксом, оскільки зростання ВВП і сукупного доходу супроводжується поглибленням майнового розшарування.

За результатами опитування, проведеного Інститутом соціології НАН України на початку 2010 р. у рамках проекту «Українське суспільство: моніторинг соціальних змін», середньодушові доходи в сім'ях 46,3 % опитаних були нижче офіційного прожиткового мінімуму. На початку 2010 р. для родин значної частини опитаних (41,8 %) сфера споживання обмежувалася продуктами харчування, на які вони витрачали основну частину своїх коштів, на поточне споживання в цілому спрямовують майже всі свої доходи 95,8 % всіх опитаних. 22,6 % потрапляли в ситуацію такої матеріальної скрути, коли не було за що купити навіть необхідні продукти. Тільки 3,4 % опитаних роблять заощадження.

Майже третина (32,4 %) респондентів відзначали, що їхні можливості забезпечення найнеобхіднішого раціону є недостатніми, 23,7 % опитаних вказували, що не мають можливості купувати найнеобхідніший одяг. Відтак переважна більшість людей не може бути ані інвесторами крупних проєктів, ані учасниками довгострокових кредитних чи страхових програм, ані активними творцями власної долі, тобто вони позбавлені можливості самостійної (не у вигляді найманої сили) участі у творенні національного майбутнього.

Постійно погіршується фон соціальних відносин між роботодавцями і найманими працівниками. Протягом року перед опитуванням 12 % респондентів втрачали роботу, були вимушено безробітними. Соціально конфліктуюче населення втрачає перспективи для національної солідарності, у т. ч. у питанні захисту суверенітету своєї держави.

Найпотужнішими позаекономічними засобами у розпорядженні держави для морального, духовного об'єднання громадян, формування у них психології національної єдності є інформаційна, культурна та освітня сфери, через які відбувається формування особистості, мораль, ідеали, духовний світ, культурні преференції суспільства, долається колоніальний спадок національної меншовартості.

В Україні спостерігається недооцінка культурологічного, політичного і виховного впливу мистецтва, зокрема масового, що призводить до ерозії моральних засад і національної ідентичності суспільства. Нерідко побічною дією тут є поширення регресивних систем цінностей, нездорового способу життя і руйнівних культурних стереотипів. Найуразливішим об'єктом цих процесів є діти й молодь.

Шоу-бізнес та розважальна індустрія являють собою канали найпотужнішого впливу на світовідчуття нації, інструменти формування фундаментальних життєвих цінностей молодих українців. Загрози з боку цієї сфери для національного суверенітету:

— майже вся розважальна індустрія України культивує неукраїнські типи культури та цінностей, включаючи мову, мистецькі жанри, стилі, систему метафор та імена зірок;

— культурна продукція галузі зорієнтована на невибагливого споживача, що призводить до поступового опускання естетичних і моральних стандартів, а також до зниження конкурентоздатності національного виробника культурного продукту в Україні та світі;

— внутрішній ринок України на 85–95 % контролюється закордонними виробниками культурних товарів і послуг, що суттєво гальмує інвестування в український шоу-бізнес, зменшує надходження до українського бюджету та підтримує образливі для українців культурні стереотипи.

Прикладом того, як претензія держави на пріоритетну роль у реалізації національного суверенітету недостатньо підтверджується її діями щодо згуртування суспільства на ґрунті спільної національної ідентичності, є, зокрема, позиція державної влади і політичної сили, на яку вона спирається, у мовному питанні.

Україна успадкувала деформовану мовну ситуацію, яка характеризується мовною деетнізацією (русифікацією) не лише значної частки національної більшості, а й майже усіх (крім поляків, угорців та румунів) національних меншин, перебуванням мов деяких з них на межі зникнення.

Мовна політика держави триває у напрямі консервування деформації мовної сфери. Однак така політика тільки зовні виглядає як узгодження потреб мовних груп. В реалії вона веде до закріплення пріоритетного становища тієї мови, яка використовується правлячими колами Росії для завоювання домінуючих позицій в інформаційному просторі, у духовному і культурному житті України.

Спроби на законодавчому рівні закріпити деформований стан мовної сфери, до яких вдаються провладні політики, несе в собі перспективи не мовного компромісу, а мовної фрагментації країни, оскільки, по-перше, орієнтовані не на досягнення індивідуальної дво- чи багатомовності кожного громадянина, а на поділ України на різні мовні частини, а по-друге, відкривають інформаційний простір російськомовних регіонів для зовнішнього впливу, у т. ч. ідеологічного, і, навпаки, відчужують його від загальноукраїнського простору.

3. СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ У ПРАКТИЧНИХ ВИМІРАХ

Успіх держави у націотворенні, у зміцненні в людях усвідомлення важливості національного суверенітету залежить також від питомої ваги того освіченого прошарку, який здатний виконувати роль пропагандиста серед мас ідеї незалежності і суверенітету. Протягом останнього десятиріччя в Україні відбувається зменшення сукупної кількості осіб, які навчалися у навчальних закладах усіх рівнів, крім вузів III–IV рівнів акредитації. Таке загальне зменшення легко пояснити загальним скороченням населення у країні. Але таке саме скорочення відбувається і в перерахунку на 10 тис. населення, знову таки за винятком вузів III–IV рівня.

Таблиця 12

Кількість осіб, які навчалися у навчальних закладах (на початок навчального року; тис.)

	2000/01	2003/04	2004/05	2005/06	2006/07	2007/08	2008/09	2009/10	2010/11
Усього	9220	8974	8813	8605	8381	8124	7825	7518	7224
У загальноосвітніх навчальних закладах	6764	6044	5731	5399	5120	4857	4617	4495	4299
денних	6647	5936	5626	5301	5026	4768	4533	4421	4228
вечірніх (змінних), включаючи тих, хто навчався заочно	117	108	105	98	94	89	84	74	71
У професійно-технічних навчальних закладах	525	493	507	497	474	454	444	424	434
У вищих навчальних закладах I–II рівнів акредитації	528	593	548	505	468	441	399	354	361
III–IV рівнів акредитації	1403	1844	2027	2204	2319	2372	2365	2245	2130
На 10 тис. населення									
У загальноосвітніх навчальних закладах	1372	1269	1212	1151	1098	1047	1001	978	939
У професійно-технічних навчальних закладах	107	104	107	106	102	98	96	92	95

Продовження таблиці 12

У вищих навчальних закладах I–II рівнів акредитації	107	125	116	108	100	95 87	77	79	
III–IV рівнів акредитації	285	387	429	470	497	511	512	488	465

Джерело: Україна у цифрах 2010. Статистичний збірник. — К., 2011. — С. 207.

Соціальна депресія разом із державною індиферентністю до справи виховання громадян, які б цінували суверенітет своєї держави, спричинила доволі суперечливий характер суспільної свідомості: з одного боку, зміцнення почуття національної незалежності, а з іншого боку, низький рівень поваги до своєї держави. На 2010 р. частка населення, яке вважає себе перш за все громадянином України, перевернула за половину (хоча і дещо зменшилася порівняно з 2005 р.), однак частка тих, хто пишається своїм громадянством, досі не дійшла навіть половини.

Таблиця 13

Ким Ви себе перш за все вважаєте?
(Дайте одну відповідь, що найбільше підходить)

	1992	2000	2002	2004	2005	2006	2008	2010
1. Мешканцем села, району чи міста, в якому Ви живете	24,0	31,3	31,6	30,5	24,6	27,7	24,5	27,2
2. Мешканцем регіону (області чи кількох областей), де Ви живете	6,8	6,9	5,9	6,7	6,4	6,6	9,3	6,6
3. Громадянином України	45,6	41,0	41,0	44,2	54,6	51,6	51,7	51,2
4. Представником свого етносу, нації	–	–	3,0	3,1	2,1	1,8	2,6	3,1
5. Громадянином колишнього Радянського Союзу	12,7	12,2	12,7	10,7	8,1	7,3	9,0	6,9
6. Громадянином Європи	3,8	2,8	0,7	0,7	0,8	1,3	0,4	0,9
7. Громадянином світу	6,4	5,6	2,7	2,4	2,5	2,9	1,7	3,1
8. Інше	–	–	1,6	1,4	1,0	0,7	0,6	0,8
Не відповіли	0,6	0,2	0,8	0,2	0,1	0,1	0,1	0,3

Джерело: Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг. — К. 2010. — С. 536.

Таблиця 14

**Якою мірою Ви пишастесь чи не пишастесь тим,
що є громадянином України?**

	2002	2004	2005	2006	2008	2010
1. Зовсім не пишашося	6,6	8,9	5,2	7,1	7,5	7,2
2. Скоріше не пишашося	11,5	15,8	9,7	12,4	11,4	11,9
3. Важко сказати	40,8	37,7	31,4	35,2	30,5	31,3
4. Скоріше пишашося	30,8	30,0	38,3	33,2	36,6	38,3
5. Дуже пишашося	10,1	7,7	15,3	11,9	13,9	11,1
Не відповіли	0,3	0,0	0,1	0,2	0,0	0,2
Середній бал	3,3	3,1	3,5	3,3	3,4	3,3

Джерело: Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг. — К. 2010. — С. 607.

Найбільш загрозово ситуація виглядає тим, що низький рівень гордості за свою країну демонструє українська молодь, на відміну від, наприклад, Азербайджану та Росії.

Таблиця 15

Гордість за свою країну в молоді Азербайджану, Росії та України, %

	Азербайджан	Росія	Україна
Напевно, так	49,2	14,1	10,4
Скоріше, так	34,2	48,7	16,6
Скоріше, ні	10,8	25,0	41,8
Напевно, ні	3,4	6,9	25,2
Важко відповісти	2,4	5,3	6,0

Джерело: Зоткін А. Національна самоідентифікація // Фонд Демократичні ініціативи, 2010. — 24 червня. [Електронний ресурс: <http://dif.org.ua/ua/nalit/morekp>].

Недостатній рівень поваги до України стимулює бажання отримати громадянство інших держав, незважаючи на правову відповідальність перед цими державами. Інститут подвійного громадянства підтримують Президент

і Прем'єр Міністр України³. Голова Верховної Ради, навпаки, задекларував однозначне несприйняття подвійного громадянства: «Вочевидь, що є необхідність законодавчо визначити чітку і швидку процедуру припинення громадянства іншої країни і розмежування правових статусів громадян України і осіб, які, будучи громадянами України, отримали громадянство інших країн. Зрештою, громадяни України, що бажають придбати громадянство іншої країни, повинні чітко усвідомлювати соціальні, економічні й правові наслідки втрати правового статусу громадянина України»⁴.

Прийнята 5 липня 2011 р. нова редакція Закону «Про громадянство України» фактично надає українським громадянам повне право отримувати громадянство інших країн⁵.

Серед самих українців частка бажаючих отримати ще одне громадянство доволі велика.

Ставлення українців до подвійного громадянства⁶

Хотіли б мати громадянство ще однієї країни при збереженні українського громадянства	49,4 %
Готові відмовитися від українського громадянства заради громадянства іншої країни	13,7 %
Не хотіли б мати друге громадянство за жодних обставин	40,9 %
Коливаються з рішенням	3,6 %

Ані багатьох політиків та державних службовців, ані пересічних громадян не насторожує та обставина, що серед національних меншин частина власників паспортів своїх історичних батьківщин демонструє пріоритет їхнього громадянства по відношенню до українського. Промовистим у цьому сенсі є, наприклад, рішення (червень 2011 р.) Берегівської районної ради Закарпатської області розпочинати свої сесії виконанням не лише Державного гімну

³ Про подвійне громадянство // [Електронний ресурс: <http://president.com.ua/modules.php?name=news@file=article@sid=1236>].

⁴ Литвин пропонує заборонити подвійне громадянство в Україні [Електронний ресурс: <http://ua.for-ua.com/politics/2011/02/15/155058.html>].

⁵ Закони України «Про громадянство України» // [Електронний ресурс: <http://zakon1.rada.gov.ua/cdi-bin/laws/main.cdi?page=1@nreg=2235-14>].

⁶ Див.: *Шаян О.* Подвійне громадянство в Україні: Зміна, що вже давно на часі // Українська правда // [Електронний ресурс: <http://www.pravd.com.ua/columns/2011/02/9/5895554>].

України, а й національного Угорщини⁷. Цю подію, що стала можливою завдяки підтримці депутатів не тільки з угорських партій — «Товариства угорської культури Закарпаття» та «Демократичної партії угорців Закарпаття», а й депутатів райради від «Єдиного центру» та «Партії регіонів», можна вважати як одну із численних деструктивних технологій, наслідком використання яких може стати наростання сепаратистських настроїв у регіоні, посилення процесу ігнорування національними меншинами суверенності української держави.

Сучасний рівень інформаційних і комунікативних технологій відкриває перед державними інституціями величезні можливості для піднесення свого авторитету. Однак влада, органи державного управління недостатньо використовують інформаційні можливості і для спілкування з громадянами, і для утвердження свого авторитету як захисника національного продукту в інформаційному просторі. Створені у відомствах інформаційно-комунікативні системи ізольовані від публічних мереж зв'язку і не передбачають прямої інформаційної взаємодії з підприємствами реального бізнесу, громадськими організаціями і населенням. У контексті необхідності формування єдиного інформаційного простору, забезпечення ефективного функціонування влади в цілому, а також враховуючи декларації України щодо розбудови демократії та розвитку громадянського суспільства, актуалізується питання використання всієї накопиченої інформації і більш динамічної організації інформаційної взаємодії різних гілок та рівнів влади під час вирішення комплексних проблем управління суспільством.

В Україні у відповідності з виданим 15 серпня 2003 р. наказом Державного комітету зв'язку та інформатизації України «Порядок надання інформаційних та інших послуг з використанням електронної інформаційної системи «Електронний Уряд» № 149 визначалася процедура надання органами виконавчої влади інформаційних та інших послуг громадянам і юридичним особам. Згідно з документом, надання інформаційних послуг мало здійснюватись через Єдиний веб-портал органів виконавчої влади («Урядовий портал» www.kmu.gov.ua) та через веб-сайти органів виконавчої влади через такі центральні тематичні блоки головної сторінки порталу: 1) громадянам України; 2) юридичним особам України; 3) державним службовцям України; 4) міжнародній спільноті. Утім на сьогодні головна сторінка Єдиного веб-порталу органів виконавчої влади «Урядовий портал» вказаних тематичних

⁷ Мартин В. Подарунок для ультраправих // Дзеркало тижня. Україна. — 2011. — № 23. — 25 червня. — С. 4.

блоків не містить. Нагадуванням про амбіційні плани є рубрика «Звернення громадян», де розміщуються інформаційні матеріали консультативного характеру, що стосуються взаємодії громадян з органами виконавчої влади та правової тематики.

Існуючі інтернет-портали забезпечують доступ до інформації, пов'язаної з функціонуванням Кабінету Міністрів, Президента, Верховної Ради, забезпечують можливість внутрішніх переходів з одного на інший сайт — Конституційного Суду України, Служби безпеки України тощо. Однак зазначені ресурси все ще не функціонують за принципом єдиного веб-порталу і не повною мірою відповідають вимогам системи «Електронного уряду». Зокрема, єдиний веб-портал органів виконавчої влади «Урядовий портал» забезпечує перехід до веб-сторінок обласних державних адміністрацій, утім інтерфейси цих сторінок не відрізняються уніфікованістю, навігація по одному сайту відрізняється від навігації по іншому. Причому, що суттєво, це стосується і змістовної частини матеріалів.

Нинішній характер спілкування державної влади з населенням поки що негативно позначається на її (влади) оцінці з боку громадян і позбавляє її найголовнішого ресурсу зміцнення державного суверенітету — довіри з боку суспільства.

В Україні робляться кроки по створенню національної комунікативної системи. У 1998 р. було прийнято Закон «Про національну програму інформатизації» (НПП). За цей час на інформатизацію було витрачено близько 800 млн дол., але це не зменшило паперового документообігу у всіх установах. Крім того, постійно зростала навіть кількість держслужбовців (приблизно до 45 %), хоча впровадження новітніх технологій повинно було автоматизувати деякі процеси та перекласти частину функцій держапарату на програмно-технічні комплекси. Це, серед іншого, свідчить про те, що незважаючи на позитивну динаміку розвитку в Україні національних електронних інформаційних ресурсів, невирішеними хронічними проблемами залишаються відомчий підхід до їх створення, значне дублювання інформації, брак єдиних стандартів та несумісність ресурсів, складність доступу тощо. Унаслідок такого стану справ сьогодні відсутня можливість надання інтегрованих державних, у тому числі адміністративних, послуг електронними засобами в повному обсязі.

У 2007 р. було прийнято Закон України № 537-V «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки». Однак, лише частково або й майже нереалізованими лишилися такі стратегічні цілі, як розвиток національної інформаційної інфраструктури та її інтеграція

у світову інфраструктуру; створення загальнодержавних інформаційних систем.

Простежується недооцінка державною владою ролі новітніх технологій, у т. ч. Інтернету, у формуванні міжнародної поінформованості про Україну та у формуванні єдиного національного інформаційного простору.

Нині Інтернет є одним з атрибутів життя сучасного українця. За даними Бігмір.нет, аудиторія українського Інтернету восени 2010 склала 24 852 611 унікальних браузерів. Середньотижнева кількість користувачів — 10 313 643 осіб. За версією Інтернетворлдстатс, Україна посідає 9 місце у Європі за кількістю користувачів. Таким чином, масштаби проникнення українців у Інтернет є вже нині досить значними, однак з-поміж 10 найпопулярніших серед вітчизняних користувачів сайтів (за версією міжнародної компанії Алекса) немає жодного вітчизняного! Перший з них (Укрнет) має лише 13 місце. Загалом із 100 ресурсів, що лідирують в Україні, лише 26 — національної доменної зони.

Маючи велику кількість користувачів, вітчизняний сегмент Інтернету не є достатньо ефективним, оскільки не задовольняє усього спектра потреб, що спонукає користувачів звертатися до іноземних ресурсів.

Аналіз української доменної зони, у якій станом на жовтень 2010 року нараховується 527670 адрес, дає такі дані. Приналежність доменного імені до національної зони є одним із важливих чинників, за яким основні пошукові системи визначають приналежність до українських сайтів з подальшою преференцією при виводі результатів пошуку для українських користувачів. Однак реєстрація в доменній зоні UA є обмеженою (на відміну від реєстрації у RU). Тому найбільш популярними для реєстрації українських приватних користувачів нині є домени другого рівня COM.UA, ORG.UA, NET.UA.

Мовна картина UAнету засвідчує неусвідомлення необхідності підтримки національної мови в мережі, на що вказує аналіз за методом емпіричного ранжування сайтів української доменної зони за мовною ознакою. Серед трьох груп ресурсів — багатомовних ресурсів (сайти великих компаній, електронні ресурси яких покликані якнайефективніше виконувати завдання інформування користувача), принципово україномовних та російськомовних ресурсів. Саме україномовні сайти є ресурсами національно-культурного Інтернет-простору, оскільки саме вони розвивають функціональність української мови, свідчать про її лексичні можливості, підтримують національну ідентичність українців у глобальному світі. Фактично у світі Інтернету саме мовна ознака сайту є найвизначальнішою для його «національної» ідентифікації, адже сам ресурс може бути розташований у інших країнах, міститися

у чужій доменній зоні, тому мова сайту є першочерговим сигналом для користувача.

Нині українська мова присутня в усіх сферах Інтернету. Однак переважає вона тільки серед ресурсів органів державного управління завдяки своїй обов'язковості для них. З одного боку, перед україномовними ресурсами відкрито значні можливості — незайнятий ринок, а відтак і можливість зайняти найзручнішу нішу і отримати фору; майже вільна зона доменних імен; слабка конкуренція в рейтингу видачі пошуковими системами (завдяки цьому просування україномовних ресурсів коштує у кілька разів дешевше, а тому економічно вигідніше); можливість зменшити кількість «зайвих відвідувачів», випадкових чи незацікавлених осіб. Однак працюють гальмівні фактори створення україномовних ресурсів — стереотип російського контенту; упереджене ставлення деяких пошукових систем (Yandex, Rambler); неможливість реєстрації у російських каталогах і загалом звуження кількості користувачів (однак величезну кількість користувачів Інтернету не можна розглядати як потенційну аудиторію, навпаки, чим вужча ніша, тим більше шансів у ній закріпитися); менший прибуток від контекстної та банерної реклами.

Спостерігається інерція байдужості держави до здійснення свого суверенітету стосовно інформаційного середовища. Домінування національного продукту в інформаційному просторі дозволяє легітимізувати або делегітимізувати ту чи іншу державну політику, забезпечувати національний суверенітет від тиску символічного поля, здатного впроваджувати небезпечні для нього смисли і руйнувати його власні, нав'язувати населенню ту або іншу ідентичність. Формування і розвиток єдиного інформаційно-культурного простору є необхідною умовою політичного і духовного об'єднання населення України і входження країни у світове інформаційне співтовариство як рівноправного партнера, розширення міжнародного наукового і культурного співробітництва, удосконалення і розвитку системи інформаційного законодавства і механізмів його реалізації, удосконалення і розвитку системи поширення масової інформації і формуванні суспільно-політичного клімату в країні, сприятливого для переходу до інформаційного суспільства, для забезпечення особистої і суспільної безпеки в інформаційній сфері, запобіганні загрози інформаційного тероризму та інформаційних війн.

Перша і головна умова залучення інформаційної сфери до зміцнення національного суверенітету — створення або збереження цілісності національного мовного та культурного просторів. Україна є білінгвістичною країною. Ця певна перевага у міжнародних відносинах та власному внутрішньому

інтелектуальному розвитку разом з тим містить небезпеку, пов'язану із здатністю легко сприймати й засвоювати зовнішні інформаційні впливи мовою іншої держави — Росії, відповідно і нав'язуванні нею смисли.

Одним із засобів забезпечення від зовнішнього ідеологічного впливу є обмеження присутності іноземного інформаційного продукту (приміром, українська влада відразу після проголошення незалежності припинила трансляцію телеканалу РТР, а за кілька років і ГРТ, зробивши їх досяжними лише для споживачів кабельного й супутникового телебачення). Паралельний засіб — встановлення вимог до «внутрішніх» теле- та радіомовників щодо рівня присутності національного продукту та вживання державної мови. Правлячий у 1994–2004 рр. політичний режим майже не переймався питанням про участь у творенні національної ідентичності та утвердженні серед громадян лояльності до української держави. Зокрема, було знехтувано питанням створення громадського телебачення, обмеження домінування в ефірі приватних каналів — трансляторів спершу американського, а потім російського продукту, виконання тими каналами зобов'язань щодо транслявання культурологічних програм. Режим Віктора Ющенка докладав зусиль до українізації національного інформаційного простору, але вони були адміністративно-обмежувальними, а не ринково-стимулювальними. У діяльності нинішнього режиму простежується сприяння російській мові та ідеологічному впливу Росії.

Проблема суверенності української держави в інформаційній сфері є проблемою оптимального співвідношення між українською і російською мовами як з точки зору співвідношення чисельності національної більшості та національних меншин, так і з точки зору державного сприяння мовно-культурному відродженню неросійських етнічних спільнот в Україні. Поки що влада оперує лише формальною статистикою про співвідношення україно- та російськомовних груп, чим по суті адвокує рівень русифікації України, досягнутий у часи її несuverенності. За таких умов перспективи досягнення мовної ідентичності стають ненадійними, враховуючи різність інформаційних потенціалів України та Росії.

За даними Роскомнагляду, на даний час в російському реєстрі містяться дані про 92 729 засобів масової інформації, понад 90 % з яких знаходяться у приватній власності. Станом на липень 2010 року реєстр містить інформацію про 13 125 ліцензій телерадіомовлення, які включають до себе 16 загальноросійських, понад 180 місцевих, більше 100 супутникових і кабельних, 7 міжнародних каналів з постійним мовленням. За офіційними даними, в Росії нині зареєстровано близько 40 тисяч найменувань газет. Більше 20 тисяч складають зареєстровані журнали. Щоправда, виходить їх у рази менше.

Скільки з зареєстрованих видань сьогодні виходить у світ регулярно, достовірно сказати неможливо, але за експертними оцінками — не більше 60 %. Але і це надпотужний інформаційний потенціал. У передплатному каталозі ВАТ «Роспечать» на 2-е півріччя 2010 року було представлено 366 газет — 233 загальноросійських і 143 регіональних. У Каталозі російської преси «Пошта Росії», виданому на той же період часу в регіонах країни з урахуванням специфіки кожного з них, налічується 2030 газет, у тому числі 466 загальноросійських.

В Україні функціонують 15 загальнонаціональних, 5 регіональних та 210 місцевих каналів телевізійного мовлення, 15 загальнонаціональних, 8 регіональних каналів радіомовлення, 23 регіональних радіоканали та 301 місцевий канал радіомовлення. В системі Держкомтелерадіо України (тобто у власності держави) функціонують 24 обласні державні ТРК, державна ТРК «Крим», а також регіональні ТРК в містах Київ і Севастополь. У країні офіційно існують 3 859 газет і журналів, а всього видавців та розповсюджувачів друкованої продукції — 4 630. Реально ж виходять 1264 газети.

Однак і цей потенціал не працює на зміцнення позицій державної мови. Із газет, що фактично виходять, 1264 — україномовні, а 975 — російськомовні. При цьому річний наклад перших — 935,7 млн примірників, а других — понад 2 млрд примірників.

Чинний до останнього часу Закон України «Про телебачення і радіомовлення» з вимогою поширення україномовного продукту в обсязі не менше 50 % ефірного часу сприяв позитивній динаміці україномовних передач. Однак представниками правлячої політичної сили ініційовано зміни до закону, якими квоту україномовлення зменшено до 25 %, а також вилучено норму, про те, що в радіопрограмах український музичний продукт повинен становити не менше 50 %. Проект нового закону вже пройшов перше читання у Верховній Раді.

Не стимулюючи національне медійне виробництво і віддаючи українських споживачів російському та західному імпортові, державна влада може поставити під удар не тільки вітчизняних виробників, а й споживачів, тобто своїх громадян, серед яких вона має утверджувати свій авторитет. Через брак культурного продукту з національним змістом українці мусять споживати чужий, чим посилюється їхня лояльність до інших національних і наднаціональних спільнот, а відтак не підтверджується відданість своїй державі, яка тим самим втрачає опору своєї суверенності.

Крім того, спостерігається відсутність системності у зовнішньополітичній інформаційній роботі, яка має бути спрямована на захист національної

ідентичності та національної політичної культури. У результаті Україна програє на міжнародній інформаційній арені не тільки різним державам, а й навіть корпораціям, хоч і великим. Поки що Україні не вдалося повністю спростувати свій міжнародний імідж як «екологічно забрудненого регіону, небезпечного для проживання та відвідування», як «частини Росії», як «країни з високим рівнем корупції, що унеможливує сучасний економічний розвиток» тощо. Брак позитивного міжнародного іміджу України суттєво гальмує захист та просування її національних інтересів, а також заважає їй у конкурентній боротьбі на міжнародних ринках збуту та інвестицій.

В очах закордонної громадськості українська державна влада постає як нездатна гнучко вирішувати актуальні внутрішньо- і зовнішньополітичні проблеми, ставити державні інтереси вище своїх власних інтересів і амбіцій, вести конструктивний політичний діалог з метою досягнення компромісу, як така, що дискредитує основні інститути демократії. Внаслідок цього в очах світу небездоганним залишається і образ усього українського суспільства.

Розповсюдженню позитивних відомостей про Україну заважають застарілі технології зовнішнього імідж-мейкерства, недостатній рівень інтегрованості країни у світовий інформаційний простір. Назріла необхідність зробити кроки в напрямку ефективного використання позитивних передумов для того, щоб образ України втілював у собі ті складові, які визначають їй гідне місце і роль у сучасному глобальному просторі.

Проблема національного суверенітету в інформаційному просторі є водночас проблемою формування національної культурної ідентичності, наявність якої, у свою чергу, є одним із аргументів щодо права нації на творення суверенної держави.

Серед напрямів державної культурної політики одним з найважливіших є книгодрукування як засіб утвердження мовної ідентичності і розповсюдження ідей. Збереження існуючої мережі видавництв і книгарень передбачено Указом Президента України «Про деякі невідкладні заходи щодо підтримки культури і духовності в Україні» від 12.01.09 № 6/2000 та Постановою Верховної Ради України «Про затвердження мораторію на виселення редакцій друкованих засобів масової інформації, закладів культури, у тому числі бібліотек, видавництв, книгарень, підприємств книжкового розповсюдження» від 16.01.09 № 901-IV. Однак постійна поява теле- та радіоінформацій про спроби рейдерства щодо книгарень, розташованих у вигідних для бізнесу місцях, свідчить, що суверенність влади у цих питаннях не йде далі декларацій.

Світовий досвід свідчить, що першою ознакою серйозності намірів влади щодо ефективного і прогнозованого реформування економіки в цілому або її

окремих галузей є різке, стрибкоподібне нарощування обсягів видання книг у чітко визначених жанрових нішах за кількістю назв та накладками. Статистика друку, яку веде Державна наукова установа «Книжкова палата України імені Івана Федорова», засвідчує падіння за останні двадцять років кількості видань з 3,3 книги в середньому на одного мешканця України до 1,26 книги у найкращому за останні п'ятнадцять років 2008 р. А в 2010 році цей показник опустився навіть нижче однієї книги (для порівняння — у європейських країнах ці показники вчетверо вищі за українські). Крім того, в останні роки відбувається різке зменшення середніх накладів технічної, природничої, наукової літератури, підручників для вищої та загальноосвітньої школи. У сукупності ці чинники призводять до падіння тиражів друкованих видань, а також до витіснення українських видань російськомовними.

Наведена статистика є критичною засторогою щодо небезпеки швидкої і тотальної освітньої, інтелектуальної, наукової, культурної деградації основної маси населення України, стрімкого скорочення кадрового потенціалу, людського ресурсу, спроможного до свідомого, професійно грамотного проведеного реформ, по суті, скорочення ресурсу національної суверенності.

Не виконує функцію національного інтегратора мас-медійна сфера, що зумовлено такими чинниками:

- економічна залежність мас-медій від держави та фінансово-політичних угруповань, що зумовлює її клановість;
- низька професійна солідарність журналістів;
- недостатня цілісність національного інформаційного простору;
- недостатня кількість україномовних популярних періодичних видань, які поширюються на всьому культурно-інформаційному просторі держави;
- недостатня кількість україномовних культурно-мистецьких сторінок та програм в українських мас-медіях;
- фінансова малоспроможність читачів, чим обмежуються масштаби передплати преси;
- спроби запровадити обмеження електронних мас-медій (інтернет-видань);
- відсутність на ринку українських засобів масової інформації серйозних іноземних інвестицій, здатних підняти професійно-технічний рівень мас-медій, зберігаючи при цьому свободу слова.

В інших складових інформаційного простору України також наростають негативні явища. В Україні функціонує понад 40 тис. бібліотек різного підпорядкування і форм власності. Водночас триває негативна динаміка скорочення мережі публічних бібліотек. У багатьох сільських населених пунктах

(32 %) їх взагалі немає. Середня кількість комп'ютерів на одну публічну бібліотеку становить 0,3 %, доступ до Інтернету надають 2,5 % загальної кількості публічних бібліотек, з них лише 0,8 % мають власний сайт. Тільки 9 % бібліотек у сільській місцевості оснащені комп'ютерами. Переважна частина книжкових фондів у бібліотеках фізично зношена та застаріла, щорічне поповнення фондів становить лише 1,6 % (норма відповідно до міжнародних стандартів — 10 %).

Не сприяє зміцненню національної ідентичності українських громадян стан музейної справи. Нині в Україні діє близько 5 тисяч музеїв (для порівняння: в Польщі — 1075, Австрії — 1600, Великобританії — 1811, Канаді — 2500). При цьому лише 470 українських музеїв перебувають у державній та комунальній власності. У фондах українських музеїв нині зберігається близько 12 млн історичних пам'яток, але через брак експозиційних площ в основних експозиціях представлено лише 3–5 % фондів. Вкрай неприпустимою є відсутність дотепер програми розвитку музейної справи, зокрема інформатизації цієї сфери.

Суттєво перешкоджають зміцненню національної ідентичності постійні зміни у змісті середньої історичної освіти, які інспіруються кожною новою владою і залежать від особистих уподобань її представників у цій сфері. Освіта в Україні загалом недостатньо використовується як стратегічний ресурс зміцнення національної суверенності, хоча саме через освіту закладається базис соціальної і професійної мобільності населення, формується демократичне, консолідоване суспільство, у якому освіченість, моральна культура є найвищими цінностями, ефективними чинниками стабільного і прискореного розвитку країни.

Низький рівень національної самоідентифікації населення психологічно полегшує самоусунення від участі у вирішенні проблем країни і пошук соціальної ніші за її межами у вигляді спочатку «трудової», а потім і «постійної» еміграції. Скорочення корінного населення в умовах зростання імміграції до України з часом може породити гостру проблему критеріїв національної ідентичності. Вирішення цієї проблеми залежатиме від здатності національної культури поглинати культурні зразки іммігрантських груп.

Поки що Україна характеризується відсутністю чітко сформульованої міграційної політики і адаптації прибулих етногруп в наше суспільство. З одного боку, в Україні велика кількість законів, які так чи інакше стосуються проблеми міграції. Крім Закону «Про міграцію», це закони «Про біженців», «Про правовий статус іноземців», «Про державну прикордонну службу» тощо. З іншого боку, досі немає нормативного документа, у якому були б

чітко виписані основи міграційної політики України. Це пояснюється браком вітчизняного досвіду у вирішенні цієї проблеми, нерозумінням державними інституціями небезпеки, що її породжує масова імміграція у демографічній, культурній, релігійній, соціальній та етнополітичній сферах.

Основні напрями державної імміграційної політики переважно стосуються заходів та кроків протидії нелегальної міграції для того, щоб Україна не перетворилася на буферну зону та відстійник для нелегальних мігрантів, які прямують транзитом до Європи. Побоювання зростають у зв'язку з підписанням угоди про реадмісію з ЄС в обмін на спрощення візового режиму. Не приділено постійної і прискіпливої уваги проблемі взаємовідносин між українцями і тими іммігрантами, які залишаються в Україні на постійне проживання: новоприбулі не бажають адаптувати свої культурні або релігійні погляди та звички до поглядів та звичок більшості населення. Проблема зростає, якщо міграційні потоки набувають прихованого, нелегального характеру. А такі потоки постійно йдуть до України. Найближчими загрозами від них є такі:

- розширення тіньового сектору економіки та корупція державних інститутів;
- посилення етнічної напруженості в суспільстві;
- епідеміологічна загроза.

Держава демонструє свою суверенність застосуванням силових методів боротьби з нелегальною імміграцією. Присутній брак зваженого і економічно обґрунтованого підходу, що має базуватися на точних оцінках економічної потреби в емігрантах і створенні адекватних каналів для легалізації як тимчасових, так і постійних мігрантів. Захист прав мігрантів також повинен знайти адекватні інституційні форми, що реально забезпечують для них правовий простір, обмежують корупцію і свавілля влади і працедавців.

Україна відноситься до поліетнічних країн. Всеукраїнський перепис населення 2001 року зафіксував етнічну структуру українського суспільства: 77,8 % (37 млн чол.) складає національна більшість, 22,2 % (10,9 млн чол.) — національні меншини, серед яких 17,3 % (8,3 млн чол.) припадає на етнічних росіян, а 4,5 % — на представників інших етнічних спільнот. Етнонаціональний простір України складається переважно з поліетнічних регіонів з деякими моноетнічними адміністративно-територіальними одиницями не вище районного рівня.

За такої етнодемографічної структури суверенітет держави має проявлятися пріоритетною увагою розвитку культури як національної більшості, так і національних меншин. Однак обмеженість державних ресурсів консервує стан деетнізації багатьох спільнот. Зворотнім наслідком є те, що культурна

індустрія та інфраструктура України не приносять належних прибутків і в результаті бракує коштів на розвиток вітчизняного культурного процесу: національний продукт неспроможний зайняти належне місце на внутрішньому ринку, він поступається культурному продуктові інших країн.

Недостатня підтримка з боку держави гальмує консолідацію громадян різної етнічної приналежності в єдину українську націю, становлення модерної європейської спільноти, об'єднаної на засадах «єдності у різноманітності», гармонійного співіснування багатьох історичних спільнот у культурній, політичній та економічній площинах однієї держави.

3.2. Проблема самостійного забезпечення національної безпеки

Суверенітет держави проявляється її здатністю захистити важливі інтереси як свої, так і окремих громадян і суспільства в цілому. До переліку першорядних національних інтересів належать нейтралізація та попередження загроз, які виникають у навколишньому воєнно-політичному та економічному середовищі.

На міжнародній арені Україна в цілому утвердилась як формально повноправний суб'єкт міжнародних відносин. Загальна зовнішньополітична атмосфера навколо неї не дає ознак появи суб'єктів, які зазіхали б на її суверенітет. Водночас її фактична нерівноправність та непаритетність у відносинах з ключовими світовими акторами, яких вона оголосила своїми стратегічними партнерами, можливість відсунення її на периферію світової спільноти може змінити ситуацію з точки зору виникнення небезпек для української суверенності.

Вірогідність виникнення загрози суверенітету України впливає також із її геополітичного розташування та історико-культурних особливостей, найбільш виразними з яких є:

1. Розділеність природної зони України, яку складає дніпровський сектор лісостепової смуги Східноєвропейської рівнини, на два великих сегменти вздовж річки Дніпро.

2. Наявність, як результат зазначеного розділення, двох осей політичної інтеграції — вертикально-дніпровської та горизонтальної лісостепової, на перехресті яких перебуває Київ. В залежності від спрямованості векторів, ці вісі можуть виступати в якості ліній розмежування та дезінтеграції.

3. Залежність спрямованості цих векторів від характеру відносин країни з геополітичним оточенням на вісі «Схід — Захід» та «Північ — Південь».

4. Двоцивілізаційність (євразійськість) процесу формування України та її титульного етносу. На відміну від Росії, яка обрала євразійськість своєю

цивілізаційною ідентичністю, Україна має у собі потенціал посилення європейського компоненту з наступною зміною вектора цивілізаційного розвитку з перспективою набуття усією її територією й усім населенням європейської ідентичності. Цивілізаційна бікомпонентність України полягає не в її розділенні на дві цивілізаційно несумісні зони, а у поєднанні цих двох компонентів по всій її території, хоча і з різним ступенем прояву кожного з них у західному, центральному та східному регіонах. Разом з тим, регіональні відмінності у присутності кожного з цивілізаційних компонентів несе в собі загрозу перетворення України на зону розділеної периферії, східна частина якої орієнтована на Росію, а західна — на Європу. В умовах конфронтації між Росією і Заходом Україна із розділеної периферії може легко перетворитися на буферну зону між сторонами протистояння і стати об'єктом зазіхання кожної з них. Вірогідність такого сценарію посилюється тим, що внаслідок присутності євразійського компоненту у цивілізаційній ідентичності України, у Росії досі домінує погляд на останню як на невід'ємну частину «Русского мира» з відповідною претензією на керівну роль щодо неї.

У суспільній свідомості двоцивілізаційність України виражається роз'єднаністю з питання остаточного цивілізаційного вибору, що вкрай ускладнює формування державної геополітичної стратегії. Серед українців немає однастайності у геополітичних пріоритетах. Як показують соціологічні дослідження, українці в залежності від поставленого запитання можуть і надавати пріоритети євразійському вектору, і виявляти позитивну настанову до європейського вектора.

Таблиця 16

Якому шляху розвитку України Ви віддасте перевагу?

(Відмітьте одну відповідь, що найбільше підходить)

	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2005	2006	2008	2010
1. Першою чергою розширювати зв'язки у межах СНД	40,5	31,8	23,8	15,4	13,4	13,1	10,9	13,7	12,5	14,9
2. Розвивати відносини переважно з Росією	16,6	14,4	5,0	4,1	8,6	11,4	8,3	9,9	10,5	13,1
3. Зміцнювати перш за все східнослов'янський блок (Україна, Росія, Білорусь)	—	—	23,7	22,8	34,0	34,3	29,3	31,7	29,8	26,8

Продовження таблиці 16

4. Встановлювати зв'язки першою чергою з розвиненими країнами Заходу	12,6	15,9	12,8	16,5	12,7	14,4	17,9	15,2	17,7	14,1
5. Опиратися перш за все на власні ресурси, зміцнюючи незалежність	12,9	18,5	17,7	26,1	22,2	17,1	20,2	20,3	19,3	20,6
6. Різні регіони України мають обирати свій шлях	4,1	4,5	5,0	3,5	–	–	2,9	2,3	2,3	2,0
7. Інше	3,7	2,6	2,5	1,5	1,0	1,3	1,6	0,6	0,7	0,8
8. Важко відповісти	9,5	12,2	9,3	10,1	8,0	8,2	8,9	6,3	7,1	7,8
Не відповіли	0,2	0,0	0,2	0,0	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1

Джерело: Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг. — К., 2010. — С. 495.

На даний момент геополітичні симпатії українців схиляються у євразійський бік.

Таблиця 17

Кого Ви бачите головним союзником України у найближчі 5 років?

	2010
1. Росія та країни СНД	57,9
2. Європейський Союз	19,7
3. США	1,2
4. Китай	0,4
5. Важко відповісти	20,8
Не відповіли	0,0

Джерело: Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг. — К., 2010. — С. 617.

Таблиця 18

Як Ви ставитеся до ідеї приєднання України до союзу Росії й Білорусі?

	1998	2000	2002	2004	2005	2006	2008	2010
1. Скоріше негативно	21,0	37,0	23,1	20,1	27,8	24,7	24,2	22,1
2. Важко сказати	17,5	22,2	18,8	16,8	18,4	14,3	15,4	16,3
3. Скоріше позитивно	61,4	40,8	57,8	62,8	53,6	61,0	60,2	61,4
4. Не відповіли	0,2	0,1	0,3	0,3	0,1	0,0	0,2	0,2
5. Середній бал	2,4	2,0	2,3	2,4	2,3	2,4	2,4	2,4

Джерело: Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг. — К., 2010. — С. 496.

Таблиця 19

Як Ви ставитеся до вступу України до Європейського Союзу?

	2000	2002	2004	2005	2006	2008	2010
1. Скоріше негативно	9,6	15,0	11,7	19,9	23,2	18,8	19,1
2. Важко сказати	34,4	40,1	39,7	32,9	33,8	36,9	35,3
3. Скоріше позитивно	56,0	44,4	47,9	47,2	43,0	44,1	45,5
4. Не відповіли	0,1	0,6	0,6	0,1	0,0	0,2	0,1
5. Середній бал	2,5	2,3	2,4	2,3	2,2	2,3	2,3

Джерело: Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг. — К., 2010. — С. 496.

Суперечливість громадської думки в оцінках зовнішніх чинників забезпечення національного суверенітету ілюструє, зокрема, постійне зростання негативного ставлення до НАТО, хоча саме ця організація могла б бути найнадійнішим гарантом української суверенності, і значно більш позитивне ставлення до Міжнародного валютного фонду попри те, що його вимоги мають ознаки обмеження суверенітету України в економічній сфері.

Таблиця 20

Як Ви ставитеся до вступу України до НАТО?

	2000	2002	2004	2005	2006	2008	2010
1. Скоріше негативно	33,5	37,9	38,5	50,4	64,4	57,7	53,3
2. Важко сказати	41,5	42,6	42,0	34,4	22,8	24,1	30,8
3. Скоріше позитивно	24,9	18,8	18,8	14,9	12,7	18,0	15,7

Продовження таблиці 20

4. Не відповіли	0,1	0,6	0,7	0,2	0,1	0,2	0,3
5. Середній бал	1,9	1,8	1,8	1,6	1,5	1,6	1,6

Джерело: Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг. — К., 2010. — С. 496.

Таблиця 21

Як Ви ставитеся до співпраці України з Міжнародним Валютним Фондом?

	2000	2002	2004	2005	2006	2008	2010
1. Скоріше негативно	23,0	29,1	17,9	19,5	19,6	18,2	18,4
2. Важко сказати	40,9	41,8	46,6	45,4	48,6	49,3	44,7
3. Скоріше позитивно	36,0	28,6	34,9	35,0	31,8	32,2	36,7
Не відповіли	0,1	0,5	0,6	0,1	0,0	0,3	0,2
Середній бал	2,1	2,0	2,2	2,2	2,1	2,1	2,2

Джерело: Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг. — К., 2010. — С. 497

Безпосереднє оточення навколо України не демонструє ворожих намірів до її суверенітету (див. підрозділ 2.1). Загальна зовнішня атмосфера зміцнює серед населення почуття безпеки.

Таблиця 22

Боялися нападу зовнішнього ворога на Україну

1992	2000	2002	2004	2005	2006	2008	2010
14,2	17,9	16,4	10,5	8,6	6,6	6,7	6,9

Джерело: Українське суспільство у 1992–2010 рр. Соціологічний моніторинг. — К., 2010. — С. 584.

Експертне середовище України демонструє більшу занепокоєність. Проведене у грудні 2010 р. Центром миру, конверсії та зовнішньої політики України опитування 42-х провідних експертів показало порівняно з 2009 р. істотне (від 48 % до 73,8 %) зростання серед них побоювань втрати або обмеження державного суверенітету України, анексії частини її території іншою державою (від 24 % до 35,7 %) та порушення її територіальної цілісності під впливом внутрішніх чинників⁸.

⁸ Зовнішня політика України — 2010: Стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети. — К., 2011. — С. 45.

По суті, передбачається вірогідність втрати Україною свого державного суверенітету та незалежності. Експертні побоювання випливають з оцінок змін, що відбуваються на міжнародній арені, таких як трансформація міжнародної системи у бік багатополярності, глобальна фінансово-економічна криза, втрата Сполученими Штатами глобального домінування і одноосібного лідерства у світі, продовження геополітичного змагання між Росією та Заходом, реанімація великодержавних настроїв у російському суспільстві, збільшення локальних конфліктів, активність терористичних груп тощо.

Зазначені зміни можуть утворити воєнну загрозу Україні, основними ознаками якої будуть:

- зазіхання на державний суверенітет країни та її територіальну цілісність;
- нарощування поблизу українських кордонів угруповань військ та озброєнь, що порушують баланс сили;
- воєнно-політична нестабільність та конфлікти в сусідніх країнах.

Політичне керівництво України, як це впливає з нової редакції Воєнної доктрини України, не поділяє подібних побоювань: «З огляду на тенденції й умови розвитку військово-політичної обстановки, Україна вважає, що збройна агресія, у результаті якої виникне локальна або регіональна війна проти неї, у середньостроковій перспективі є малоімовірною». Наведене положення Воєнної доктрини спонукає вважати найбільш вірогідним збройний конфлікт всередині країни. В такому разі державний суверенітет у питанні національної безпеки має розумітися за його внутрішньою спрямованістю.

Висловлений Воєнною доктриною оптимізм щодо забезпеченості України від збройної агресії логічно припускає необов'язковість одного із визначальних атрибутів національного суверенітету — національних збройних сил, на яких згідно Ст. 17 Конституції України покладено оборону країни, захист її суверенітету і територіальної цілісності. Необов'язковість цього атрибуту впливає і з визнання вірогідним тільки внутрішнього конфлікту: вже згадувана Ст. 17 Конституції забороняє застосування Збройних Сил всередині країни, ця функція покладається на внутрішні війська, прикордонні сили та підрозділи служби безпеки. Ілюстративною можна вважати також індиферентність керівництва держави до зволікань із розробкою проекту Концепції реформування збройних сил України.

Причинами нехтування державою одним з головних атрибутів свого суверенітету є:

1. Національний суверенітет та національна безпека України перестали бути головним пріоритетом для керівництва країни, ця категорія стала

предметом торгівлі в отриманні економічних преференцій для задоволення корпоративних інтересів груп за інтересом у середовищі владних політичних еліт. Тим самим національний суверенітет як найвища політична цінність дискредитується у свідомості і влади, і суспільства.

2. Відсутність належних ресурсів для самостійного забезпечення воєнної безпеки України, необхідної політичної волі для реформування сектору безпеки відповідно до потреб оборони країни в умовах позаблокового статусу.

Від 1993 по 2003 рік Україна мала позаблоковий статус, закріплений у Воєнній доктрині України. Такий статус був адресований, перш за все, Росії в силу тодішнього побоювання з її боку воєнно-політичних зазіхань на Україну. Позаблоковий статус найбільшою мірою відповідав і внутрішньополітичній ситуації в Україні, яка характеризується різною геополітичною орієнтацією її західних та східних регіонів: він дозволяв зберегти внутрішню політичну стабільність в країні. Позаблоковий статус України також відповідав зовнішньополітичним обставинам 1990-х років — невизначеність воєнно-політичної обстановки в Європі, невизначеність НАТО зі своєю подальшою еволюцією, відсутність чітких контурів системи європейської колективної безпеки. Крім того, виправданість позаблокового статусу в ті часи була підкріплена наявністю на території України ядерної зброї та потужного угруповання збройних сил, яке було здатне забезпечити індивідуальну оборону країни.

У 2003 р., зважаючи на відсутність в Україні можливостей для забезпечення на належному рівні боєздатності власних збройних сил та мобілізаційних ресурсів, керівництво країни схилилося до принципу колективної оборони, що знайшло відображення у відмові від позаблокового статусу в Законі «Про національну безпеку України». Основною причиною цього стало, насамперед, сприйняття Росії як джерела небезпеки національному суверенітету України.

Продовженням курсу на колективну безпеку на західному напрямі стала нова Воєнна доктрина України, затверджена Указом Президента України 15 червня 2004 року. Умовами забезпечення воєнної безпеки країни, як зазначалося в цьому документі, є «проведення політики євроатлантичної інтеграції, кінцевою метою якої є вступ до НАТО як основи загальноєвропейської системи безпеки».

Воєнна доктрина 2004 року внесла суттєву корекцію в офіційні погляди на принципи воєнного забезпечення національного суверенітету України, була орієнтована фактично на таку модель армії, яка відповідала б сучасним європейським стандартам.

Одним з важливих кроків у бік такої моделі стало проведення Оборонного огляду в Збройних Силах України, у процесі якого було оцінено їх поточний стан і розроблено середньо- та короткотермінові плани імплементації національних цілей військової реформи.

Першим кроком впровадження нової моделі Збройних Сил України стало масштабне скорочення їх чисельності — до 285 тисяч до 30 грудня 2004 р. і до 245 тисяч до кінця 2005 р. Подальшими кроками з впровадження нової моделі Збройних Сил України мали стати:

- реорганізація структури збройних сил;
- завершення створення об'єднаних Сил швидкого реагування;
- модернізація військової інфраструктури;
- перехід на нову систему комплектування особливого складу;
- впровадження нової системи підготовки резервістів та системи мобілізаційних ресурсів;
- запровадження кадрової політики, аналогічної прийнятій в країнах НАТО.

Головним досягненням за цей час став перехід Міністерства оборони на програмно-цільовий метод стратегічного планування за стандартами НАТО, на що орієнтувала Державна програма розвитку Збройних Сил України на 2006–2011 рр. Програма спиралася на принцип багатофункціонального застосування військ та спеціалізації їх підготовки, закладала основні вихідні показники для середньо-термінового планування, а саме: основні завдання, пріоритети розвитку Збройних Сил, кількість основних озброєнь і військової техніки, чисельність Збройних Сил та принципи їх комплектування і матеріально-технічного забезпечення, зокрема, скорочення чисельності Збройних Сил з 2006 по 2011 рік до 143 000 чол.

Реалізація Державної програми реформування та розвитку Збройних Сил України до 2005 року дала вагомий результат. Було вдосконалено структуру центрального апарату управління Збройними Силами у вигляді скорочення чисельності ланок управління та спрощення процедури прийняття рішень; керівні посади і структурні підрозділи були укомплектовані цивільним персоналом; скорочено терміни строкової військової служби з 18 до 12 місяців (у ВМС — до 18 місяців), а для осіб з вищою освітою — до 9 місяців; переглянуто норми мобілізаційних ресурсів; здійснено пілотні проекти з переходу на контрактний принцип комплектування особового складу Збройних Сил, суттєво збільшено грошове забезпечення різних категорій військовослужбовців.

Однак, за багатьма напрямками цілі Програми виявились не досягнутими. Дефіцит фінансування Програми у розмірі близько 15,2 млрд грн. не

дозволив завершити оптимізацію системи управління Збройних Сил та створення Єдиної автоматизованої системи управління, технологічно оновити системи зв'язку, модернізувати парк озброєнь. Як результат, у 2011 р. основні показники бойової підготовки військ стали у три-чотири рази меншими, ніж були на початку виконання Програми.

Залишається низьким рівень справності більшості літаків (24 %), вертольотів (36 %), кораблів і суден забезпечення (7 %); не виконано плани комплексної утилізації — утилізовано лише чверть обсягів непридатного озброєння і матеріалів; не забезпечено військовослужбовців необхідною кількістю житла; лише на 27 % виконано плани підготовки резервістів; укомплектованість збройних сил військовослужбовцями за контрактом досягла лише 50 %.

Зі зміною керівництва країни у 2010 р. було запропоновано проект редакції Воєнної доктрини України, яким передбачається відновлення положення про позаблоковий статус країни. На відміну від 1990-х років, коли позаблоковість України виконувала роль засобу проти ймовірного членства в ОДКБ, нинішнє відновлення цього статусу може бути використане противниками членства України в НАТО. Понад те, цей статус може стати перешкодою для інтеграції України до ЄС, оскільки після набуття чинності Лісабонською угодою, Ст. 42 якої визначає принцип колективної оборони як ключовий принцип Європейської політики безпеки і оборони, умовою вступу до Євросоюзу може стати обов'язкова участь у системі його колективної оборони, що по суті суперечить принципу позаблоковості.

Відновлення позаблокового статусу несе в собі загрозу ускладнення геополітичного становища України: опинившись між двома воєнно-політичними угрупованнями — НАТО з одного боку, і ОДК — з іншого, вона може стати «буферною зоною» без будь-яких гарантій власній національній безпеці з боку кожної із сторін. Історія показує, що країни, які потрапляли до «буферної зони», рано чи пізно втрачали або частину своєї території, або незалежність та державний суверенітет (Фінляндія, Нідерланди, Бельгія, Данія, Люксембург та країни Балтії в часи Другої світової війни).

Недоліки позаблокового статусу можуть стати особливо очевидними внаслідок обмеження фінансових ресурсів, що їх українська держава спроможна виділяти на оборону. Бюджетних надходжень на оборону у 2010 р. вистачило в основному на утримання збройних сил.

Таблиця 23

Структура видатків Міністерства оборони (%)

	2006	2007	2008	2009	2010	Світова практика
Утримання збройних сил України	68,7	73,9	77,1	84,0	87,9	50,0
Підготовка збройних сил України	9,7	9,8	7,8	9,0	5,1	20,0
Інвестиції на розвиток озброєнь, військової техніки та інфраструктури	21,8	16,3	15,1	7,0	7,0	30,0

Джерело: Біла книга 2010. Збройні сили України. — К., 2011. — С. 21.

Держава не демонструє спроможність фінансувати збройні сили відповідно до їхніх потреб.

Таблиця 24

**Перспективи бюджетного фінансування Міністерства оборони
(млн грн.)**

	2011	2012	2013	2014	2015
Пропозиції Міністерства оборони	13600	14922,7	17122,8	19246,3	21406,6
Прогнозні показники Кабінету Міністрів України	10476	12396	14317	16179	18100

Джерело: Біла книга 2010. Збройні сили України. — К., 2011. — С. 20.

В умовах фінансового голодування вітчизняний ВПК спроможний самостійно оновити не більше 40 % номенклатури озброєнь, яких потребують ЗСУ. Крім того, звертається увага на великий часовий розрив між створенням нових зразків зброї і постановкою їх на озброєння, що позбавляє державу можливості адекватно і вчасно відповідати на виклики національному суверенітету. Отримання Україною міжнародної підтримки щодо захисту її суверенітету ускладнюється недостатнім фінансуванням спільних з іншими країнами розробок нової військової техніки (літак Ан-70 — з Російською Федерацією, гелікоптер Мі-24 — з Францією, морський корвет — з Францією, Італією, Швейцарією та іншими країнами⁹).

⁹ Бадрак В. Крупнейшие проблемы ОПК — отсутствие системы управления, координации и обеспечения. [Електронний ресурс: <http://www.defence-ua.com/rus/hotnews?id=35339>]; Бадрак В. Страна угасающих технологий. [Електронний ресурс: <http://badrak.kiev.ua/show.php?db=sb3id=27>].

Особливу небезпеку національному суверенітету позаблоковий статус несе в умовах присутності у позаблоковій країні іноземних військ, які можуть використовуватися як засіб тиску на неї. Крім того, через присутність іноземних військ на своїй території позаблокова країна може бути втягнутою у конфлікт з третьою країною, симптоми чого були під час російсько-грузинської війни 2008 року. Продовження воєнної присутності Росії на українській території відповідно до Харківських угод 2010 року не обумовлене дозволяючими і блокуючими механізмами, які б унеможливили ризики, пов'язані з такою присутністю.

Україна так і не спромоглася відновити свій суверенітет на розташовані у Криму 5 маяків і 2 радіонавігаційні станції, якими розпоряджається Чорноморський флот РФ. «Війна маяків», яка відновилася 2 серпня 2011 р., коли рішенням українського суду було відновлено чинність наказів Міністра оборони України від 16 жовтня 2006 р. про вилучення цих об'єктів із відання Міністерства оборони Росії, завершилася тим, що Україна була змушена піти на угоду про використання цих об'єктів ЧФ РФ.¹⁰

Розвиток воєнно-політичної ситуації довкола України дозволяє виокремити чинники, спроможні за певних обставин спричинити реальні воєнні загрози. До таких чинників належать:

- популярність серед частини російського політичного класу ідеї силового тиску на Україну з метою відновлення політичного, військового та економічного домінування над нею;

- продовження з боку Росії спроб політичної, військово-політичної та економічної реінтеграції України до складу нового державного утворення на базі СНД під російським проводом;

- спроби втручання у внутрішні справи України з боку інших країн з метою отримання односторонніх вигод;

- наявність у відкритій чи прихованій формі територіальних претензій до України з боку деяких суміжних держав;

- незавершеність делімітації та демаркації державних кордонів з рядом сусідніх країн;

- дислокація на території України іноземних військових формувань, військових баз і об'єктів;

- можливість виникнення політичних, територіальних, міжетнічних, релігійних конфліктів у прикордонних з Україною державах;

¹⁰ Украина и Россия согласовали использование ЧФ РФ крымских маяков. [Електронний ресурс: http://lb.ua/news/2011/10/24/120705_Ukraina_i_Rossia_soglasovali_isp.html].

— енергетична, науково-технологічна, промислово-технічна, ресурсна та інформаційна залежність оборонного комплексу України від суміжних країн.

Недоліком проекту нової редакції Воєнної доктрини можна вважати і його наголос на невоєнні інструменти запобігання насильницьким воєнним загрозам, що, по суті, означає відмову від такого методу, як попередження можливого агресора про застосування проти нього збройної сили.

Складність ситуації, що утворюється довкола України, потребує для забезпечення національного суверенітету військовими засобами твердої політичної волі, спрямованої на концентрацію необхідних для запобігання воєнним загрозам фінансових та економічних ресурсів.

Паралельно існує вірогідність спроб обмежити український суверенітет економічними засобами. Здатність нейтралізувати їх залежатиме від загальної ваги України у міжнародних економічних відносинах, зокрема від її експортного та інвестиційного потенціалу. Платіжний баланс України у зовнішній торгівлі позначений хронічним від'ємним сальдо, причому не тільки у загальній світовій торгівлі, а й у товарообміні з країнами СНД, ринки яких вважаються найбільш сприятливими для нашої країни.

Таблиця 25

Зовнішня торгівля товарами за країнами
(млн дол. США)

	Експорт				Імпорт			
	2000	2008	2009	2010	2000	2008	2009	2010
Усього	14572,5	66967,3	39695,7	51405,2	13956,0	85535,3	45433,1	60742,2
Країни СНД	4459,7	23166,3	13472,9	18740,6	8029,6	33377,8	19692,6	26697,4
У тому числі:								
Азербайджан	40,8	910,5	546,0	610,8	23,8	75,7	282,8	951,2
Білорусь	272,1	2105,6	1258,9	1899,2	601,9	2809,6	1692,8	2567,6
Вірменія	12,1	263,6	165,6	201,3	3,4	25,5	28,2	17,9
Казахстан	76,8	1832,6	1418,4	1300,4	412,8	3118,9	2033,9	766,2
Киргизстан	6,2	83,7	83,8	75,0	2,4	9,1	4,0	6,2
Молдова	176,3	1172,0	693,5	713,5	35,3	169,6	52,1	73,6

3. СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ У ПРАКТИЧНИХ ВИМІРАХ

Продовження таблиці 25

Російська Федерація	3515,6	15748,5	8494,9	13428,1	5824,9	19414,2	13235,8	22198,0
Таджикистан	97,4	77,7	80,4	74,7	0,9	5,4	4,0	3,5
Туркменістан	148,4	376,9	325,2	208,9	946,2	5631,7	718,3	31,4
Узбекистан	114,0	595,3	406,2	228,5	178,0	2118,3	1640,8	81,7
Інші країни світу	10112,8	43801,0	26222,8	32664,6	5926,4	52157,5	25740,5	34044,8
Європа	4680,2	19732,8	10264,5	13829,6	4311,5	30477,0	16233,8	20004,5
У тому числі:								
Італія	638,9	2911,7	1227,6	2412,4	346,0	2432,1	1139,8	1390,3
Німеччина	741,4	1837,1	1248,1	1499,5	1134,4	7165,3	3852,1	4605,3
Польща	417,9	2338,3	1208,0	1787,2	312,5	4280,3	2170,3	2788,8
Румунія	164,6	670,8	319,5	705,8	48,2	1171,1	488,1	682,2
Словаччина	230,9	910,2	433,7	568,2	124,4	742,5	306,0	442,6
Сполучене Королівство	137,7	640,6	346,3	506,5	202,8	1375,8	651,1	821,0
Угорщина	327,3	1367,1	730,2	860,1	165,4	1282,7	678,3	1214,6
Франція	111,7	513,5	442,3	476,9	236,1	1682,5	971,5	1106,7
Чеська Республіка	189,9	670,8	340,7	626,2	162,9	1376,0	622,2	747,9
Азія	3475,7	15887,0	12131,7	13715,4	842,3	15497,7	6538,6	10023,3
Африка	731,5	3902,4	2627,8	3018,7	136,4	1559,1	617,6	874,4
Америка	1217,5	4144,0	1124,2	2000,0	581,4	4190,6	2197,9	2879,4
У тому числі:								
Бразилія	75,2	468,8	115,2	359,9	93,9	562,3	375,5	459,7
Сполучені Штати Америки	725,3	1949,1	250,4	807,3	360,4	2802,2	1286,3	1766,8

Закінчення таблиці 25

Австрія і Океанія	7,0	64,0	21,6	28,4	54,7	431,7	149,4	261,4
--------------------------	------------	-------------	-------------	-------------	-------------	--------------	--------------	--------------

Джерело: Україна у цифрах 2010. Статистичний збірник. — К., 2011. — С. 132–135.

Тільки з деякими країнами, товарообмін з якими є несуттєвим, Україна має переважання експорту над імпортом. Наше сальдо платіжного балансу є від'ємним у торгівлі не тільки з країнами-двигунами ЄС, а й зі східноєвропейськими сусідами, які недавно стали членами європейського співтовариства. Якщо ж подивитися на товарні групи українського експорту та імпорту, то звертає на себе увагу переважання в експорті недорогочінних металів та виробів з них, а в імпорті — мінеральних продуктів, насамперед енергоносіїв.

Таблиця 26

Товарна структура зовнішньої торгівлі України в 2010 році

(млн дол. США)

	Експорт		Імпорт	
	усього	частка в загальному обсязі, відсотків	усього	частка в загальному обсязі, відсотків
Усього	51405,2	100,0	60742,2	100,0
У тому числі:				
живі тварини, продукти тваринного походження	771,4	1,5	1242,0	2,0
продукти рослинного походження	3976,2	7,7	1563,9	2,6
готові харчові продукти	2571,1	5,0	2506,1	4,1
мінеральні продукти	6731,2	13,1	21127,9	34,8
продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	3479,3	6,8	6471,5	10,7
полімерні матеріали, пластмаси та каучуку	685,3	1,3	3666,2	6,0

Продовження таблиці 26

недорогоцінні метали та вироби з них	17319,3	33,7	4128,7	6,8
механічне обладнання, машини та механізми, електрообладнання та їх частини; пристрої для записування або відтворення зображення і звуку	5670,7	11,0	8174,4	13,5
транспортні засоби та шляхове обладнання	3250,9	6,3	3664,5	6,0

Джерело: Україна у цифрах 2010. Статистичний збірник. — К., 2011. — С. 137.

Переважаання цих позицій є свідченням домінування у структурі вітчизняної промисловості енергоємного виробництва напівфабрикатів, а відтак і його залежності і від поставок енергоносіїв, і від ціни на них.

Таблиця 27

Структура споживання первинної енергії. Україна, ЄС-15, США і світ в цілому (станом на 2005 р.)

	Світ	Україна	ЄС-15	США
Природний газ	21 %	41 %	22 %	24 %
Нафта	35 %	19 %	41 %	38 %
Вугілля	23 %	19 %	16 %	23 %
Уран	7 %	17 %	15 %	8 %
Гідроресурси та інші відновлювальні джерела	14 %	4 %	6 %	7 %
РАЗОМ	100 %	100 %	100 %	100 %

Джерело: «Енергетична стратегія України на період до 2030 року».

Структура експорту позбавляє Україну такої зовнішньоекономічної ваги, яка дозволила б протистояти політичному тиску, здійснюваному через економічні канали. Не дає підстав розраховувати на фінансові важелі у протистоянні можливому політичному тиску і характер інвестиційної діяльності, для чого достатньо порівняти як співвідношення обсягів прямих інвестицій в Україну і з України, так і економічне призначення інвестицій в обох напрямках.

Таблиця 28

Прямі іноземні інвестиції в Україну у 2010 році
(млн дол. США)

	Усього	У тому числі		
		країн ЄС	країн СНД	інших країн світу
Капітал нерезидентів в Україні, на початок року	40053,0	31608,5	2837,4	5607,1
Капітал нерезидентів в Україні, на кінець року	44708,0	35225,2	3790,0	5692,8
Сукупний капітал нерезидентів, включаючи позичковий капітал, на кінець року	50607,3	40361,1	3971,9	6274,3

Джерело: Україна у цифрах 2010. Статистичний збірник. — К., 2011. — С. 147.

Таблиця 29

Прямі інвестиції з України у 2010 році
(млн дол. США)

	Усього	У тому числі		
		країни ЄС	країни СНД	інші країни світу
Капітал резидентів в економіці інших країн, на початку року	6226,3	5910,9	220,9	94,5
Капітал резидентів в економіці інших країн, на кінець року	6871,1	6523,9	246,4	100,8
Сукупний капітал резидентів в економіці інших країн, включаючи позичковий капітал, на кінець року	7002,0	6654,8	246,5	100,8

Джерело: Україна у цифрах 2010. Статистичний збірник. — К., 2011. — С. 148.

Таблиця 30

Прямі іноземні інвестиції в Україну за основними видами економічної діяльності у 2010 році

	Капітал на кінець року, млн дол. США	Частка в загальному обсязі інвестицій, відсотків
Усього	44708,0	100,0
Промисловість	14042,6	31,4
У тому числі:		
переробна промисловість	12488,1	27,9
металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	5940,4	13,3
машинобудування (виробництво машин та устаткування, виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування, виробництво транспортних засобів та устаткування)	1171,4	2,6
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	4764,5	10,7
Фінансова діяльність	15059,5	33,7
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	4754,1	10,6

Джерело: Україна у цифрах 2010. Статистичний збірник. — К., 2011. — С. 145.

Таблиця 31

Прямі інвестиції з України в економіку інших країн за основними видами економічної діяльності у 2010 році

	Капітал на кінець року, млн дол. США	Частка в загальному обсязі інвестицій, відсотків
Усього	6871,1	100,0
У тому числі:		
фінансова діяльність	628,4	9,1
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	5902,9	85,9

Джерело: Україна у цифрах 2010. Статистичний збірник. — К., 2011. — С. 149.

Загальний обсяг українських інвестицій є незрівнянно малим по відношенню до інвестицій в неї. Та не менше занепокоєння має викликати той факт, що 95 % українських інвестицій спрямовані у фінансову сферу, в операції з нерухомістю, оренду, інжиніринг та надання послуг підприємцям, тобто у ті сфери, які не становлять життєвої важливості для інших країн. Найбільша частка інвестицій в Україну задіяна у таких самих сферах — 44,3 %. Але при цьому 31,4 % цих інвестицій все ж таки задіяна в українській промисловості. Поступове зростання інвестицій з боку ТНК може дати їм у такий спосіб важелі впливу на реальний сектор економіки, від якого, власне, і залежить і рентабельність продукції, і конкурентоспроможність українського експорту, і фінансові надходження. При цьому привертає увагу диспаритет в обсягах інвестицій до України і з нею до найвпливовіших світових гравців, від позицій яких значною мірою залежить гарантії української суверенності.

Таблиця 32

Прямі інвестиції в Україну за країнами-найбільшими донорами
(на початок року, млн дол. США)

	2001	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Усього	3875,0	6794,4	9047,0	16890,0	21607,3	29542,7	35616,4	40053,0	44708,0
У тому числі:									
Кіпр	377,7	901,9	1101,4	1635,9	3187,5	5946,4	7646,2	9005,3	9914,6
Німеччина	240,9	451,6	653,7	5503,7	5578,1	5918,3	6393,0	6601,9	7076,9
Нідерланди	362,2	459,9	637,2	919,5	1533,8	2508,8	3197,4	3954,5	4707,8
Російська Федерація	286,6	388,6	720,8	835,8	1002,1	1462,4	1847,2	2566,4	3402,8
Франція	39,9	59,2	79,0	87,9	830,3	1044,8	1231,2	1630,8	2367,1
Сполучене Королівство	312,0	701,2	955,4	1174,8	1563,4	1975,5	2249,8	2307,5	2298,8
Віргінські Острови, Британські	192,8	367,5	582,2	736,5	806,2	1066,7	1294,0	1342,7	1460,8

Продовження таблиці 32

Сполучені Штати Америки	639,5	1060,2	1190,6	1387,4	1396,8	1430,1	1464,6	1309,1	1192,4
Італія	72,2	94,9	103,1	117,4	132,9	150,4	914,2	982,0	982,4
Польща	62,8	152,7	194,7	225,5	394,6	672,1	690,1	866,7	935,8
Угорщина	51,9	128,7	177,3	191,0	370,9	411,2	595,4	711,5	723,6

Джерело: Україна у цифрах 2010. Статистичний збірник. — К., 2011. — С. 146.

Таблиця 33

Прямі інвестиції з України за країнами-найбільшими реципієнтами
(на початок року; млн дол. США)

	2001	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Усього	170,3	166,0	198,6	219,5	243,3	6196,6	6203,1	6226,3	6871,1
Кіпр	...	1,9	2,0	2,1	10,3	5825,5	5826,1	5778,5	6342,5
Російська Федерація	68,1	88,0	97,3	102,9	104,0	148,6	99,9	166,1	194,3
Польща	0,3	0,4	21,1	21,3	24,2	30,1	46,9	49,4	49,1
Віргінські острови, Британські	—	—	—	—	0,1	10,9	14,3	20,8	25,8
Молдова	0,0	0,9	1,3	26,7	26,6	15,2	15,2
Німеччина	0,2	0,4	0,4	0,3	0,4	2,5	2,6	5,2	9,2
Сполучені Штати Америки	0,7	5,4	5,7	5,6	5,7	5,9	5,9	5,8	5,8

Джерело: Україна у цифрах 2010. Статистичний збірник. — К., 2011. — С. 150.

Державна влада за таких обставин може розраховувати насамперед на потенціал національної мобілізації, реальної тільки за умови її авторитету в очах суспільства, а також на підтримку тих політичних та фінансово-економічних акторів, які з геостратегічних міркувань зацікавлені у збереженні України як суверенної держави.

3.3. Проблема внутрішнього аспекту національної суверенності: влада і громадяни

Державна влада уповноважена реалізовувати національний суверенітет у його зовнішньому прояві, що може використовуватися нею як підстава вважати себе єдиним носієм суверенності. В цьому сенсі суверенність держави в її внутрішніх проявах розуміється як право на примушування підвладних. Разом з тим, загальна концепція національного суверенітету спирається на принцип обмеження суверенітету держави по відношенню до своїх громадян, що впливає із утвердження ідеалів свободи і рівності, втілених у громадянському суспільстві, із зміцнення особистої економічної незалежності «середнього класу», який становить більшість населення розвинутих країн.

Сучасна політична наука вважає, що громадянське суспільство може і повинно обмежувати спроби державного апарату розповсюдити свій нерегламентований вплив на різні сегменти життєдіяльності людей¹¹.

Суверенність держави може проявлятися або посиленням її тиску на громадян, або намаганням здобути для себе більшого авторитету в їхніх очах шляхом поширення демократичного залучення їх до здійснення влади.

Прагнення до зміцнення своєї легітимності шляхом запровадження або демонстрування демократичності правління притаманне більшості держав, що утворилися з розпадом соціалістичної системи. В Україні, приміром, до більшого залучення громадян до формування та реалізації державної політики фактично заохочує Ст. 5 Конституції: «Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ». У вітчизняній політичній науці це конституційне положення трактується у тому сенсі, що «будь-яке привласнення влади політичними партіями чи окремими політиками, відчуження влади від народу апріорі повинно розцінюватися як неефективне функціонування інститутів влади»¹².

У питанні балансу суверенітету держави та суверенітету суспільства Україна опинилася у двозначному становищі. Завдання переходу до демократії наклали на політику і владу зобов'язання декларувати повну відданість концепції максимального обмеження домінування держави над суспільством. Про укоріненість цієї концепції серед населення промовляє хоча б той факт, що її положення у тому або іншому формулюванні, більшою або меншою мірою присутні у програмах найбільш популярних політичних партій. Про це

¹¹ Carothers T., Barndt W. Civil Society / T. Carothers, W. Barndt // Foreign Policy — Winter 1999–2000. — № 117. — P. 26, 27.

¹² Стратегія розвитку України: теорія і практика. — К., 2002. — С. 230.

промовляють політичні платформи як тих політичних партій, які визначали політичне обличчя держави у 2005–2009 рр. — Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина» (курс на ефективний державний контроль за розподілом і використанням національного багатства, збереження в державній власності стратегічних для національної безпеки об'єктів, реальне забезпечення рівного доступу кожного громадянина України до національних ресурсів і т. п.¹³) та партії «Наша Україна» (курс на відкритість державної влади і її підконтрольність суспільству, посилення ролі політичних партій, контроль за силовими органами, сприяння широкому розвитку інститутів громадянського суспільства¹⁴), так і Партії регіонів, яка у 2010 р. стала осердям нової влади (курс на досягнення прозорості діяльності влади та її підзвітності народу, посилення парламентського контролю за діяльністю уряду, створення належної правової бази для діяльності соціальних інститутів, громадських організацій та об'єднань, для громадського контролю за владою¹⁵). Аналогічною є спрямованість і Народної партії, яка зберігає свою присутність у парламенті і можливість впливати на його рішення¹⁶. Разом з тим, постійне проходження до парламенту Комуністичної партії України говорить про ще достатньо широкий суспільний сегмент, який підтримує її курс на відновлення державного домінування у всіх сферах суспільного життя¹⁷.

Концепція зменшення державного контролю над суспільством в цілому підтримувалася і підтримується усіма Президентами України (Л. Кравчук: «держава не протистоїтиме суспільству, а суспільство — державі. Вони будуть надійними і рівноправними партнерами»¹⁸. Л. Кучма декларував, що ринкова економіка за своїми принципами соціальна, що вона підпорядковує свій розвиток інтересам та потребам особистості¹⁹. В. Ющенко: «Оновлена влада знатиме свій обов'язок, працюватиме для блага громадянина і країни... Тільки в єдності і тільки в демократії ми вирішимо наші національні

¹³ Політичні партії України: В 3 т. / Ю. Шайгородський та ін. — К., 2005. — Т. 1. — С. 183.

¹⁴ Там само. — С. 135.

¹⁵ Там само. — С. 329.

¹⁶ Там само. — С. 541.

¹⁷ Там само. — С. 387.

¹⁸ *Кравчук Л.* Виступ на урочистому засіданні Верховної Ради України (15 грудня 1991 року) // *Кравчук Л.* Є така держава Україна / Л. М. Кравчук. — К., 1992. — С. 13.

¹⁹ *Кучма Л.* Україна: поступ у XXI століття. Стратегія економічного та соціального розвитку на 2002–2004 роки // *Кучма Л.* Україна: шляхом реформ / Л. Д. Кучма — К., 2003. — С. 231.

завдання»²⁰. В. Янукович: «Головний виклик я бачу в тому, що мільйони наших громадян, незалежно від регіону та політичних поглядів, почали відчувати себе чужими у власній країні»²¹).

На практиці українська держава постійно піддавалася спокусі вважати саме себе уособленням «публічного інтересу», а альтернативні точки зору — зазіханням на свій суверенітет. Несприйняття владою громадянського суспільства, упередженість до неурядових організацій (НУО), намагання підпорядкувати національний суверенітет державній волі може, натомість, мати результатом втрату нею значної частини своєї суверенності. По-перше, монопольна концентрація усіх національних ресурсів в руках влади закриває доступ до них і контроль за ними з боку суспільства, що віддаляє центр від периферії і зменшує його авторитет в очах останньої. Сама держава починає перетворюватися на приватне володіння, на джерело приватних доходів і тим самим втрачає частину політичної суб'єктності, її функціонування визначається не так володарями атрибутів влади, як різними корпоративними групами, інтереси яких найчастіше не мають нічого спільного з інтересами країни.

Описана ситуація особливо характерна для пострадянських держав. Майже всі вони управляються партійно-радянською номенклатурою, політична психологія якої орієнтована на максимальну суверенність влади відносно суспільства. Але чим більше суспільство відсторонюється від державного управління, тим більшою мірою втрачається політична суверенність держави. Відбувається злиття влади і власності, держава стає здобиччю політичних підприємців і починає функціонувати під їхнім диригуванням. Державно-адміністративні ресурси використовуються у приватних, а не загальнодержавних суспільних інтересах. Політико-економічний процес у країні визначається не загальною суспільною метою, а клієнтно-патронажними відносинами. Бюрократія, лише зберігаючи зовнішні атрибути управляючого прошарку, насправді виступає агентом різних корпоративних груп з егоїстичними інтересами²².

Психологія політичного класу у пострадянських країнах досі наповнена ревністю щодо будь-якого зовнішнього впливу, нібито спроможного

²⁰ Ющенко В. Інавгураційне звернення до українського народу. 23 січня 2005 року // Ющенко В. До нації. Вибрані промови / В. А. Ющенко. — К., 2010. — С. 19.

²¹ Послання Президента України Віктора Януковича до Українського народу. [Електронний ресурс: <http://3hi3n.uc03/com/blog/2010-06-04-166>].

²² Див.: Фисун А. А. Демократия, неопатриманиализм и глобальные трансформации / А. А. Фисун. — Х., 2006. — С. 156–172.

обмежити державний суверенітет, що найчастіше виливається у конфронтаційне налаштування до міжнародних неурядових організацій (МНУО). Між тим, у підписаній у червні 2006 р. керівниками провідних МНУО Хартії загальної відповідальності організацій некомерційного сектору викладено основні цінності і принципи роботи МНУО, до яких, крім іншого, відноситься управлінська практика і її ефективність, збір коштів і робота з різними зацікавленими сторонами і т. п.²³

Основні побоювання держави щодо громадських організацій стосуються здатності останніх не тільки справляти вплив на владу, а й добиватися її заміни засобами електорального представництва. Між тим самі НУО не заявляють претензій на безпосередню участь у владі, а бачать свою функцію у задоволенні інтересів і потреб своїх членів і прихильників, у соціальній інтеграції і мобілізації різних суспільних сегментів, у соціалізації громадян, у представництві їхніх інтересів у взаємовідносинах з владою, у моделюванні нових суспільних структур²⁴.

Утвердження державою свого авторитету найбільш переконливе у сфері соціальної політики, яка формується як об'єкт цілеспрямованої взаємодії трьох суб'єктів — держави, громадянського суспільства та бізнесу. Зокрема, інститути громадянського суспільства мають можливість надавати адресну допомогу тим соціальним групам, яких держава «не бачить» або «не бажає бачити»²⁵.

Корпоративний характер влади перешкоджає реалізації інших позитивних потенціалів громадянського суспільства, зокрема, у розповсюдженні економічно корисної інформації, значущої для розвитку державної могутності, або у зміцненні національно-державної ідентичності, яка формується не тільки «писаними» законами, а й національними релігійними традиціями, звичаями, міфами, символами, стереотипами поведінки, морально-етичними нормами, цінностями, пропагованими НУО²⁶.

²³ НПО подают пример: ведущие международные неправительственные организации подписывают Хартию ответственности // Amnesty International. Пресс-релиз / [Электронный ресурс: <http://amnesty.org.ru/node/774>].

²⁴ *Сирота Н. М., Мохарев Г. А.* Субъекты политики / Н. М. Сирота, Г. А. Мохарев. — СПб, 2009. — С. 123–126.

²⁵ Політична система і громадянське суспільство: європейські реалії. — К., 2007. — С. 342, 344.

²⁶ *Тофлер Е.* Нова парадигма влади: знання, багатство, сила / Пер. з англ. / Е. Тофлер. — К., 2003. — С. 384, 386; *Амирова Р. И., Веденеев В. А., Попова Л. А.* Гражданское общество как наивысшая форма общности / Р. И. Амирова, В. А. Веденеев, Л. А. Попова //

Внутрішній вектор національної суверенності тісно сполучений з питанням просторового розміщення влади. Відомо, що регіональна ідентичність несе в собі деякі потенційні загрози для суверенітету держави. До основних складових цього явища прийнято відносити когнітивну, емоційну та інструментальну. Не тільки еліта регіону, а й місцеві НУО можуть всліяко перебільшувати і педалювати місцеву специфіку — і розповсюджуючи знання про нього та формуючи регіональну солідарність, і використовуючи місцеву специфіку для регіональної політичної мобілізації. Наслідком може бути запровадження у регіональну ідентичність сепаратизму або іредентизму замість усвідомлення горизонтальної громадянської самоідентифікації²⁷. Попри певні потенційні загрози від регіональної ідентичності, у вітчизняній науці підкреслюється, що удосконалення взаємодії політичних інститутів влади передбачає і забезпечення повноцінного представництва регіональних інтересів, досягнення балансу повноважень між центром та областями, взаємовідносин між органами виконавчої влади та місцевого самоврядування²⁸.

В Україні ухилення держави від передавання громадянському суспільству частини своїх функцій зумовлене не лише корпоративним характером влади, а й недостатньою наполегливістю самого суспільства. Протягом майже усього періоду від здобуття незалежності в ньому суперечливо співіснували тенденція до демократизації та політична анемічність населення.

Загальні суспільні настрої населення позначені невпевненістю людей у власні сили. Доволі помітно зменшилася частка тих, хто вважає, що його життя здебільшого залежить від зовнішніх обставин — 28,5 % у 2000 р. і 16,1 % у 2010 р., але практично не міняється частка тих, хто вважає, що все-таки його життя лише деякою мірою залежить від нього, але більше від зовнішніх обставин — відповідно 30,7 % і 30,6 %. Вкрай низькою залишається частка тих, хто вважає, що треба мінімізувати участь держави в управлінні економікою і покладатися на ринок — 5,3 %. Натомість залишається доволі високою для суспільства із двадцятирічним досвідом ринкових

XXI століття: Альтернативні моделі розвитку суспільства. Третя світова теорія. Матеріали третьої міжнародної науково-практичної конференції. м. Київ, 21–24 травня 2004 р. Ч. I. — К., 2004. — С. 144.

²⁷ Нагорна Л. П. Регіональна ідентичність: український контекст / Л. П. Нагорна. — К., 2008 — С. 290, 298.

²⁸ Стратегія розвитку України: теорія і практика. — К., 2002. — С. 233.

перетворень частка тих, хто хоче повернення планової економіки на основі повного державного контролю та обліку — 31,6 %²⁹.

Загальна суспільна невпевненість проявляється політичною апатією населення. 26,1 % громадян вважають найбільш ефективною формою участі у прийнятті рішень та управлінні на державному та місцевому рівнях участь у громадських організаціях, а 15,6 % — участь у політичних партіях³⁰. В Україні кількість легалізованих тільки всеукраїнських об'єднань громадян перейшла за 3,5 тисяч.

Таблиця 34

**Кількість легалізованих об'єднань громадян
(на 1 січня 2011 року)**

	Легалізовані об'єднання громадян	Мають статус	
		міжнародних	всеукраїнських
Усього	3529	725	2804
Політичні партії	185	–	185
Громадські організації	3344	725	2619
громадські рухи	18	4	14
об'єднання національних та дружніх зв'язків	177	79	98
молодіжні об'єднання	217	19	198
з них студентські	16	–	16
дитячі організації	20	3	17
жіночі організації	50	6	44
об'єднання ветеранів та інвалідів	93	15	78
з них об'єднання ветеранів та інвалідів війни	12	–	12

²⁹ Результати національних щорічних моніторингових опитувань 1992–2010 років // Українське суспільство 1992–2010: Соціологічний моніторинг. — К., 2010. — С. 484, 499, 537.

³⁰ Результати національних щорічних моніторингових опитувань 1992–2010 років // Українське суспільство 1992–2010: Соціологічний моніторинг. — К., 2010. — С. 494, 486, 621, 515.

Продовження таблиці 34

об'єднання професійної спрямованості	645	85	560
об'єднання (товариства) охорони природи (екологічні)	77	24	53
об'єднання (товариства) охорони пам'яток історії та культури	8	2	6
оздоровчі та фізкультурно-спортивні об'єднання	409	46	363
об'єднання захисту населення від наслідків аварії на ЧАЕС	37	23	14
науково-технічні товариства, творчі об'єднання	158	41	117
освітні, культурно-виховні об'єднання	227	58	169
інші громадські організації	1208	320	888
Крім того: спілки об'єднань громадян благодійні організації (об'єднання, фонди тощо)	1089	685	404
профспілкові організації	165	–	165

Джерело: Україна у цифрах 2010. Статистичний збірник. — К., 2011. — С. 18.

Однак, 83,6 % громадян не використовують цієї можливості для політичної участі.

Таблиця 35

Членом якої з громадських або політичних організацій Ви є?

(Відзначте всі відповіді, що підходять)

	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2005	2006	2008	2010
1. Клуб за інтересами	2.0	1.6	1.3	2.5	1.2	1.7	1.8	1.7	2.2	1.1
2. Політична партія	0.7	0.5	0.9	0.8	2.2	1.9	2.5	4.6	2.8	3.0
3. Суспільно-політичний рух	0.4	0.4	0.4	0.2	0.7	0.6	0.4	0.8	0.7	0.4

3. СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ У ПРАКТИЧНИХ ВИМІРАХ

Продовження таблиці 35

4. Екологічний рух	1.3	0.9	1.5	1.1	2.0	1.3	1.1	0.9	0.7	1.1
5. Громадська організація, фонд, асоціація	0.9	0.6	0.6	0.8	0.7	0.7	0.7	0.9	1.3	1.2
6. Нетрадиційна профспілка	3.3	1.0	1.4	1.5	0.3	0.4	0.5	0.2	0.4	0.2
7. Творча спілка	1.2	0.4	0.7	0.6	0.4	0.5	0.8	0.5	0.8	0.4
8. Спортивний клуб, товариство	3.2	2.7	2.7	2.8	2.0	2.1	1.9	1.8	2.4	3.0
9. Об'єднання за фахом	2.7	2.3	2.0	2.9	2.8	2.9	3.3	1.9	2.6	2.6
10. Студентське товариство, молодіжна організація	1.7	1.6	1.4	2.0	1.8	1.4	1.3	1.3	1.6	2.0
11. Релігійна організація, церковна громада	3.0	3.3	3.9	5.2	4.0	4.2	3.3	2.6	2.8	3.6
12. Об'єднання фермерів	0.7	0.2	0.3	0.7	0.9	0.4	0.7	0.3	0.5	0.4
13. Інша організація, об'єднання, рух	0.7	1.1	0.6	1.0	0.9	0.7	0.8	0.8	0.7	0.7
14. Не належу до жодної з громадських, політичних організацій чи рухів	82.2	86.7	86.6	82.9	83.9	83.8	83.7	83.6	83.3	83.6
Не відповіли	0.9	0.0	0.2	0.1	0.2	0.0	0.0	0.1	0.1	0.2

Джерело: Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг. — К., 2010. — С. 488.

Політичну апатію населення не долає навіть те, що та його частка, яка вважає, що в Україні є політичні партії та рухи, яким можна довірити владу, зросла протягом останніх п'ятнадцяти років від 12 % до майже 30 %³¹.

Суспільство у більшості своїй не прагне перебрати на себе не те що більшу, а й просто помітну частку державного суверенітету. У 2010 р. частка тих, хто вважає, що кілька сильних лідерів можуть зробити для країни більше, ніж усі закони та дискусії, становила 58,6 %³². З одного боку, це може вважатися симптомом невдоволення характером демократії в країні.

Таблиця 36

В якій мірі Ви задоволені чи не задоволені тим, як розвивається демократія в нашій країні?

	2010
1. Взагалі не задоволений	18,8
2. Скоріше не задоволений	31,4
3. Важко сказати, задоволений чи ні	31,2
4. Скоріше задоволений	16,4
5. Повністю задоволений	1,4
Не відповіли	0,7

Джерело: Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг. — К., 2010. — С. 491.

Тим більше, що 46,9 % громадян серед найважливіших засад для обстоювання своїх інтересів називають захищеність від зловживань влади; 27 % — свободу слова, поглядів та переконань; 26,3 % — можливість контролю громадян за рішеннями влади; нарешті, 74,2 % вимагають насамперед рівності усіх перед законом³³, тобто того, що не може бути забезпечене при недемократичному правлінні. В той же час, більшість (58,3 %) вважають, що саме Президент має бути головою уряду і приймати на себе всю відповідальність

³¹ Результати національних щорічних моніторингових опитувань 1992–2010 років. — С. 490.

³² Див.: Тищенко Ю., Горобчишина С. Громадянське суспільство в Україні та «політика ідентичності» / Ю. Тищенко, С. Горобчишина. — К., 2010. — С. 49.

³³ Там само. — С. 50.

за зовнішню та внутрішню політику³⁴. Українці дають значно вищу оцінку Президентам і демократичних країн, і країн з «керованою демократією», ніж керівникам своєї держави.

Таблиця 37

**Оцінка діяльності президентів.
Середній бал: шкала 1–10 балів**

	1998	2000	2002	2004	2005	2006	2008	2010
України	Л. Кучми			В. Ющенко			В. Януковича	
Середній бал	3,0	4,0	3,0	3,2	5,6	3,8	3,8	5,1
Росії	В. Путін						Д. Медведєв	
Середній бал	3,9	3,5	6,8	6,7	6,0	6,3	7,3	6,6
Білорусії	О. Лукашенко							
Середній бал	4,9	4,6	5,8	5,6	5,8	6,3	6,9	7,6
США	Б. Клінтон		Дж. Буша				Б. Обама	
Середній бал	7,6	7,6	6,1	4,5	5,0	4,8	5,3	6,2

Джерело: Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг. — К., 2010. — С. 493.

Політична апатичність, позитивні оцінки лідерів, схильних до авторитаризму, є тим більш дивними, що згідно з даними, отриманими в результаті дослідження суспільної думки населення України компанією Research & Branding Group у березні 2011 р., 40 % українців вважають себе в цілому вільними, а 26 % — не вільними; 34 % вважають себе як вільними, так і не вільними. При цьому 39 % опитаних сприймають українське суспільство і як вільне, і як не вільне³⁵. Низький рівень відчуття свободи українським населенням є не тільки показником недотримання щодо нього конституційних норм, безвідповідальності еліти, відсутності національного консенсусу з багатьох питань, а й свідченням суспільної нестабільності як чинника, котрий в одних ситуаціях опосередковано, а в інших прямо може спонукати десувенізацію країни.

³⁴ Українське суспільство 1992–2010: Соціологічний моніторинг. — С. 494.

³⁵ Ставлення українців до свободи і оцінка найбільш вільних країн. — Режим доступу: <http://rb.com.ua/ukr/projects/omnibus/7557/>.

Українська влада з одного боку демонструвала розуміння того, що її авторитет, її спроможність мобілізувати суспільство на захист суверенітету, буде визначатися її ставленням до громадянського суспільства. Схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2007 р. № 1035 Концепція сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства являє собою певний крок у напрямі зміцнення авторитету держави. Однак зміст її свідчить, що влада продовжує побоюватися зазіхань з боку громадянського суспільства на свій суверенітет і тому обмежила завдання Концепції, з тим щоб діяльність НУО не йшла далі формування громадянської культури суспільства — вивчення активної громадянської позиції, зокрема щодо участі у процесах формування та реалізації державної політики; усвідомлення громадськістю принципів співробітництва між органами виконавчої влади та інститутами; розвитку волонтерського руху, благодійництва і меценатства.

У Концепції влада утрималася від впровадження пропозицій, що містилися у резолюції Всеукраїнської конференції «Державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства. Нові пріоритети», яка відбулася у Києві 12–13 листопада 2007 р., тобто напередодні затвердження урядового документа³⁶.

Нинішній політичний режим, що формується в Україні, дає підстави вважати його ставлення до громадських організацій подвійним: з одного боку, декларується їх підтримка, з другого боку, не приховується критичне ставлення до тих його організацій, що можуть бути запідозрені у нелояльності до влади. Демократична риторика влади не підтверджується налагодженням рівноправного діалогу із суспільством. Основним каналом цього діалогу мають бути вільні засоби масової інформації. Протягом 2010 р. у рейтингу свободи слова міжнародної організації «Репортери без кордонів» Україна знизилась на 42 позиції і зайняла 131-е місце — наступне після Іраку³⁷.

Успіх або невдача у трансформації та модернізації країни зазвичай зумовлені незмінністю стратегії розвитку і наполегливістю у її здійсненні. Названа умова є іманентним чинником, що стимулює всередині влади уявлення про національний суверенітет як максимальне домінування держави над

³⁶ Див.: *Лациба М., Вінніков О., Сідельнік Л., Український Д.* Пріоритети розвитку громадянського суспільства в Україні / М. Лациба, О. Вінніков, Л. Сідельнік. — К., 2008. — С. 163.

³⁷ За Януковича свобода слова в Україні опинилася на рівні Іраку // [Електронний ресурс: // <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1296738799>].

суспільством заради реалізації задекларованої політичної лінії. Підпорядкування усієї країни, у т. ч. добровільних неурядових об'єднань громадян, цілям владної політики неминує робить суспільство переважно або навіть повністю «політичним» за рахунок послаблення громадянської компоненти. Досягнута у такий спосіб «єдність» країни і суверенність влади можуть бути хіба що позірними. Увільнена від контролю з боку незалежних НУО, а також обраних органів народного представництва бюрократія неминує підміняє загальнонаціональні інтереси власними, в результаті чого національний суверенітет перетворюється на владне свавілля.

4. ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУВЕРЕНІТЕТУ

4.1. Піднесення якості влади як засіб зміцнення національного суверенітету України

Реалізацію національного суверенітету покладено на державу. Для досягнення успіху на цьому шляху вона має насамперед позбутися тоталітарної свідомості і політичної культури, відмовитися від недемократичної поведінки, яка провокує розчарування народу у суверенному статусі своєї країни. Зміна державною владою своїх якісних властивостей повинна проявитися усуненням нелегальних, неформальних каналів реалізації групових інтересів, таких як хабарництво, силовий тиск, здобуття політичної ренти. Державній владі належить докласти рішучих зусиль для подолання вітчизняного неокорпоративізму з його претензією на монопольне представництво інтересів усього суспільства і схильністю до примітивних політичних обгородок, перейти до різноманітних форм відстоювання спільних, суспільно значимих інтересів через громадську кооперацію, співучасть, консенсус, компроміс, довіру.

Піднесення авторитету держави як умови суспільної легітимації національної суверенності може бути успішним за обов'язкового дотримання нею таких принципів, як:

- визнання прав людини як найвищої соціальної цінності, забезпечення якої має розглядатися як головна функція держави;

- втілення соціальної справедливості через створення відповідного законодавства й механізмів його впровадження;

- соціальна спрямованість держави, орієнтація державної політики та управління на створення гідного життя та вільного розвитку людини;

- панування права і закону, в тому числі у питаннях суверенності особи, поваги її гідності, свободи конкуренції, економічного і політичного плюралізму;

- максимально можливе обмеження державного втручання в економічне і соціокультурне життя громадян.

Мінімізація тиску держави на суспільство, з одного боку, звужить ареал її суверенності, але, з іншого боку, компенсує це звуження якісними характеристиками — зміцненням суверенності за рахунок національної інтегрованості.

Інша важлива задача влади — перехід від формалізованого до класичного конституціонізму, практичне втілення ідеї конституційного порядку, який

ґрунтується на балансі інтересів наявних суспільно-політичних сегментів. Йдеться про раціоналізацію державно-політичного розвитку на основі вирішення таких першочергових задач:

- забезпечення конституційної реформи і розробка та прийняття Закону України про внесення змін до Конституції України, яка б мала найвищий рівень легітимності;

- досягнення національної згоди шляхом остаточного визначення характеру державного устрою, критеріїв свободи, справедливості і солідарності, мінімального соціального пакету, форми політичної відповідальності тощо;

- забезпечення чіткого виконання правових приписів шляхом подолання гіпертрофованого прагнення держави до нормативно-правової формалізації усіх сфер суспільного життя, в усуненні розриву між позитивним і природним правом, у відокремленні категорії права від категорії владних повноважень: тобто бюрократія повинна обслуговувати існуючий порядок, а не свавільно творити його;

- удосконалення правових механізмів реалізації прав і свобод людини та громадянина та створення системи ефективних гарантій цих прав;

- запровадження реальних конституційно-правових механізмів реалізації народного суверенітету шляхом чіткого конституційного закріплення предмета всеукраїнського референдуму та удосконалення порядку ініціювання проведення всеукраїнського референдуму громадянами України;

- забезпечення функції пропорційної виборчої системи бути засобом адекватного представництва електоральних сегментів суспільства в органах влади;

- переформатування системи стримувань і противаг між законодавчою, виконавчою, судовою гілками влади та главою держави з метою унеможливлення в подальшому нових конституційних конфліктів;

- запровадження інститутів громадського контролю за діяльністю органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні;

- оптимізація системи місцевого самоврядування в Україні та забезпечення дієвих механізмів реалізації права територіальних громад самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України;

- піднесення якості державного управління шляхом заохочення конкуренції у середовищі державних службовців, їх рекрутування на основі професіоналізму і особистих якостей;

- забезпечення стабільності та прогнозованості відносин між центральними і місцевими органами виконавчої влади щодо розвитку територій, децентралізація та розмежування повноважень між центральними і місцевими

органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування щодо надання публічних послуг, розширення прав і посилення відповідальності цих органів за розв'язання соціально-економічних проблем розвитку регіонів, запровадження прозорого механізму контролю, у тому числі громадського, на кожному рівні управління; чітке розмежування функцій між центральними, регіональними і місцевими органами влади стосовно питань бюджету, власності, державної влади та механізму надання суспільних послуг; створення правових, економічних та організаційних умов для ефективної реалізації завдань і функцій місцевого самоврядування.

— максимальне наближення держави до потреб людей, підвищення довіри населення до її діяльності;

— подолання самоусунення держави від відповідальності за долю і якість ринкових перетворень;

— оптимальне використання інструментів соціально-ринкової економіки, в якій держава виступає ініціатором гармонізації соціальних процесів;

— утвердження обов'язку для всіх владних структур підпорядковувати свою діяльність загальнодержавному інтересу, задоволенню соціальних потреб населення, підтриманню в суспільстві спокою і соціального миру;

— подолання непередбачуваності, непослідовності і ненадійності владних рішень, нігілістичного ігнорування закону представниками державної влади¹.

Авторитет державної влади має підтверджуватися її відданістю суспільній моралі, наданням пріоритетності таким цементуючим політичну систему і зміцнюючим національний суверенітет цінностям, як справедливість, відповідальність, незалежність, свобода, солідарність, довіра.

Засобами оновлення влади мають стати громадянське сумління, почуття відповідальності, громадська і політична активність населення, які мають не тільки виростати «знизу», а також і заохочуватися «згори».

Подальша доля національного суверенітету значною мірою визначатиметься подоланням політико-правової еkleктики, таких її проявів, як невизначеність щодо напрямів системного вдосконалення українського суспільства та державотворчої моделі, псевдо-лібералізм, невинуватене самоусунення держави від своїх регулятивних функцій у сфері економіки, його соціальна байдужість².

¹ *Іжа М. М.* Система регіонального управління: світовий досвід і Україна: Монографія / М. М. Іжа. — Одеса, 2011. — С. 5; *Горбатенко В. П.* Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть. Монографія / В. П. Горбатенко. — К., 1999. — С. 134–155.

² *Катаєв С. Л.* Сучасне українське суспільство / С. Л. Катаєв. — К., 2006. — С. 5–8.

Вагома роль у забезпеченні внутрішньої сторони національного суверенітету і надалі належатиме адміністративному праву України. Ця правова галузь за своїм призначенням має бути спрямована на забезпечення прав і свобод людини в усіх сферах її взаємодії з органами виконавчої влади, посадовими особами, на суттєвій зміні змісту адміністративно-правового статусу людини, на закріплення в законі не тільки природних, загальноновизнаних прав і свобод, які є невід'ємною частиною правового становища громадян, а й на створення реального механізму реалізації цих прав і свобод³.

Від держави вимагається наближення адміністративного права до його європейського розуміння, яке полягає у відмові від державоцентристської ідеології, за якою людина сприймається як «підвладний об'єкт», інтереси якого підпорядковані інтересам держави, і, відповідно, у переході до людиноцентристської ідеології.

У новій адміністративно-правовій доктрині має бути приділено окрему увагу публічно-сервісним відносинам, які часто виходять за межі суто управлінських і проявляються у взаємодії між суб'єктами публічної адміністрації і приватними (фізичними і юридичними) особами.

У процесі політичної модернізації має бути проведена оптимізація інститутів політичної сфери, яка передбачає формування розгалуженої мережі соціально-економічних, політичних та інших структурних елементів сучасного суспільства, спрямованих на забезпечення стабільності й соціального порядку. Інституціоналізація як один із важливих критеріїв успіху політичної модернізації не може мати кількісно-формального характеру, її рівень визначатиметься якісними показниками — здатністю вдосконалених чи новоутворених структур до адаптації до нових умов, ступенем їхньої складності, рівнем автономності (самостійності) щодо соціальних груп або інших інститутів, взаємною узгодженістю суспільно-політичної діяльності.

Нейтралізація внутрішньодержавних чинників, які негативно впливають на національний суверенітет, потребує таких кроків у сфері державного управління:

— здійснити інвентаризацію всіх раніше затверджених загальнодержавних програм, визначити їх спільну мету, виділити основну спрямованість, головний стрижень, і спираючись на ті, що зберегли актуальність, звести в цілісну збалансовану систему;

³ Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / За заг. ред. В. Б. Авер'янова. — К.: Факт, 2003. — 384 с.

— усунути негативні чинники, що заважають формуванню майбутнього країни засобами соціального і політичного прогнозування, як підпорядкування державної стратегії потребам правлячої еліти, байдужість до латентних загроз суверенітетові держави та стабільному функціонуванню її інститутів;

— забезпечити інноваційний розвиток країни на основі використання результатів наукових досліджень і науково-технічних розробок, і не лише у сфері виробництва, а буквально у всіх сферах функціонування суспільства, у т. ч. тих, що стосуються способу життя людини і соціуму;

— розробити і втілити програму інноваційного розвитку країни;

— кратне збільшити частки бюджету, що виділяється на науково-технічний розвиток;

— запровадити механізми стимулювання виробництва конкурентоспроможної, наукоємної продукції;

— законодавче закріплення основи державної політики в різних сферах внутрішнього життя, які співвідносилися б з реальними можливостями держави.

Є усі підстави припустити, що науково-технічна і технологічна модернізація України здійснюватиметься через канали транснаціональних корпорацій, які можуть бути рушіями як економічного та культурного оновлення, так і неокolonіальної експлуатації національних природних і людських ресурсів. Здатність влади стимулювати позитивний потенціал ТНК і нейтралізувати потенціал шкідливий визначатиметься її морально-ціннісними пріоритетами, насамперед здатністю протистояти корупційним спокусам, які є одним з найчастіше використаних механізмів утвердження світовими корпораціями каналів свого політичного впливу у країнах прикладання капіталу. Подолання корупції важливе і з протилежного боку — як усунення однієї з перешкод для залучення іноземних інвестицій. Морально-ціннісне обличчя влади залежатиме від кадрової політики, основу якої мають становити як ретельна перевірка державних службовців при прийомі на роботу, так і повсякденний контроль за їх роботою з метою запобігання корупційним спокусам. Друга складова кадрової роботи має відбуватися у рідчизні антикорупційної стратегії, затвердженої Указом Президента України 21 жовтня 2011 р.

Реалізацію стратегії необхідно здійснювати поєднанням антикорупційної юстиції з формуванням антикорупційної культури суспільства. Першочерговими заходами в рамках вдосконалення антикорупційної юстиції мають бути:

— створення у Міністерстві юстиції України структури із науково-експертного забезпечення протидії корупції, у т. ч. для проведення антикорупційних експертиз нормативно-правових актів;

4. ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУВЕРЕНІТЕТУ

- розвиток в рамках правової науки політичної кримінології;
- створення спеціальної системи органів антикорупційної юстиції;
- розширення кола засобів протидії корупції;
- відмова від критерію «державної доцільності» в оцінці діяльності державних службовців на предмет присутності в ній корупційної складової;
- запровадження у Кримінальний кодекс України положень щодо політичної корупції.

В рамках формування антикорупційної культури населення в Інституті держави і права ім. В. М. Корецького НАН України розробляється відповідна програма на основі вивчення зарубіжного досвіду.

Оздоровлення морального клімату в органах державної влади та управління має стати одним із чинників їх забезпечення від політичного впливу ТНК, постановки їхньої діяльності у спеціальні правові рамки. На шляху оптимізації діяльності ТНК в Україні мають бути здійснені, на думку експертів⁴, такі заходи:

- створення умов для заохочення діяльності ТНК у нашій країні (покращення інвестиційного клімату, правові гарантії тощо);
- прийняття закону про державне регулювання діяльності ТНК в Україні;
- спрощення процедури створення вільних економічних зон і посилення податкового контролю за ними;
- організація моніторингу та аналізу наслідків, у т. ч. політичних і соціальних, діяльності ТНК в регіонах України.

Посилення регулятивної функції державної влади та управління стосовно ТНК у сукупності з декорупційними заходами дозволило б стимулювати іноземних інвесторів до ширшого запровадження енергозберігаючих технологій і тим самим зменшити загрозу національному суверенітету, яка може виникнути в ситуації залежності економіки країни від зовнішніх джерел енергопостачання. Однак такий чинник забезпечення суверенності може перетворитися на чинник протилежного порядку — на залежність від власників енергозберігаючих технологій. Для запобігання такій ситуації органам державної влади та управління належить вжити заходів до повного виконання Енергетичної стратегії України на період до 2030 року, схваленої Кабінетом Міністрів України у 2006 р. Крім того, владі доцільно звернути увагу

⁴ Яковенко Ю. Н., Сичова Т. І. Вплив транснаціональних корпорацій на економічний розвиток України // Научный вестник Донецкой государственной машиностроительной академии. — 2009. — № 2. — С. 301, 302; Киришун Л. В. Вдосконалення інституційних механізмів регулювання іноземних інвестицій транснаціональних корпорацій в Україні // [Електронний ресурс: http://www.nbu.gov.ua/Portal/Soc_Jum/En/ETEI/2008_5_13birnuk_08_1_198pdf].

на рекомендації експертів⁵ щодо зменшення залежності України від імпорту природного газу, а саме:

- встановлення дієвого обліку і контролю за використанням енергоносіїв;
- стимулювання енергозаощадливості;
- створення правових засад енергозбереження і збільшення його фінансування;
- збільшення власного видобутку природного газу;
- зменшення енергоспоживання;
- вдосконалення системи управління паливно-енергетичним комплексом;
- розвиток альтернативної енергетики.

Серед перелічених напрямів особливий наголос має бути зроблено на зменшення енергоспоживання завдяки таким засобам:

- збільшення фінансування проектів енерго-ефективності;
- збільшення фінансування досліджень у галузі відновлюваних джерел енергії;
- налагодження промислового видобутку шахтного газу;
- диверсифікація джерел і маршрутів імпорту природного газу, участь у реалізації проекту Транскаспійського газопроводу;
- заохочення європейських компаній до використання українських газосховищ.

Глобалізація міжнародних економічних відносин ставить Україну перед неминучою необхідністю координувати свої кроки з економічними партнерами і в разі необхідності йти по відношенню до них на певні поступки. За таких обставин якість та ефективність державної влади та управління буде оцінюватися суспільством за їх спроможністю у такий спосіб організувати співпрацю із зовнішніми акторами, щоб вона зміцнювала економічний потенціал національного суверенітету, а згода на обмеження його обсягу заради економічної доцільності не мала своїм наслідком втрату незалежності країни.

4.2. Шляхи і засоби зміцнення внутрішньої складової національного суверенітету

Невідкладним завданням держави із зміцнення внутрішньої складової національного суверенітету залишається усунення розбіжності між конституційно визначеним балансом між суверенністю держави і суверенністю

⁵ *Бабанін О.* Щодо зменшення залежності України від імпорту природного газу // Електронний ресурс: <http://old.niss.gov.ua/monitor/oktober 08/5/htm>].

суспільства та реальною практикою звуження суверенітету народу на користь влади. Державній владі необхідно вжити заходів, якими вона, в першу чергу, підтвердила б свою цілісність і функціональність як гаранта конституційного правопорядку, у т. ч. у тій його частині, яка стосується суверенності народу. До числа таких заходів відносяться:

- здійснення конституційної реформи, яка б спиралася на авторитет громадськості, експертного середовища і на всенародне схвалення;

- забезпечення участі суспільства у прийнятті важливих для країни рішень як плебісцитарно, так і через свої представницькі організації, зміна з цією метою норм чинного від 1991 року Закону «Про всеукраїнський та місцевий референдуми»;

- втілення у політичну і правову практику України рекомендацій Ради за демократичні вибори та Венеціанської комісії⁶, зокрема щодо предметної та процедурної придатності питань, що виносяться на референдум: дотримання принципу ієрархії норм (текст має узгоджуватися з нормативно-правовими актами вищого рівня), він не може суперечити міжнародному праву чи статутним принципам Ради Європи (демократія, права людини, верховенство права), тексти, які виносяться на конституційний референдум, повинні бути сформульовані за своїм змістом у межах (як внутрішніх, так і зовнішніх) конституційної реформи;

- дотримання виконавчою владою позиції нейтральності при проведенні референдумів, що є одним із засобів забезпечення можливості виборцям вільно формувати свою волю, а також забезпечення рівності їхніх прав.

Інше завдання влади — здобути моральну і політичну підтримку громадян щодо запропонованої нею стратегії. Вирішити цю проблему державна влада може наступними кроками:

- подолати тенденцію свого упередженого ставлення до інститутів громадянського суспільства;

- втілити в повному обсязі пропозиції конференції «Державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства» (2007 р.), зокрема у частині запровадження механізмів інформаційної прозорості діяльності органів державної влади, а також встановлення принципів її взаємодії з інститутами громадянського суспільства, зокрема рівних можливостей, взаємної відповідальності і відкритості, невтручання влади у діяльність НУО, формальної регламентації і форми взаємодії влади та інститутів громадянського суспільства;

⁶ Електронний ресурс: <http://assembly.coe.int//main.asp?link=http://assembly.coe.int/documents/adoptedtext/TA97/ERES1121.HTM>.

— усунути з чинного Закону «Про об'єднання громадян», ухваленого ще у 1992 р., числені норми, що суперечать міжнародній Конвенції про захист основоположних свобод і прав людини⁷. Протягом принаймні останніх шести років підготовка законопроекту, що регулював би утворення та діяльність громадських організацій відповідно до законодавства Європейського Союзу, визнавалася одним із завдань співпраці України з Радою Європи та Європейського Союзу. Групою народних депутатів України на розгляд Верховної Ради України було внесено проект Закону України «Про громадські організації» № 7262-1, якого було ухвалено у першому читанні 17 травня 2011 року. Правлячій політичній силі доцільно забезпечити його остаточне схвалення;

— для посилення позитивних тенденцій щодо законодавчого врегулювання діяльності громадських організацій відповідно до міжнародних стандартів, правлячій політичній еліті необхідно відмовитися від спроб обмежити міжнародну діяльність українських громадських організацій, їх фінансування із закордонних джерел, а також не допускати риторики, спрямованої проти НУО, у т. ч. міжнародних;

— посилити нормативно-правове забезпечення участі громадськості, інститутів громадянського суспільстві у прийнятті державних рішень, здійсненні функцій громадського контролю над діяльністю органів виконавчої влади. Постанова Кабінету Міністрів «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» № 996 від 3 листопада 2010 року передбачає створення громадських рад при міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністраціях, які повинні були функціонувати як постійно діючі колегіальні виборні консультативно-дорадчі органи, утворені для забезпечення участі громадян в управлінні державними справами, здійснення громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади, налагодження ефективної взаємодії зазначених органів з громадськістю, врахування громадської думки під час формування та реалізації державної політики⁸. Зазначена Постанова потребує певного коригування у бік конкретизації механізмів ефективної участі громадськості в прийнятті державних рішень.

Невідкладним завданням є також покращання ідентифікаційного обличчя України, усунення хибних уявлень про неї у зовнішньому світі, які

⁷ Електронний ресурс: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004.

⁸ Електронний ресурс: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=996-2010-%EF>.

спонукають індиферентність до її міжнародної легітимності. Подолання цієї проблеми потребує комплексних зусиль по всіх каналах духовного впливу на громадян.

Однією з визначальних у цьому плані сфер є культурно-мистецький комплекс — література, кіномистецтво, українська музика, в тому числі естрадна, театр, масове чи популярне мистецтво тощо.

Утвердження державного суверенітету засобами культури й мистецтва в умовах глобалізації потребує формування новітньої парадигми культурного менеджменту, запровадження сучасних управлінських технологій в організацію української культури і забезпечення її конкурентноздатності. Централізоване державне стимулювання культурного процесу у взаємодії з громадським самоуправлінням творчих спілок і мистецьких угруповань, аналіз і моніторинг стану культурно-мистецьких галузей, розробка пакетів практичних рекомендацій щодо раціональних ринкових, організаційних, юридичних та ін. форм культурного менеджменту, зокрема фінансування та реклами національного продукту, системи культурних пріоритетів, авторського права та ін. покликані сприяти подоланню стихійності українського культурного процесу і формування системи сучасних конкурентноздатних культурних індустрій. Для досягнення цієї мети мають бути здійснені такі заходи:

- вироблення та реалізація національної культурної стратегії, спрямованої на створення конкурентоспроможного національного культурного продукту;

- створення потужних мистецьких центрів та агенцій;

- диверсифікація фінансування культурних індустрій при збереженні державного протекціонізму;

- стимулювання вітчизняного бізнесу до пріоритетної спонсорської підтримки національної культури;

- створення розгалуженої інфраструктури культурного ринку України, забезпечення його конкурентноздатним національним продуктом і вихід на європейський та світовий ринки;

- збереження ідентичності української культурної традиції в усіх жанрах і формах мистецтва, здійснення державної маркетингової стратегії у сфері культури, спрямованої на досягнення національним культурним продуктом частки в розмірі 70 % внутрішнього ринку культурної продукції; недопущення зниження квот на український теле- та радіопродукт;

- впровадження системи пільг для виробника національного культурного продукту;

— активізація інноваційного процесу в мистецтві у вигляді нових естетичних систем, стилів, жанрів, естетик, мистецьких технік;

— сприяння культурній самореалізації регіонів в загальнонаціональному контексті, заохочення міжрегіонального культурного обміну;

— утвердження культурних амбіцій України через державну підтримку національних культурно-мистецьких проектів за рубежем.

Національна ідентичність України оцінюватиметься світом за рівнем освіченості і загальної культури її населення, за рівнем підготовки її фахівців, що вимагає, крім збільшення бюджетних витрат на освіту, таких кроків:

— розробка теоретико-методологічного обґрунтування і проектно-програмного забезпечення перманентної модернізації структури і змісту національної системи освіти;

— розробка державних освітніх стандартів із соціально-гуманітарних дисциплін у відповідності з рівнями освіти;

— розробка методичних і теоретичних основ і науково-методичного забезпечення громадянського і сімейного виховання учнів і студентів в умовах реалізації механізмів самоорганізації (школа-сім'я, суспільні організації, засоби масової інформації);

— розробка комплексної програми науково-методичного забезпечення навчально-виховного процесу в системі середньої та середньої спеціальної освіти «Викладання соціально-гуманітарних дисциплін: навчально-методичні комплекси»;

— курс на соціальну орієнтацію навчального процесу у школах та ВНЗ;

— перегляд практики держзамовлення в освіті «всліпу», коли ВНЗ готують кадри, котрі у переважній більшості будуть працевлаштовуватися не за своїм фахом; постійний моніторинг попиту і пропозиції на ринку праці з урахуванням середньострокових і довгострокових перспектив;

— забезпечення мобільності професійної вищої освіти шляхом зміцнення зв'язків між ВНЗ та підприємствами; відродження професійно-технічної освіти;

— викриття і ліквідація підпільних центрів з виготовлення та продажу фіктивних дипломів про вищу освіту і масової системи з торгівлі студентськими курсовими, дипломними та контрольними роботами;

— забезпечення постійного процесу підвищення кваліфікації вчителів та викладачів з урахуванням поточних реалій;

— заохочення «безперервної» («довічної») освіти і самоосвіти за досвідом Скандинавських країн та США.

Проблема формування спільної національної свідомості громадян ускладнюється нерозвиненістю інформаційно-комунікативної сфери суспільства як каналу обміну суспільними думками, що вимагає таких невідкладних кроків:

- створити оптимальні умови для національного виробництва й використання інформаційних ресурсів в інтересах розвитку українського суспільства на основі техніко-технологічного, організаційно-методичного, наукового забезпечення ефективності їх використання;

- сформувати загальнодержавну Програму переходу України до інформаційного суспільства і сприяти організації і розгортанню широкої суспільно-політичної пропагандистської підтримки цього процесу;

- розробити Концепцію нормативно-правового переходу, що є основою державного впливу на цей процес, яка повинна визначати основні напрямки і задачі удосконалення існуючої системи інформаційного законодавства;

- розробити програмно-технічний комплекс національної комп'ютерної мережі при широкомасштабній інформаційній підтримці у проведенні ідеологічної роботи інформаційно-консультативних груп органів державного управління, державних і суспільних організацій;

- забезпечити пріоритетний розвиток існуючих і створення нових спеціалізованих мережних структур і технологій, побудованих на основі міжнародних стандартів;

- організувати ефективну роботу по широкому використанню ресурсів глобального інформаційного простору для збагачення вітчизняних інформаційних ресурсів, задоволення потреб вітчизняних користувачів;

- досягти ефективного представлення національних інформаційних ресурсів у міжнародних інформаційних обмінах;

- підвищити рівень доступу населення України до інфокомунікаційних технологій і досягти у цій сфері рівня найрозвиненіших країн світу;

- внести зміни до законодавства щодо створення пільгових умов для розвитку вітчизняного інформаційного простору;

- забезпечити доступ до інформаційної компетенції у межах досяжності для всього населення України;

- забезпечити підключення до інформаційних систем навчальних закладів всіх рівнів, науково-дослідних центрів, бібліотек, закладів культури, охорони здоров'я, державних установ, структур місцевого самоврядування, забезпечити їх Web-сайтами і адресами електронної пошти;

- внести зміни в програми шкіл та вищих навчальних закладів з метою ознайомлення із проблемами, що визначені інформаційним суспільством і його національними особливостями;

— розробити теорію і методику становлення і розвитку інформаційної культури особистості в умовах безперервної освіти;

— досягти повномасштабного використання власного інформаційного простору для організації загальнонаціональних дискусій з ключових питань минулого і сучасного країни, перспектив її розвитку, її внутрішньої і зовнішньої політики;

— посилити юридичну та суспільну відповідальність ЗМІ за забруднення культурного, морального та інтелектуального простору України, за недотримання культури толерантності.

Вдосконалення організаційної діяльності, пов'язаної з процесом оновлення важливих для розвитку суспільства ресурсів інформації, потребує таких кроків:

— підтримка державою наукових, науково-прикладних досліджень у сфері вітчизняного інформаційного виробництва, збереження і використання суверенних масивів інформації, обладнання центрів збереження інформаційних ресурсів необхідним устаткуванням для довгострокового зберігання електронної інформації;

— підвищення ефективності використання національних інформаційних ресурсів у суспільному розвитку шляхом кооперації центрів зберігання інформації, міжбібліотечної координації;

— впровадженню сучасних форм інформаційних обмінів на основі комп'ютерних технологій, зокрема, дистантних форм інформаційного обслуговування (особливо електронними інформаційними ресурсами) всіх категорій користувачів;

— посилення уваги до підготовки кадрів інформаційних працівників;

— підвищення ефективності громадського контролю за трансформаційними процесами у доменній зоні .UA, посилення впливу на ці процеси української держави, активізація механізмів прийняття необхідних для розвитку домена рішень українських регістраторів доменних імен; ліквідація наявного відставання у формуванні національного кириличного домена на основі вітчизняної нормативної бази та існуючих міжнародних стандартів, упровадження нових сучасних технологій для розвитку доменного простору України, здійснення заходів для боротьби з його забрудненням неякісною, спамовою інформацією;

— прискорити процес оцифрування інформаційних ресурсів у бібліотечних, архівних та інших установах, впровадження електронних інформаційних технологій в центрах акумуляції інформаційних ресурсів, полегшення доступу в зв'язку з цим до інформації всім категоріям користувачів;

— провести правову регламентацію усього комплексу питань, пов'язаних із використанням суверенних інформаційних ресурсів на внутрішньому інформаційному ринку, що формується в Україні, а також на міжнародних ринках інформації.

Спільні зусилля уряду та неурядових організацій мають бути спрямовані на утвердження у свідомості людей ідеї свого громадянства як основоположної ознаки національної ідентичності, негативного ставлення до подвійного громадянства як прояву неповної лояльності до своєї держави і своєї нації.

Інше завдання — стимулювання у свідомості громадян настанови на сприйняття суверенітету як неминущої цінності. Заходи такого роду мають здійснюватися по таких напрямках:

— правовий захист положень Конституції щодо суверенності України та Декларації про державний суверенітет України від спроб поставити їх під сумнів, як і від закликів відмовитися від них;

— глорифікація усіх етапів руху України до незалежності;

— відокремлення народної участі у національно-визвольному русі від помилок його лідерів;

— виховання у свідомості громадян нерозривної асоціації між національною незалежністю та особистою гідністю;

— пропаганда економічних досягнень, здобутих Україною та іншими країнами, які пройшли шлях незалежності;

— пропаганда позаекономічних досягнень України, якими утверджується її авторитет у світі — наукових, мистецьких, спортивних тощо;

— формування у свідомості громадян взаємозалежності між демократією і суверенним статусом своєї країни, між демократією і соціальними перспективами;

— поширення знання про залежність між сучасними проблемами і несувєренним статусом України в минулому.

Необхідно запобігти тому, щоб меркантильні мотиви у ставленні до національного суверенітету, породжені загальною ринковою атмосферою, не взяли гору над ідеєю національної суверенності як форми історичного самовираження і самоутвердження української нації.

4.3. Стратегія геополітичного та гео економічного забезпечення національного суверенітету України

Загальне сприятливе ставлення до України з боку міжнародного оточення не дає державній владі право відмовлятися від припущень про вірогідність збройної агресії проти України у намірі знищити її суверенітет. Відповідно, геополітична стратегія держави повинна виходити із вибору між одноосібним та колективним захистом національного суверенітету.

Стан Збройних сил України не дозволяє їм наодинці виконувати своє головне завдання — забезпечити фізичне збереження і самої себе, і своїх громадян. В разі остаточної відмови від участі у воєнно-політичних об'єднаннях, суверенітет України може залишитися незахищеним, якщо нинішня сприятлива зовнішньополітична атмосфера зміниться на кардинально протилежну. Але і відмова від нейтрального статусу, розрахунки на колективну оборону не увільнили б Україну від задачі зміцнення своїх Збройних сил. Тим більше, що у будь-яких воєнно-політичних об'єднаннях обсяг збереженого суверенітету перебуватиме у прямій залежності від внеску країни у колективну безпеку.

Вирішення проблеми зміцнення Збройних сил України як безпосереднього інструменту захисту національного суверенітету від збройних зазіхань на нього потребує таких кроків:

1) неухильна послідовність правлячих політичних сил у доктринальних питаннях воєнної безпеки, остаточна відмова від подвійної воєнно-політичної орієнтації;

2) повна відмова від використання воєнно-доктринальних питань в політичних та економічних інтересах корпоративних груп, яке веде до їх залежності від зовнішніх суб'єктів;

3) оптимізація фінансування збройних сил, завершення їх реформування відповідно до обраної геостратегії та наявних зовнішніх гарантій національної безпеки;

4) реформування ВПК до рівня здатності забезпечувати вітчизняні Збройні сили основними видами необхідних їм озброєнь, здійснити першочергові кроки, на які вказує експертне середовище:

— піднести питання розвитку ВПК від рівня виконавця (спецекспортера) до рівня політичного керівництва держави;

— зосередити управління ВПК у руках спеціалізованого державного органу;

— завершити роботу з аналізу залишеного від радянських часів науково-конструкторського потенціалу ВПК і визначення шляхів його використання для виведення оборонних технологій на новий рівень;

— забезпечити інформаційну і дипломатичну підтримку військово-технічного співробітництва з іншими країнами.

Поруч із зміцненням національних Збройних сил України належить визначитися з вибором оптимальної моделі реалізації своїх національних інтересів при максимальному збереженні своєї суверенності, керуючись при цьому такими міркуваннями:

- забезпеченість країни енергоносіями та природними ресурсами;
- доступ до енерго- та ресурсозберігаючих інноваційних технологій;
- доступ до міжнародних комунікацій та світових ринків;
- збереження недоторканості кордонів та територіальної цілісності країни;
- надійність союзників;
- рівність учасників об'єднання у визначенні обсягів їх суверенності.

Найповніший обсяг національного суверенітету зберігається за *«ізоляціоністської» моделі*, яка передбачає дистанціювання від геополітичних центрів. «Ізоляціоністська» модель суттєво зменшує зовнішній вплив на внутрішньополітичну ситуацію в країні, сприяє внутрішній соціальній і політичній стабільності. Для України ізоляціонізм, або автаркія, міг би стати чинником інтеграції її східної і західної частин, але тільки за умови самодостатньої економіки, закритого ринку, наявності відповідних природних ресурсів та консолідованості нації. За відсутності таких умов та наявності внутрішньополітичної боротьби за владу, кожна з політичних сил буде спиратись на зовнішньополітичний ресурс, в якості якого для одних політичних сил буде виступати Росія, для інших — Захід. Відтак ізоляціонізм не спроможний зняти з України прокляття «буферної зони» і завадити зовнішньому втручанням у внутрішні справи України.

Традиційним закріпленням *«ізоляціоністської» моделі* у сфері безпеки є набуття країною позаблокового чи навіть нейтрального статусу, де останній розглядається як засіб стримування зовнішньоекономічної експансії або геополітичного домінування сусідньої країни чи групи країн. Потреба в нейтралітеті може бути умотивована як політичними, так і економічними інтересами провідних політичних сил або правлячої верхівки. В нейтралітеті їх приваблює можливість ізоляції від зовнішніх впливів. Нейтральний статус може використовуватися заради виходу зі сфери домінування сильнішої держави або заради послаблення її політичного тиску. Однак гарантії безпеки, що надаються нейтральним статусом, є досить умовними і ненадійними, оскільки залежать від позиції міжнародного середовища. Нейтралітет може бути не тільки засобом виходу зі сфери впливу іншої держави, а й перепорою інтеграційним процесам, оскільки унеможливорює приєднання до

воєнно-політичних альянсів чи політичних утворень на кшталт ЄС, що мають оборонну та безпекову складову.

«Ізоляціоністська» модель не вирішує проблеми цивілізаційного вибору та цивілізаційного розвитку України. Навпаки, вона консервує нинішній стан і може бути тільки перехідною та тимчасовою. Це модель відкладеного та невизначеного майбутнього розвитку України. Така модель зробила б Україну цілком залежною від кон'юнктури та мінливості міжнародної ситуації, пасивним об'єктом відносин між Росією та Заходом, розвитком яких визначатиметься ступінь національної суверенності України.

Іншим варіантом збереження національного суверенітету без зменшення його обсягу могла б бути *модель «балансування між Сходом і Заходом»*, або *«політика рівновіддаленості»*. Така модель має сенс в умовах, коли ані Схід, ані Захід не прагнуть до експансії чи захоплення «буферної зони», коли між ними немає конфронтації чи суперництва, але в той же час відсутня і кооперація. Ця модель приносить продуктивні результати в ситуації, коли між Сходом і Заходом існують відносини партнерства чи співробітництва. В умовах конфронтації чи, навпаки, інтеграції двох полюсів, політика балансування стає малопроductивною з точки зору зміцнення ресурсу національної суверенності.

З позицій реального суверенітету Україні доцільно увійти до такої міжнародної системи, де вона стала б якщо не регулятивним елементом, то настільки важливим, що ослаблення її суверенності було б загрозою не лише їй самій, а й кожному з учасників об'єднання.

За нинішньої ситуації уявляються можливими дві моделі забезпечення національного суверенітету України на умовах зменшення його обсягу — «дезінтеграційна», та «інтеграційна».

«Дезінтеграційна» модель. Втіленням цієї моделі є політика «двовекторної інтеграції», коли країна інтегрується одночасно у два протилежні боки та у два конкуруючі світи. Останньою модифікацією цієї політики є так звана «рівнонаближена інтеграція». З першого погляду ця модель видається продуктивною, оскільки вона знімає внутрішнє протиріччя між східними і західними регіонами України з їх різновекторною геополітичною орієнтацією, та протиріччя, що виникає у стосунках з Росією у зв'язку з курсом України на інтеграцію в євроспільноту. Навпаки, інтеграція в Росію ускладнює відносини України із Заходом. В умовах суперництва за Україну між Сходом і Заходом наслідком втілення такої моделі може стати розкол України принаймні на дві частини з протилежними векторами інтеграції.

Варіантом «дезінтеграційної» моделі може бути «подвійна асиметрична інтеграція», що її пропонує теперішня влада в Україні. Вона передбачає

одностороннє входження в структури більш потужного суб'єкта відносин, наближення до його якості не в цілому, а окремими сегментами та за окремими стандартами і вимогами. Так, в Законі України «Про засади зовнішньої і внутрішньої політики» зазначається, що «забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі є однією із засад зовнішньої політики України». Проте в Коаліційній угоді Партії регіонів про створення коаліції «Стабільність і реформи» зовнішньополітичні акценти ставляться інакше — «поглиблене економічне співробітництво з Європейським Союзом та економічна інтеграція на пострадянському просторі на засадах національних інтересів України та принципах СОТ». Тобто передбачається подвійна асиметрична інтеграція України одночасно як в ЄС, так і в Росію.

Модель подвійної асиметричної інтеграції відбуватиметься в умовах панування в Україні корпоративізму великого бізнесу та бюрократії, не зацікавлених у підпорядкуванні ринкової економіки нормам закону і стурбованих лише задоволенням олігархії і збереженням своїх посад. Ці суб'єкти зацікавлені в авторитарній моделі влади, побудова якої означала б зовнішньополітичну орієнтацію України на Росію, на її систему «керованої демократії». Проте, побудова авторитарного режиму неминуче призвела б до ізоляції України від Заходу, що нинішня влада декларує як неприйнятне. Крім того, постає питання про характер «асиметричної інтеграції» України з Росією. Вона може завершитися як неоколоніальною моделлю, в основі якої лежить обмін суверенітету на економічні преференції, так і модернізаційною, де в якості преференцій виступають технології та інвестиції.

Особливість цієї моделі полягає в тому, що вона може забезпечити і по-благливість демократичного світу, перед яким декларуватиметься відданість демократії, і можливість монополізувати ресурси, здійснювати інформаційне маніпулювання свідомістю, утискати опозицію та вільні ЗМІ.

Однак, оскільки російська влада не зможе дивитися на Україну інакше, як на свою колонію, як на ресурсний придаток, а не спільний простір, то на-вряд чи вона опікуватиметься її модернізацією на основі новітніх технологій і вкладатиме в неї мільярдні інвестиції. Тим більше, що у своєму технологічному оновленні Росія сама не може обійтися без зовнішньої підтримки. Відтак, «асиметрична інтеграція» в Росію може позбавити Україну, в тому числі і її олігархів, економічної і ресурсної бази для збереження державного суверенітету.

«Інтеграціоністська» модель. Входження України до Європейського Союзу суттєво обмежило б обсяг її суверенітету, натомість дало б їй шанс долучитися

до західних технологій та інвестицій — з одного боку, а з іншого — убезпечитися від ізоляції країни від Заходу, зміцнити свій статус рівноправного учасника міжнародних відносин, нарешті, набути цивілізаційної європейськості і отримати підтримку Заходу на випадок можливого тиску на неї. Адже за час існування ЄС суверенітет жодного з його учасників, навіть тих, хто не був членом НАТО, не піддавався зазіханням із зовні.

Поки що Європейський Союз уникає гарантій Україні щодо членства в ньому, залишаючи реальною тільки перспективу зони вільної торгівлі та асоціативного партнерства. За таких умов Україна, користуючись відсутністю загроз з боку як Росії, так і Заходу, може стати «мостом», комунікатором відносин між ними і змістити акценти у своїй геополітичній та гео економічній адаптації з геополітичних на гео економічні. Зокрема, Україна може виконати цю роль по вісі «Північ — Південь», в рамках «Балто-Чорноморського співробітництва», яке відкриває перед Україною перспективу набути статус регіонального лідера, об'єднавши свої внутрішні регіони спільним геополітично нейтральним для кожного з них проектом, уникнути долі «буферної зони», зменшити зовнішньополітичний тиск щодо себе.

Балто-Чорноморський напрямок відкриває перед Україною можливості в середньо-терміновій перспективі вирішити низку стратегічно важливих завдань по реалізації її геополітичних інтересів, а саме:

— зміцнити свою незалежність і суверенітет через посилення співробітництва і партнерства з країнами Чорноморського регіону. Перенесення активності України на Чорноморський регіон дозволить послабити наміри інших держав здійснювати геополітичне домінування над нею. Чорноморський регіон може бути для України певною геополітичною альтернативою пострадянському простору, тут вона має більше шансів на ствердження себе в якості життєздатної і впливової країни;

— полегшити населенню країни цивілізаційний вибір. Для України надзвичайно важливою є відповідь на питання, в якій системі геополітичних і цивілізаційних координат вона має найкращі шанси для свого розвитку. Зі здобуттям незалежності Україна пов'язувала і пов'язує своє майбутнє із входженням до європейської цивілізації. Чорноморський регіон є частиною Європи. Розширення Євросоюзу та вихід цієї організації в Чорне море з приєднанням до неї Румунії та Болгарії робить цей регіон також частиною політичної Європи, що дає Україні ще один формат співробітництва з ЄС;

— посиленням комунікаційної вісі по лінії «Північ–Південь» зміцнити геополітичну стабільність України і уникнути розколу країни, можливого по вісі «Захід–Схід».

Розбудова Балто-Чорноморської системи співробітництва, її транспортної, енергетичної, економічної, політичної складової слугуватиме зміцненню стабільності та процвітання Східної Європи від скандинавських до Чорноморських країн, а тому має бути одним з пріоритетних геополітичних інтересів України. ОЧЕС є організацією, на базі якої можуть розвиватися інноваційні проекти по розбудові Балто-Чорноморської системи співробітництва.

З геополітичними інтересами тісно пов'язані і економічні інтереси, що їх Україна має в Чорноморському регіоні. Чорноморське співробітництво може розглядатися як додатковий шлях диверсифікації енергопостачання України. Крім того, відкрилися б можливості для вирішення таких проблем:

- розвиток транзитного потенціалу України в постачанні енергоносіїв до Європи;
- диверсифікація ринків збуту української сільгосппродукції;
- розбудова транспортних коридорів у напрямках «Північ–Південь», «Європа–Росія», «Європа–Азія»;
- залучення інвестицій країн Чорноморського регіону для модернізації української економіки;
- розвиток рекреаційної бази та індустрії туризму.

Виходячи зі складності комплексу національних інтересів України на південному векторі, модель Балто-Чорноморського співробітництва має включати геополітичну, безпекову та економічну складові. Головними напрямками реалізації такої моделі геополітичної та геоекономічної адаптації України повинні бути:

- сприяння економічному розвитку Балто-Чорноморського регіону та його інтеграція у загальноєвропейській економіці;
- провідна участь України в діяльності таких субрегіональних організацій, як ОЧЕС і ГУАМ, а також Спільнота демократичного вибору, що надає Україні шанс наблизитися до ролі регіонального лідера;
- врегулювання заморожених конфліктів в регіоні, насамперед Придністровського конфлікту;
- утвердження демократії в Балто-Чорноморсько-Каспійському регіоні.

Вибір тієї чи іншої моделі геополітичної та геоекономічної адаптації України може бути оптимальним тільки при усвідомленні керівництвом країни і суспільством тих інтересів, задля втілення яких запроваджується ця модель, і при врахування балансу втрат і вигід, пов'язаних з добровільним обмеженням свого суверенітету.

ВИСНОВКИ

Рівень безпеки держави, а відтак і суспільства, визначається інтенсивністю її участі у міжнародній співпраці, яка полягає у компромісах і взаємних поступках. Ззовні виглядаючи обмеженням національного суверенітету, система компромісів по суті є засобом його більш надійного, порівняно з ізоляціонізмом, забезпечення. Зазначена залежність актуальна для України в тому сенсі, що їй як відносно молодій державі необхідно всебічно й адекватно осмислювати межі реальності своєї суверенності, визначити її незмінну і ситуативну складові, набувати навичок використання міжнародної взаємозалежності у цілях національного розвитку.

Суть проблеми полягає у тому, наскільки органічним, не руйнуючим установлений геополітичний баланс сил, буде входження України у міжнародну систему. Вирішення цієї проблеми вимагає від держави як інституту, уповноваженого діяти від імені його носія — народу, насамперед здійснити градацію державних прерогатив за критеріями абсолютності і компромісності: до першої групи мають бути віднесені прерогативи, щодо яких виключаються будь-які поступки, а до другої — прерогативи, які можуть бути повністю або частково передаватися на наднаціональний рівень.

До першої групи як безсумнівні мають бути віднесені:

- забезпечення безпеки держави, цілісності і недоторканості її території або одноосібно, або у міждержавних об'єднаннях;
- виключно національне володіння природними ресурсами, у т. ч. землею, а також теле- та радіоефіром;
- зовнішньополітична стратегія держави;
- воєнна доктрина держави;
- визначення змісту і форми основних зовнішніх атрибутів і символів суверенності;
- управління фінансовою і фіскальною системами;
- встановлення режиму кордону;
- забезпечення внутрішнього правопорядку;
- гарантії народного суверенітету.

До другої групи можуть бути віднесені:

- передавання частини суверенітету на національний рівень відповідно до зобов'язань, що випливають з міжнародних угод та членства у міжнародних організаціях;
- забезпечення прав зовнішніх суб'єктів на господарську діяльність на території України відповідно до національного законодавства;

— моніторинг стану дотримання прав людини всередині країни і виконання рекомендацій організацій, що його здійснюють.

Інше важливе завдання держави — визначення ієрархії чинників, якими забезпечується міцність і оптимальність національного суверенітету з точки зору співвідношення його теоретичної абсолютності і практичної реальності.

Першочерговими з них мають вважатися:

- стан системи національної безпеки та оборони;
- наявність міжнародних гарантій національної безпеки;
- економічна конкурентоспроможність країни;
- національна консолідація на основі спільної ідентичності і солідарності;
- національний, за змістом продукту, характер комунікативно-інформаційного простору країни;
- авторитет влади як головний, порівняно з примусовими, засіб мобілізації суспільства.

Глобальна ситуація вимагає від України подолання чинників, які стимулюють обмеження її суверенності, або, принаймні, пристосування до них з найменшими для суверенності втратами. Першочерговими кроками тут мають стати:

- розробка і втілення програми інноваційного розвитку країни;
- кратне збільшення частки бюджету, що виділяється на науково-технічний розвиток, на зміцнення економічного та військового потенціалу;
- стимулювання виробництва конкурентоспроможної наукоємної продукції;
- законодавче закріплення основ державної політики у різних сферах внутрішнього життя, які співвідносилися б з реальними можливостями держави;
- визначення моделі геополітичної та гео економічної адаптації України до глобалізованого світу та її послідовна реалізація. Правлячій політичній силі доречно відмовитися від спроби задовольнити одночасно прихильників і європейського, і євразійського векторів. Підсумком такої лінії буде невдоволення і тих, і других, оскільки або ті, або інші будуть вважати себе об'єктом маніпуляції і, відповідно, зменшуватимуть свою повагу і довіру до державної влади. Керівництво країни має довести чіткість своєї позиції, одночасно шукаючи аргументи для противників обраної ним геостратегічної лінії.

Зміцнення національного суверенітету України залежатиме насамперед від вирішення проблеми зміцнення авторитету державної влади, яким легітимізується її політико-правова свобода у здійсненні внутрішньої і зовнішньої політики. В цьому відношенні владі належить визначитися з подальшим

алгоритмом дій — нав'язувати свій авторитет суспільству чи завойовувати цей авторитет співпрацею з ним, підтримкою «згори» демократичних ініціатив, що йдуть «знизу», доведенням на практиці своєї відданості демократичним цінностям.

Авторитет державної влади, довіра до неї з боку народу мають надати їй твердої впевненості у відстоюванні національної суверенності. У діалозі із суспільством влада зможе остаточно визначитися як з геополітичною моделлю, в рамках якої можуть бути забезпечені національні інтереси України, її безпека та цілісність, так і з параметрами реального суверенітету, що найбільш адекватно відповідає цій меті. Зокрема, у формі суспільної дискусії необхідно обговорити усі переваги і складності, що чекають на Україну як на європейському, так і на євразійському векторах.

Реалізація життєво важливих інтересів України має бути забезпечена не однобічним зміцненням суверенності лише державної влади, а й зміцненням суверенності суспільства, щоб воно бачило у суверенності влади не претензію на домінування над ним, не загрозу своїм правам і свободам, а засіб забезпечення суверенітету народу. Влада, зі свого боку, підтримкою суверенності суспільства отримуватиме потужний засіб для його мобілізації заради реформування країни, успіхом якої, у кінцевому підсумку, визначатиметься міцність національного суверенітету.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
1. СУВЕРЕНІТЕТ І СУВЕРЕННІСТЬ: ФЕНОМЕНОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ	6
2. СУВЕРЕННІСТЬ УКРАЇНИ У ВИМІРІ ЗОВНІШНІХ І ВНУТРІШНІХ ЧИННИКІВ	9
2.1. Національна суверенність України під зовнішнім впливом	9
2.2. Внутрішньодержавні чинники суверенітету України	17
3. СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ У ПРАКТИЧНИХ ВИМІРАХ	34
3.1. Проблема збереження і зміцнення національної ідентичності та національної солідарності: комунікативні механізми вирішення	34
3.2. Проблема самостійного забезпечення національної безпеки	54
3.3. Проблема внутрішнього аспекту національної суверенності: влада і громадяни	73
4. ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУВЕРЕНІТЕТУ	85
4.1. Піднесення якості влади як засіб зміцнення національного суверенітету України	85
4.2. Шляхи і засоби зміцнення внутрішньої складової національного суверенітету	91
4.3. Стратегія геополітичного та гео економічного забезпечення національного суверенітету України	99
ВИСНОВКИ	105

Авторський колектив:

- Ажнюк Богдан Миколайович* — завідувач відділу мов України Інституту мовознавства ім. О. Потебні НАН України, д. філол. н.;
- Ашурков Олег Олексійович* — завідувач відділу економіко-правових проблем попередження економічних правопорушень Інституту економіко-правових досліджень НАН України, к. юрид. н.;
- Бевз Тетяна Анатоліївна* — головний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, д. і. н.;
- Бурбела Віктор Анастасійович* — учений секретар Відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України, к. філол. н.;
- Гаврилюк Олесь Вікторович* — провідний науковий співробітник Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України, д. економ. н.;
- Герасименко Ніна Василівна* — науковий співробітник Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, к. філол. н.;
- Горбатенко Володимир Павлович* — заступник директора Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, д. політ. н.;
- Горовий Валерій Микитович* — заступник генерального директора Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України, д. і. н.;
- Гриценко Андрій Андрійович* — заступник директора Державної установи «Інститут економіки та прогнозування» НАН України, член-кореспондент НАН України, д. економ. н.;
- Гузенко Ірина Юріївна* — учений секретар Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України, к. економ. н.;
- Джумагельдієва Гульнара Джумадурдієвна* — старший науковий співробітник відділу проблем модернізації господарського законодавства Інституту економіко-правових досліджень НАН України, к. юрид. н.;
- Дроздовський Дмитро Ігорович* — молодший науковий співробітник Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України;
- Жигун Сніжана Віталіївна* — молодший науковий співробітник Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, к. філол. н.;
- Жданов Ігор Олександрович* — директор аналітичного центру «Відкрита політика», к. політ. н.;
- Загоруйко Юлія Антонівна* — журналіст, к. філол. н.;
- Зеленько Галина Іванівна* — провідний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, д. політ. н.;
- Ілларіонов Олександр Юрійович* — науковий співробітник Інституту економіко-правових досліджень НАН України;

- Кармазіна Марія Степанівна* — завідувач відділу соціально-політичної історії Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, д. політ. н.;
- Ковалевський Владислав Олегович* — старший науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, к. політ. н.;
- Кононенко Сергій Володимирович* — завідувач відділу Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України, к. політ. н.;
- Кравченко Андрій Євгенович* — старший науковий співробітник Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, к. філол. н.;
- Кресіна Ірина Олексіївна* — завідувач відділу правових проблем політології Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, д. політ. н.;
- Кубальський Олег Нарцизович* — учений секретар Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України, к. філос. н.;
- Левенець Юрій Анатолійович* — директор Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, академік НАН України, д. політ. н.;
- Майборода Олександр Микитович* — заступник директора Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, д. і. н.;
- Мамутов Валентин Карлович* — директор Інституту економіко-правових досліджень НАН України, д. юрид. н., академік НАН України;
- Матвійчук Андрій Васильович* — старший науковий співробітник Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, к. політ. н.;
- Нога Геннадій Миколайович* — учений секретар Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, к. філол. н.;
- Онищенко Олексій Семенович* — академік-секретар Відділення історії, філософії та права НАН України, академік НАН України;
- Павлюк Ігор Зиновійович* — старший науковий співробітник Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, д. соціальних комунікацій;
- Пархоменко Наталія Миколаївна* — учений секретар Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, д. юрид. н.;
- Пахомов Юрій Миколайович* — директор Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України, академік НАН України, д. економ. н.;
- Перепелиця Григорій Миколайович* — директор Інституту зовнішньої політики Дипломатичної академії України при МЗС України, д. політ. н.;
- Половинчак Юлія Миколаївна* — завідувач відділу Національної юридичної бібліотеки, к. і. н.;

- Попик Володимир Іванович* — перший заступник генерального директора Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України, к. і. н.;
- Скрипнюк Олександр Васильович* — провідний науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, д. юрид. н.;
- Стоєцький Сергій Вікторович* — учений секретар Відділення історії, філософії та права НАН України, к. політ. н.;
- Ткачук Руслан Федорович* — молодший науковий співробітник Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, к. філол. н.;
- Толстов Сергій Валер'янович* — провідний науковий співробітник Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України, к. і. н.;
- Фомін Сергій Сергійович* — провідний науковий співробітник Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України, к. економ. н.;
- Хмелько Валерій Євгенович* — президент Київського міжнародного інституту соціології, д. філос. н.;
- Чуприна Леонід Андрійович* — завідувач відділу Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України;
- Шемшученко Юрій Сергійович* — директор Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, академік НАН України, д. юрид. н.;
- Шморгун Олександр Олександрович* — провідний науковий співробітник Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України, к. філос. н.

Наукове видання

**НАЦІОНАЛЬНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

Національна доповідь

Коректор

І. І. Хома

Технічна редакція та комп'ютерна верстка

О. П. Хлопової

Підписано до друку 25.12.2011.

Формат 70×100/16. Папір офс.

Гарнітура Times New Roman. Офсет. друк.

Ум. друк. арк. 9,03. Обл.-вид. арк. 7,38.

Вид. № 962. Тираж 200 пр.

Парламентське видавництво

04053, м. Київ-53, Несторівський провулок, 4

тел. 272-12-61, факс 272-10-18

E-mail: radabook@gmail.com

Свідоцтво Держкомінформу України ДК № 2527 від 07.02.2007 р.